

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI

**TASAVVUF ŞİİRİNDE SİVÂSÎ GELENEK: ŞEMSÎ,
ŞEYHÎ VE NÛRÎ DÎVÂNİ
MÜŞTEREKLERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hafize KARATAŞ

BURSA 2020

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI

**TASAVVUF ŞİİRİNDE SİVÂSÎ GELENEK: ŞEMSÎ,
ŞEYHÎ VE NÛRÎ DÎVÂNI
MÜŞTEREKLERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hafize KARATAŞ

Danışman:

Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ

BURSA 2020

**TEZ ONAY
SAYFASI**

**ULUDAĞ
ÜNİVERSİTESİ**

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜNE**

İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı'nda 701522047 numaralı Hafize Karataş'ın hazırladığı "Tasavvuf Şiirinde Sivâsî Gelenek : Şemsî, Şeyhî ve Nûrî Dîvânı Müşterekleri" konulu yüksek lisans ile ilgili tez savunma sınavı 15/ 01/ 2020 günü 11.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/ çalışmasının (başarılı, başarısız) olduğuna.....(oy birliği, oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı Prof. Dr. Bilal Kemikli
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi M. Murat
Yurtsever

Yedek Üye
Dr. Öğr. Üyesi Bünyamin
Ayçiçeği

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Necdet
Yılmaz

Yedek Üye
Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan
Akçay

Tarih
15/01/2020

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ

ÜNİVERSİTESİ SOSYAL

BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 18/12/2019

Tez Başlığı / Konusu: "TASAVVUF ŞİİRİNDE SİVÂSÎ GELENEK : ŞEMSÎ, ŞEYHÎ VE NÛRÎ DÎVÂNİ MÜŞTEREKLERİ"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 130 sayfalık kısmına ilişkin, 18/12/ 2019 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 18'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç
2. Alıntılar hariç/dâhil
3. 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

18/12/2019

Adı Soyadı: Hafize Karataş

Öğrenci No: 701522047

Anabilim Dalı: İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

Programı: YÜKSEK LİSANS

Statüsü: Y. Lisans Doktora

Danışman

Prof. Dr. Bilal Kemikli

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Tasavvuf Şiirinde Sivâsî Gelenek: Şemsî, Şeyhî ve Nûrî Dîvânı Müşterekleri” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza 15/01/2020

Adı Soyadı : Hafize Karataş
Öğrenci No : 701522047
Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı : Türk İslam Edebiyatı
Statüsü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Hafize Karataş
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: Türk İslam Edebiyatı
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xiii + 123 Mezuniyet
Tarihi	: 15/01/2020
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Bilal Kemikli

TASAVVUF ŞİİRİNDE SİVÂSÎ GELENEK: ŞEMSÎ, ŞEYHÎ VE NÛRÎ DÎVÂNİ MÜŞTEREKLERİ

Şemseddîn-i Sivâsî, Abdülmecîd-i Sivâsî ve Abdülahad-i Nûrî, XVI. ve XVII. yüzyılın üç önemli Halvetî pîridir. Şemseddîn-i Sivâsî'nin Şemsiyye kolunu kurması neticesinde Abdülmecîd-i Sivâsî ve Abdülahad-i Nûrî onun izinden yürümüş, bu iki ismin İstanbul'a gitmesiyle Şemsiyye kolu İstanbul'da da faaliyet göstermeye başlamıştır. Yaşadıkları dönemin önemli olaylarından olan Kadızâdeliler-Sivâsîler tartışması ünlerinin daha da artmasını sağlamış ve bu olayla birlikte Sivâsîler adıyla anılmaya başlamışlardır.

Şemseddîn-i Sivâsî, Abdülmecîd-i Sivâsî ve Abdülahad-i Nûrî, tasavvufî düşüncelerini müridlerine aktarmak için çeşitli eserler kaleme almakla birlikte, üç isim de birer dîvân sahibidirler. Bu çalışmada Sivâsîler kısaca tanıtıldıktan sonra, Şemsî, Şeyhî ve Nûrî dîvânlarındaki müşterek kavramlar, din-tasavvuf ve cemiyet-tabiat başlıkları altında inceleme altına alınmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Şemseddîn-i Sivâsî, Abdülmecîd-i Sivâsî, Abdülahad-i Nûrî, Kadızâde, Sivâsî,
Halvetî, Sûfî.

ABSTRACT

Name and Surname	: Hafize Karataş
University	: Bursa Uludag University
İnstitution	: Social Science Institution
Master Of Science	: Islamic History and Arts
Science Fellow	: Turkish Islamic Literature
Degree Awarded	: Master
Page Number	: xiii + 123
Degree Date	: 15/01/ 2020
Supervisor	: Prof. Dr. Bilal Kemikli

SIVÂSÎ TRADITION IN MYSTIC POETRY: JOINT TOPICS OF DÎWANS OF SHAMSÎ, SHAYKHÎ AND NÛRÎ

Shams al-Dîn-i Sivâsî, Abd al-Majîd-i Sivâsî and Abd al-Âhâd-i Nûrî are three significant Khalwatî masters of the 16th and 17th century. Subsequent to the foundation of the Shamsiyyah branch by Shams al-Dîn-i Sivâsî, Abd al-Majîd-i Sivâsî and Abd al-Âhâd-i Nûrî trodden in his footsteps and after these two masters went to Istanbul, the Shamsiyyah branch started to be active in Istanbul as well. The Qadizadelis-Sivasis dispute, which was among the important incidents of their time, increased their fame even more and consequently they were called Sivasis.

Besides penning various writings to convey their Sufistic concepts to their *murîds*; Shams al-Dîn-i Sivâsî, Abd al-Majîd-i Sivâsî and Abd al-Âhâd-i Nûrî, each has a *dîwân*. In this study, following a brief introduction to Sivasis, the joint topics of the Diwans of Shamsî, Shaykhî and Nûrî have been examined.

Key Words:

Shams al-Dîn-i Sivâsî, Abd al-Majîd-i Sivâsî, Abd al-Âhâd-i Nûrî, Qadizâdah, Sivâsî, Khalwatî, Mystic.

ÖNSÖZ

Anadolu’da İslâmiyet sûfiler aracılığıyla yayılmıştır. Sûfiler, tasavvufi tecrübe ile elde ettikleri irfânî bilgiyi şiirle dile getirmişler ve bu yönleriyle diğer şâirlerden ayrılmışlardır. Türk sûfiliğinin en önemli temsilcisi, İslâm ile tasavvufu birleştiren hikmet geleneğinin öncüsü Hoca Ahmed Yesevî’dir. Hacı Bektâş-ı Velî, Mevlânâ ve Yunus Emre gibi isimler Ahmed Yesevî’nin izini takip etmişler ve bu kurucu şahsiyetler yazdıkları eserlerle irfân hayatını beslemişlerdir. Anadolu’da kurulan Bektâşîlik ve Mevlevîlik gibi irfânî muhîtlerde ilim ve irfân sahibi kimseler yetişmiş, Bektâşîlik ve Mevlevîlik sûfi şiirin birer temsilcisi olmuştur.

Yukarıda saydığımız kurucu şahsiyetler sûfi şâir olmakla birlikte, aynı zamanda yol açıcı birer mürşittirler. Bu isimler yaşadıkları döneme iz bırakmışlar, içinde buldukları muhîti merkeze dönüştürmüşlerdir.

“Şemsiyye” yolunun kurucusu Şemseddîn-i Sivâsî’den yakın zamanda kaybettiğimiz Fatih Güneren’e kadar uzanan bir edebî muhît içinde yetişen Sivâsîler de Şemsî’nin açtığı yolu takip etmişler ve birer mürşit olmanın yanında şiir yazıp, eserler vermişlerdir. Çalışmamızı Şemsî, Şeyhî ve Nûrî ile sınırlandırmamız, Şemsî’nin kurucu şahsiyet olması, Şeyhî ve Nûrî’nin ise Eyüp Nişanca’daki dergâhı merkeze dönüştürerek Sivâsî gelenek içinde ön plana çıkmaları sebebiyledir. Aynı geleneğin içinden gelen bu isimler Şemsî’nin izini takip ederek eserlerinde şekil ve içerik olarak müşterek kavramlar kullanmışlardır. Biz de bu çalışmada şiir muhît ocağı olarak Sivâsîlerin müştereklerini kavramsal olarak ele alacağız.

Tokatlı olup Eyüpsultan’da ikâmet etmem ve hocamın teşvikleri, Tokat’la bağları olan Sivâsîler ve Eyüpsultan’da medfûn olan Şeyhî ve Nûrî ile ilgili böyle bir çalışmaya karar vermemde en büyük etkindir. Doğduğum ve hâlihazırda yaşadığım yerin önemli isimleriyle ilgili bir çalışmanın içinde olma fikri beni ziyâdesiyle heyecanlandırmaktadır.

Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tasavvuf ve tekke bağlamında tasavvufun şiire etkisi ele alınmıştır. Birinci bölümde Sivâsî gelenek ve Sivâsîlerde yetişen şâirler hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde, yüksek lisans döneminde zamanın sınırlı olması sebebiyle fazla ayrıntıya girmeden, Sivâsîlerde diğer isimlere nazaran daha çok ön plana çıkmış olan Şemseddîn-i Sivâsî, Abdülmecîd-i Sivâsî ve Abdülahad-i Nûrî’nin, “Din ve Tasavvuf”

başığı altında dîvânlarında müşterek kullandıkları tasavvufî ıstılahlar tesbît edilip kavramsal tahlîli yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise “Cemiyet ve Tabiat” başlığı altında dîvânlardaki müşterek ıstılahlar aynı şekilde tahlîl edilmiştir. Bu tahlîller yapılırken verilen şiirlerden Şemseddîn-i Sivâsî’ye ait olanlar Ş.S., Abdülmecîd-i Sivâsî’ye ait olanlar A.S., Abdülahad-i Nûrî’ye ait olanlar A.N. şeklinde kodlanmıştır.

Bu çalışmada; Fatih Ramazan Süer tarafından doktora tezi olarak hazırlanan *Şemseddîn-i Sivâsî Dîvânı*, Cengiz Gündoğdu tarafından hazırlanan *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecid Sivâsî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Alper Ay tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Abdülmecid Sivâsî Divanı*, Hüseyin Akkaya tarafından hazırlanan *Abdülahad Nûri ve Divanı*, İbrahim Baz tarafından hazırlanan *Abdülehad Nûrî-i Sivâsî Hayatı, Eserleri, Görüşleri* ve Osman Türer tarafından hazırlanan Şeyh Nazmi Efendi’nin *Hediyetü’l-İhvân*’ından yararlanılmıştır. Kavramlar ise Bilal Kemikli tarafından hazırlanan *Sun’ullâh-ı Gaybî Dîvânı* ve Fatih Ramazan Süer tarafından hazırlanan *Şemseddîn-i Sivâsî Dîvânı*’ndan faydalanılarak belirlenmiştir.

Son olarak, böyle bir çalışmanın ortaya çıkmasına öncülük eden, konu seçimi ve çalışmalarımdeki katkı ve desteğinden dolayı kıymetli hocam Prof. Dr. Bilal Kemikli’ye teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca ilmî birikimlerinden istifâde etme imkânı bulduğum hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Murat Yurtsever, Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan Akçay ve Arş. Gör. Olcay Kocatürk’e; kaynak temini noktasında yardımlarını esirgemeyen Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi hocalarından Doç. Dr. Yusuf Yıldırım, Arş. Gör. Alper Ay, Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi hocalarından Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Öksüz’e ve çalışmalarım süresince en büyük destekçim aileme de teşekkür ederim.

Hafize Karataş

Bursa, 2020

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ	1
TASAVVUF, TEKKE VE ŞİİR	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİVÂSÎ GELENEK VE ŞİİR

I. SİVÂSÎ GELENEK	3
II. SİVÂSÎ KOLU VE ŞİİR	4
1. SİVÂSİYYE.....	4
1.1. Kadızâdeliler–Sivâsiler Tartışması	5
2. YETİŞEN ŞÂİRLER	7
2.1. Şemseddîn-i Sivâsî ve Dîvânı	7
2.2. Abdülmecîd-i Sivâsî ve Dîvânı.....	11
2.3. Abdülahad-i Nûrî ve Dîvânı	14
2.4. Abdülbâkî-i Sivâsî	17
2.5. Şemsî Ahmed.....	18
2.6. Ahmed-i Sûzî	18
2.7. Recep Kâmil	19
2.8. Hüseyin Şemsi Güneren.....	19
2.9. Şeyh Ahmed-i Rindî	20
2.10. Fatih Güneren	20

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEMSİ, ŞEYHÎ VE NÛRÎ DÎVÂNLARINDA DİN VE TASAVVUF

I. DİN.....	22
1. İTİKAD	22
1.1. Allah.....	22
1.2. Melekler	32
1.3. İlâhî Kitaplar	33
1.4. Peygamberler	35
1.5. Hulefâ-yı Râşidîn.....	46
1.6. Âhiret	48
1.7. Kazâ ve Kader.....	53
2. İBÂDET	53
2.1. Kelime-i Şehâdet.....	54
2.2. Namaz	55
2.3. Oruç	56
2.4. Zikir	57
2.5. Bayram.....	59
2.6. Kurban	60
3. ÂYETLER VE HADİSLER.....	61
3.1. Âyet.....	61
3.2. Hadis	64
4. DÎNÎ MEFHUMLAR	67
4.1. İmân	67
4.2. Küfr.....	68
4.3. Şeytan.....	69
II. TASAVVUF	71
1. VAHDET-İ VÜCÛD VE TEVHÎD.....	71
1.1. Vahdet-Kesret	72
1.2. Mâsivâ.....	73
1.3. Tecellî	75
1.4. Cemâl-Celâl	76
1.5. Sır (Esrâr).....	77

1.6. Gönül	78
1.7. Aşk	80
1.8. Cân	81
1.9. Vücûd	82
1.10. Bekâ – Fenâ	84
1.11. İrfân	85
1.12. Zâhid	87
1.13. İlm-i Ledünnî	88
2. TARİKATLAR	90
2.1. Halvet	90

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEMSÎ, ŞEYHÎ VE NÜRÎ DÎVÂNLARINDA CEMİYET VE TABİAT

I. CEMİYET	92
1. ŞAHISLAR	92
1.1. Mutasavvıflar	92
1.2. Târihî Şahsiyetler ve Âşıklar	95
2. ÜLKELER / ŞEHİRLER	98
2.1. Mısır	98
II. TABİAT	100
1. BİTKİLER	100
1.1. Gül	100
1.2. Lâle	101
1.3. Sünbül	102
1.4. Serv	103
2. HAYVANLAR	104
2.1. Kuşlar	104
2.2. Diğer Hayvanlar	109
3. GÖK CİSİMLERİ	111
3.1. Gökyüzü/Felek/Semâ	111
SONUÇ	117
KAYNAKÇA	118

KISALTMALAR

a.g.b.	: Adı geçen bildiri
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
A.N.	: Abdülahad-i Nûrî
A.S.	: Abdülmecîd-i Sivâsî
a.s.	: Aleyhisselâm
B:	: Beyit
b.	: Baskı
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
D.	: Dübeyt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
G.	: Gazel
Haz.	: Hazırlayan
hz.	: Hazreti
İ.	: İlahi
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
K.	: Kıt'a
Ks.	: Kaside
M.	: Münâcât
M.E.B.	: Millî Eğitim Bakanlığı
Mf.	: Müfred
M.Ö.	: Milattan Önce
Ms.	: Musammat
N.	: Na't
OSAV	: Osmanlı Araştırmaları Vakfı

ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
s.a.s.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
Ş.S.	: Şemseddîn-i Sivâsî
T.	: Tevhid
terc.	: Tercüme
TÜBA	: Türkiye Bilimler Akademisi
t.y.	: Tarih yok
Yay.	: Yayıncılık
y.y.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

TASAVVUF, TEKKE VE ŞİİR

İslâm dîninin özünü ve rûhunu teşkil eden tasavvuf hakkında farklı tanımlamalar yapılmıştır. Yaygın görüşe göre “sûf” (yün) kökünden gelen kelimeyi mutasavvıflardan Mâruf-ı Kerhî “*Hakikatleri alıp halkın elindekinden umudu kesmek*”; Cüneyd-i Bağdâdî “*Hakk’ın seni sende öldürmesi ve kendisi ile diriltmesi*”; Gazâlî “*Mâsivâdan uzaklaşip kalbi yalnızca Hakk’a bağlamak*”; Ebû Bekir eş-Şiblî “*Hiçbir kaygı duymadan Allah ile beraber olmak*”; Seyyid Şerif el-Curcânî “*Şerîatin zâhir ve bâtını bilip ona göre yaşamak*” şeklinde tanımlamıştır. Hasan-ı Kazzâz da tasavvufu üç şey üzerine binâ etmiştir. Bunlar; “*Az yemek, az konuşmak ve az uyumak*”tır.¹

Tasavvufa göre mutlak varlık yalnızca Allah’tır ve O’nun dışındaki her şey bir yansımadan ibârettir. Gerçek güzellik sadece O’na aittir. Güzelliğini görmek ve bilinmek isteyen Allah kâinatı yaratmıştır.² Bu güzelliğe varmak ve Allah’ı bilmek isteyen kimse, O’na aşk ve çile ile varabilir. Kâinatın özü olan ve Allah’ın sıfatlarını kendisinde bulduran insanın gönlü Allah aşkıyla doldukça, oradan gayrısını çıkartır. Gönlündeki mecâzî sevgileri hakîkate ulaşmak için bir köprü olarak kullanır ve tasavvufun nihâî gâyesi olan “fenâfillâh” makâmına ulaşmış olur.

İslâmiyet, kaynağını tasavvufun oluşturduğu tarikatlar vâsıtasıyla Anadolu’da hızla yayılma imkânı bulmuştur. XI. yüzyıl sonlarına doğru Türk hâkimiyetine giren Anadolu, XIII. yüzyıl itibariyle en güçlü dönemine ulaşmış olmakla birlikte bu hâkimiyet Moğol istilâsı sebebiyle uzun sürmemiş, saldırılar netîcesinde Selçuklu yıkılarak Anadolu tahrip edilmiş ve geride büyük bir karışıklık kalmıştır. Karışıklıklardan bunalan ve sığınacak bir liman arayan halk, çareyi tasavvufta bulmuş; tasavvuf düşüncesinin, anlayış ve terbiyesinin işlendiği; ilim, sanat ve ahlâkî değerlerin öğretildiği yerler olan tekkeler³

¹ Diğer tanımlar için bkz. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 8. b., İstanbul, Dergah Yayınları, 2010, s. 27-30.

² “Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi istedim ve bunun üzerine mahlûkâtı yarattım” hadîsinden hareketle bkz.: İsmail bin Muhammed el-Aclûnî el-Cerrâhî, *Keşfü’l-hafâ’ ve müzîlü’l-ilbâs ‘amme’ştehere mine’l- ehâdîs ‘alâ elsineti’-n-nâs*, Beyrut, 1351, c. 2, s. 191, Hadis No. 2016.

³ Mustafa Kara, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, 6. b., İstanbul, Dergah Yayınları, 2015, s.41.

ve buradaki gönüllü dervişlerin faaliyetleri sayesinde Anadolu’da İslâmiyet hızla yayılmıştır.

Baba ve Ata olarak anılan Türk dervişleri, bir yandan İslâmiyeti anlatmışlar, bir yandan da tasavvufi düşünceyi halka sunmuşlardır.⁴ Tasavvufî düşüncelerini daha çok şiirle dile getiren tekke ve zâviyelerdeki Türk dervişlerinin vâsıtasıyla İslâmiyet’in yayılması, Tasavvufî Türk şiirinin gelişmesine zemin hazırlamıştır.⁵ Dînî tasavvufî Türk edebiyatının oluşmasında Ahmed Yesevî’nin hikmetlerinin etkisi büyüktür. Bu dönemde İran edebiyatından etkilenmiş olmakla beraber, farklı dil ve coğrafyadaki İslâm şâirlerinin şiirlerindeki ortak tema olan tasavvuf, edebiyatla birbirinden ayrılması mümkün olmayan bir ruh ve beden gibi olmuştur. Dînî tasavvufî edebiyatta şâirler çoğu zaman birer sûfi, sûfiler de aynı zamanda birer şâirdi.⁶

Çalışmamızın esâsını teşkil eden isimlerden Şemseddîn-i Sivâsî’nin yaşadığı dönem olan XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti sınırlarını genişleterek İslâm dünyasının lideri olmuştur. Yavuz Selim ve Kanuni döneminde devletin en parlak dönemini yaşıyor olması edebiyata da yansiyarak dîvân şiirinde mükemmellik seviyesi yakalanmış⁷, bununla bağlantılı olarak da tasavvufî şiirdeki yükseliş yerini düşüşe bırakmıştır. Abdülmecîd-i Sivâsî ve Abdülahad-i Nûrî’nin yaşadığı XVII. yüzyılda ise devlet siyâsî, ekonomik ve sosyal yönden zayıflamasına rağmen, bu dönemde Kadızâdeliler–Sivâsîler arasındaki tartışma edebiyata canlılık getirmiş, yeni tekkelerin sayısının artmasıyla bu tekkelerde tasavvuf şiiri gelişim sağlamıştır.⁸

Anadolu ve Rumeli’de en çok kol ve şûbeye sahip olan Halvetiyye tarikatının içinden Şemseddîn-i Sivâsî, Abdülmecîd-i Sivâsî ve Abdülahad-i Nûrî gibi sûfi şairler çıkmıştır. Şiiri amaç olarak değil tasavvufî düşüncelerini ifâde etmede araç olarak kullanan bu isimler pek çok eser kaleme alarak ilim ve irşad faaliyetlerine katkıda bulunmuşlardır.

⁴ Bilal Kemikli, “Bir Milletın Rûhî Serencâmı: Türk Tasavvuf Edebiyatı”, *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 5. s. 885.

⁵ Ali Öztürk, *XVI. Yüzyıl Halveti Şiirinde Din ve Tasavvuf*, (Doktora Tezi), danışman: Mehmet AKKUŞ, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 9.

⁶ E.J. Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, terc. Ali Çavuşoğlu, Ankara, Akçağ Yayınları, t.y., c. 1-2, s. 34.

⁷ M. A. Yekta Saraç, *Osmanlı’nın Şiiri*, 2. b., İstanbul, 3F Yayınevi, 2008, s. 43.

⁸ Kemikli, *a.g.m.*, *Türkler*, c. 5, s. 888.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİVÂSÎ GELENEK VE ŞİİR

I. SİVÂSÎ GELENEK

Şemseddîn-i Sivâsî, Abdülmecîd-i Sivâsî ve Abdülahad-i Nûrî başta olmak üzere, Sivâsîlerin mensûbu olduğu tarîkat Halvetiyye'dir. “Uzlet”, “inzivâ”, “topluma karışmadan tek başına yaşamak”, “mâsivâdan uzaklaşıp tamamen Allah'a yönelerek kendini ibâdete vermek”⁹ anlamlarındaki *halvet* kelimesinden türemiş olan Halvetîlik, Ebû Abdullah Sirâcüddin Ömer b. Ekmelüddin el-Halvetî (ö. 800/1397) tarafından kurulmuştur. Tarîkatın pîri olan Ömer el-Halvetî'nin halvete büyük önem vermesinden dolayı tarîkat bu isimle anılmıştır. Bu tarîkatı Ömer Halvetî kurmuş olmasına rağmen, tarîkatın özellikle Kafkasya ve Anadolu'da yayılması, “pîr-i sâni” unvânıyla bilinen Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî¹⁰ (ö. 868/1464) sayesinde olmuştur.¹¹ Yahyâ-yı Şîrvânî'ye intisâb eden Pîr Muhammed Erzincânî (ö. 879/1474), Molla Ali Halvetî (Alaaddin Rûmî) (ö. 867/1463), Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487) ve Habîb-i Karamânî (ö. 902/1497) gibi isimler, Halvetîliğin Anadolu'da yayılmasına büyük katkı sağlamışlardır.¹²

Halvetîlik; Rûşeniyye (kurucusu Dede Ömer Rûşenî, ö. 892/1487), Cemâliyye (kurucusu Cemâl-i Halvetî, ö. 899/1494), Ahmediyye (kurucusu Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin, ö. 910/1504) ve Şemsiyye (kurucusu Şemseddîn-i Sivâsî, ö. 1006/1597)

⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1. b., İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2012, s.156.

¹⁰ Yahyâ-yı Şîrvânî ile ilgili yapılan bazı çalışmalar şunlardır: Mustafa Tatcı, Ümit Akdemir, *Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî Kitabı*, 1. b., İstanbul, H Yayınları, 2018; Hasan Almaz, *Bakü'den Anadolu'ya Yansıyan Işık Halvetî Pir Seyyid Yahyâ Şîrvânî Hayatı ve Eserleri*, 2. b., Ankara, Bizim Büro Basımevi, 2007; Mehmet Rıhtım, “Yahyâ-yı Şîrvânî”, *DİA*, İstanbul, 2013, c. 43, s. 264-266; Mehmet Akkuş, “Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî”, *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*, genel yayın yönetmeni: A. Ali Ural, yayın danışmanları: Ethem Cebecioğlu, H. Kamil Yılmaz, İsmail Hakkı Ünal, Ahmed Nedim Serinsu, İstanbul, Şûle Yayınları, 1995, c. 7, s. 402-404; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç, Ankara, TÜBA, 2016, c.1, s. 212. Ayrıca 2013 yılında Orhan Söylemez ve Ahmet İçli'nin editörlüğünü yaptığı “Kafkasya'dan Anadolu'ya Kültür Köprülerimiz” *Uluslararası Seyyid Yahya Şîrvânî ve Halvetilik* adlı bir sempozyum düzenlenmiştir. Sempozyum bildirileri için bkz: “Kafkasya'dan Anadolu'ya Kültür Köprülerimiz” *Uluslararası Seyyid Yahya Şîrvânî ve Halvetilik Bildiri Kitabı*, 21-22 Kasım 2013 Eskişehir – 24-26 Kasım 2013 Bakü, ed. Orhan Söylemez, Ahmet İçli, y.y., t.y.

¹¹ H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 11. b., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2007, s. 295.

¹² Öztürk, *XVI. Yüzyıl Halveti Şiirinde Din ve Tasavvuf*, s. 19.

şeklinde dört ana kola ayrılmış, bu kollardan çeşitli şûbeler meydana gelmiştir.¹³

Çalışmamızın ana konularından biri Şemseddîn-i Sivâsî olduğundan, burada sadece Şemsiyye kolunu açıklamakla yetineceğiz. Bilindiği gibi, Halvetiyye tarîkatının Şemsiyye kolu, Şemseddin Ahmed bin Ebi'l-Berekât Muhammed bin Ârif Hasan ez-Zîlî es-Sivâsî tarafından kurulmuştur. Halvetî tarîkatına girdikten sonra meşhur Halvetî şeyhlerinden Muslihuddin Efendi'ye, onun vefâtından sonra da Şeyh Mecdüddin-i Şîrvânî'ye bağlanan Şemseddîn-i Sivâsî, onun nezâretinde seyrü sülûkunu tamamlayarak kısa zamanda önemli bir Halvetî şeyhi olmuş ve Halvetî tarîkatının Şemsiyye koluna nisbet edilmiştir.¹⁴ Şemseddîn-i Sivâsî, Halvetîlikte var olan Lâilâheillallah, Allâh, Hû, Hak, Hayy, Kayyûm, Kakhâr isimlerine Kâdir, Kavî, Cebbâr, Mâlik ve Vedûd isimlerini ilâve ederek Esmâ-i Seb'a'yı on ikiye çıkarmıştır.¹⁵

II. SIVÂSÎ KOLU VE ŞİİR

Abdülmeccid-i Sivâsî'nin Sultan III. Mehmed'in daveti üzerine yeğeni Abdülahad-i Nûrî'yle berâber İstanbul'a gitmesiyle¹⁶ Halvetiyye tarîkatının Şemsiyye kolu İstanbul'a taşınmış ve zamanla bu kol "Sivâsiyye" adıyla anılmaya başlanmıştır.

1. SIVÂSİYYE

Sivâsiyye, Halvetiyye tarîkatının Şemsiyye kolunun tek şûbesidir. Abdülmeccid-i Sivâsî ve Abdülahad-i Nûrî'nin İstanbul'a gitmesiyle, başlangıçta bu iki isim Şemsiyye'nin birer temsilcisi iken, Abdülahad-i Nûrî'nin İstanbul ve çevresinde Şemsiyye'yi yaymasıyla bu kol Abdülahad-i Nûrî'ye nisbetle "Sivâsiyye" diye anılmaya başlamış, zamanla da müstakil bir şûbe olarak ortaya çıkmıştır.

Sâdık Vicdânî (1864-1939) Abdülahad-i Nûrî'nin Şemsiyye içinde nasıl bir yenilik yaparak müstakil bir şûbe kurduğuna dâir kaynaklarda herhangi bir bilgiye

¹³ Uludağ, "Halvetiyye", *DİA*, İstanbul, 1997, c. 15, s. 394.

¹⁴ Hüseyin Akkaya, "Şemseddin Sivâsî", *Şemseddin Sivâsî Sempozyum Bildirileri*, ed. Ahmet Dağüstü, Sivas, 2015, s. 39.

¹⁵ Sâdık Vicdânî, *Tarikatler ve Silsileleri (Tomâr-ı Turûk-ı 'Aliyye)*, haz. İrfan Gündüz, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1995, s. 251.

¹⁶ Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf- Sûfîler, Devlet ve Ulemâ*, İstanbul, OSAV Yay., 2001, s. 204.

rastlamadığını, Nûrî'nin İstanbul ve çevresinde Şemsiyye kolunu yaymasıyla kendisine Sivâsiyye şûbesinin kurucusu gözüyle bakıldığını söyler.¹⁷ Sivâsiyye şûbesine bağlı tekke ve zâviye, tarîkatın devamını sağlayacak nitelikli halifeler yetiştirilemediği için Abdülhad-i Nûrî'den sonra başka tarîkatlara mensup şeyhlerin idâresine verilmiş, 30 Kasım 1925 yılında çıkarılan tekke ve zâviyelerin kapatılmasına ilişkin kanunla da tamamen kapatılmıştır.¹⁸

Abdülmeccîd-i Sivâsî ve Abdülhad-i Nûrî, yaşadıkları devrin fikir hareketlerinden olan “Kadıızâdeliler–Sivâsîler” tartışmasında Sivâsîler tarafını temsil etmişlerdir.

1.1. Kadıızâdeliler–Sivâsîler Tartışması

Kadıızâdeliler–Sivâsîler tartışması, XVII. yüzyılın en dikkat çekici olaylarından birisidir. Kadıızâde Mehmed Efendi ile Abdülmeccîd-i Sivâsî arasında başlayan tartışma Üstüvânî Mehmed Efendi ve Abdülhad-i Nûrî arasında devam etmiş, asrın sonunda da tartışmanın temsilciliğini Vânî Efendi ve Niyâzî Mısırî Efendi üstlenmiştir.¹⁹

Çalışmamız Abdülmeccîd-i Sivâsî ve Abdülhad-i Nûrî ile ilgili olduğundan, burada sadece ikisiyle ilgili bölümü îzâh edeceğiz.

Kadıızâdeliler–Sivâsîler arasındaki mücadelenin temsilcilerinden Kadıızâde Mehmed Efendi, Doğancı Mustafa adında bir kadı oğlu olmasından dolayı “Kadıızâde” lakabıyla şöhret bulmuştur. Dönemin pâdişahı IV. Murad zamanında devletin siyâsî, ekonomik ve sosyal yönden güçsüzleşmesi fikirlerini yaymak için uygun bir zemin oluşturmuş, o da bunu fırsata çevirerek tasavvufî hayatı karşısına almıştır. Osmanlı devletinin içinde bulunduğu gerilemenin sebebini halkın dinden uzaklaşıp bid’atlere uymasına bağlayarak tarîkat ve tekkelerin tamamen ortadan kaldırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Tartışmayı Kadıızâde başlattığı için Kadıızâde Mehmed Efendi ve ona uyanlara “Kadıızâdeliler” veya “Fakılar” denilmiştir.²⁰ Kadıızâdeliler, çoğunluğu kadı ve vâizlerden oluşan bir grup olup, XVII. yüzyılda dinde tasfiye meydana getirmişlerdir.²¹

¹⁷ Sâdık Vicedânî, *a.g.e.*, s. 252.

¹⁸ Akkaya, *Abdülhad Nûri Divanı*, İstanbul, Kitabevi, 2003, s. 69.

¹⁹ Necdet Yılmaz, *a.g.e.*, s. 449.

²⁰ Akkaya, *a.g.e.*, s. 24-26.

²¹ Ahmet Yaşar Ocak, “17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Dinde Tasfiye (Püritanizm)

Kadıızâde Mehmed'e karşı en etkin mücâdele Abdülmecîd-i Sivâsî tarafından yapıldığı için Abdülmecîd-i Sivâsî ve yanındakilere "Sivâsîler" denilmiş ve bu tartışma tarihe "Kadıızâdeliler-Sivâsîler Mücâdelesî" olarak geçmiştir.²²

Kâtip Çelebi, bu konuyla alâkalı olarak kaleme aldığı *Mizânu'l-Hak* adlı eserinde, Kadıızâde ve Sivâsî'nin özellikle ihtilafî konularda tartışarak birbirlerine muhalif olma sûretiyle şöhret olup pâdişah tarafından tanındıklarını, bu sayede de dünyâdan muradlarını aldıklarını, ifrat ve tefritte kalmış olan Kadıızâde ve Sivâsî'ye orta yolu göstermek amacıyla da bu eserini yazdığını söylemiştir.²³ Buna mukâbil Nazmî Efendi Kadıızâde'nin kötü zan sahibi biri olduğunu, methettiği birini akabinde kötüleyebildiğini, aynı şekilde kötülediği birini de hemen peşinden methedebildiğini söyleyerek, onun pâdişah nezdinde bilinir olmaya çalıştığını, Abdülmecîd-i Sivâsî'nin ise Kadıızâde'ye muhalif olmadan önce de zaten şöhretli biri olduğunu ve III. Mehmed tarafından İstanbul'a davet edilmesinin de bu şöhreti sebebiyle olduğunu dile getirmiştir.²⁴

Kadıızâdeliler-Sivâsîler arasındaki tartışmada dönemin pâdişahı IV. Murad oldukça siyâsî bir politika izleyerek iki tarafı da idâre etme yoluna gitmiş, Kadıızâdelileri himâye etmekle birlikte Abdülmecîd-i Sivâsî'ye de iltifatta bulunarak iki taraf arasında denge sağlamaya çalışmıştır. Sultan IV. Murad'ın uyguladığı bu siyâset, iki grup arasındaki tartışmanın fiiliyâta dönüşmemesini sağlamıştır.²⁵

Kadıızâdeliler-Sivâsîler mücâdelesî Abdülmecîd-i Sivâsî'nin vefât etmesiyle halefî Abdülahad-i Nûrî ile devam etmiş, Kadıızâdeliler de Üstüvânî Mehmed Efendi'nin etrafında toplanmışlardır. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrâzamlığı zamanında çıkarılan pâdişah fermânıyla Kadıızâdeliler hareketi fiilen sona erdirilmiştir.²⁶

Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadıızâdeliler Hareketi", *Yeni Çağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, 1. b., İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011, s. 218.

²² Cengiz Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivâsî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 1. b., Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 93; İbrahim Baz, *Abdülehad Nûrî-i Sivâsî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 1. b., İstanbul, İnsan Yayınları, 2007, s. 53.

²³ Katip Çelebi, *Mizânü'l-Hak Fi İhtiyârî'l-Ehak*, (Haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara), 2. b., İstanbul, Marifet Yayınları, 1990, s. 15.

²⁴ Mehmed Nazmî, *Hediyetü'l-İhvân*, haz. Osman Türer, 2. b., İstanbul, İnsan Yayınları, 2011, s. 462-463.

²⁵ Gündoğdu, *a.g.e.*, s.117.

²⁶ Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 120. Kadıızâdeliler-Sivâsîler tartışması hakkında yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: Cağfer Karadaş, "Sivâsîler-Kadıızâdeliler Olayı ve İnanç Boyutu", *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s. 107-124; Cengiz Gündoğdu, "XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münâsebetleri Açısından Sivâsîler-Kadıızâdeliler Mücadelesi", *İLAM Araştırma Dergisi*, c. 3/1, İstanbul, 1998, s. 37-72; Akkaya, "XVII. Yüzyıl Osmanlı

2. YETİŞEN ŞÂİRLER

Şemseddîn-i Sivâsî, ilim ve irfan şehri olan Sivas'ı²⁷ Halvetîliğin önemli merkezlerinden biri konumuna getirmiştir. O, Şemsiyye'yle bir yol açmış ve pek çok kimse bu yolda onun izini takip etmiştir. Abdülmecîd-i Sivâsî ve Abdülhad-i Nûrî ile İstanbul'a taşınan ve daha çok yayılma imkânı bulan Sivâsîler'in içinden âlim ve ârif kimseler yetişmiştir. Halvetiyye tarîkatının diğer şubelerinde olduğu gibi Sivâsîlerde de tasavvuf şiirle harmanlanmış, özellikle Şemsî, Şeyhî, Nûrî ve Sûzî, eserleriyle ön plana çıkmışlardır.

2.1. Şemseddîn-i Sivâsî ve Dîvânı

Halvetiyye tarîkatının Şemsiyye kolunun kurucusu olan Şemseddîn-i Sivâsî, Selçuklu ve Osmanlı'da meşhur üç Şems'ten biridir. Bunlardan birincisi Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'yi irşada gelen Şems-i Tebrîzî, ikincisi Fatih Sultan Mehmed ile İstanbul'da bulunan ve el-Hâc Bayrâm-ı Velî'nin halîfesi olan Ak Şemseddîn ve son olarak da III. Mehmed'le Eğri Seferine katılmış olan Kara Şems hazretleridir.²⁸

Şemseddîn-i Sivâsî'nin asıl adı Ebû's-Senâ' Şemsü'l-milleti ve'd-Dîn Ahmed b. Ebi'l-Berekât Muhammed b. 'Ârif Hasan ez-Zîlî sümme's-Sivâsî, lakabı Şemsü'd-dîn, mahlası Şemsî, şöhreti Kara Şems'tir.²⁹

Devleti'nde Görülen Fikir Hareketlerinde Kadızâdeliler-Sivasîler Tartışması", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, VII, s. 170-177; İbrahim Baz, *Abdülhad Nûrî-i Sivâsî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2007, s. 53-66; Baz, *Kadızâdeliler Sivasîler Tartışması*, 1.b., Ankara, Otto Yayınları, 2019; Muhammed Raşit Akpınar, *Kadızâdeliler ve Sivâsîler Arasındaki Fikhî Tartışmalar*, (Yüksek Lisans Tezi), danışman: Hasan Hacak, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009; Mustafa Aşkar, *Niyazî-i Mısri Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 1. b., İstanbul, İnsan Yayınları, 2004, s. 48-60; Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", *DİA*, İstanbul, 2001, c. 24, s. 100-102; Necdet Yılmaz, *a.g.e.*, 449-451; Akkaya, *a.g.e.*, s. 23-39; Yüksel Göztepe, "Osmanlı'da Bir Fikri Mücadele: Kadızâde-Sivâsî Tartışmaları", *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s. 83-105; Memet Karagöz, "Kadızâdeliler", *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c. 11, s. 141-152.

²⁷ Kemikli, *Şiir ve Hikmet*, 1. b., İstanbul, Kitabevi, 2017, s. 61.

²⁸ Nazmî, *a.g.e.*, s. 315-316.

²⁹ Nazmî, *a.g.e.*, s. 315. Şemseddîn-i Sivâsî hakkında yapılan bazı çalışmalar şunlardır: Hasan Aksoy, "Şemseddin Sivâsî", *DİA*, İstanbul, 2010, c. 38, s. 523-526; Akkaya, *a.g.b.*, s. 37-50; Vehbi Cem Aşkun, *Sivas Şairleri*, Sivas, Kâmil Matbaası, 1948, s. 11-26; Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, c.1, s. 102-104; Osmânzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, İstanbul, Kitabevi, 2006, c. 3, s. 473-479; Ömer Demirel, "XVI. Asırda Sivas ve Şemseddin Sivasî", *Şemseddin Sivasî Sempozyum Bildirileri*, ed. Ahmet Dağüstü, Sivas, 2015, s. 9-21; Alim Yıldız, "Şemseddin Sivasî ve Sivas", *Şemseddin Sivasî Sempozyum Bildirileri*, ed. Ahmet Dağüstü, Sivas, 2015, s. 23-35; Yıldız, *Sivaslı Şairler Antolojisi*, İstanbul, Kitabevi, 2003, s. 117; Yıldız, *Sivaslı Divan Şairleri*, 1. b., İstanbul, Kalkan Matbaacılık, 2017, s. 273-281; Recep Toparlı, *Şemseddin Sivasî Divanı*, Sivas, Sivas Belediyesi Yayınları, 2017; Murat Kırıl, *Şemseddin Sivasî (Hayatı, Duaları, Şiirleri)*, Sivas, Sivas Vilayet Kitaplığı, 2015; Hasan Yüksel, "Sivas'ta Bir Şeyh Ailesinin Ortaya Çıkışı ve Vakıflar Üzerine Bir Deneme (Şeyh Şemseddin Ailesi)",

920 (1520) yılında Tokat'ın Zile kazasında dünyâyâ gelmiştir. Babası Muhammed, Amasya'da Habîb-i Karamânî'nin (ö. 1496-1497) halîfesi olan Hacı Hızır'ın mürîdidir. Şemsî daha yedi yaşındayken babası tarafından Hacı Hızır'a götürülerek şeyhin duâsını almıştır.³⁰

Tahsiline Zile'de başlayan Şemsî, daha sonra Tokat'ta bulunan kardeşlerinin yanına gidip burada Arakiyecizâde Şemseddîn Efendi'nin derslerine devam edip ondan icâzet almıştır. Medrese tahsîlini İstanbul'da tamamlayıp burada müderrisliğe başlamış, bir gün bazı müderris ve kadıların mevki ve makam için küçülmelerini ve kazasker tarafından aşağılanmalarını görünce, bu durumdan rahatsız olup görevinden istifâ etmiştir. Gördüğü bir rüyâ üzerine Hicaz'a gidip hac farızasını yerine getirdikten sonra memleketi Zile'ye dönüp müderrislik yapmaya başlayan Şemseddîn-i Sivâsî, Tokat'a gelen Halvetî şeyhlerinin büyüklerinden Abdülmecîd-i Şirvânî'ye intisâb edip kısa zamanda sülûkunu tamamlamıştır. Yaptırdığı câmide imamlık yapması için Sivas valisi Hasan Paşa tarafından Sivas'a davet edilmesi üzerine birâderi Şeyh İbrâhim ile berâber bu davete icâbet etmiş ve vefât edene kadar aynı yerde ilim ve irşad vazifesini sürdürmüştür.

III. Mehmed'in daveti üzerine Eğri Seferi'ne katılan Şemsî sefer dönüşü rahatsızlanmış, Sivas'a geldikten kısa bir süre sonra 1006 (1597) yılında vefât etmiştir. İlim ve irşad faaliyetlerini sürdürdüğü Meydan Câmii hazîresine defnedilmiştir.³¹

Eserleri:

Revak, c. 1, sy. 1, Sivas, 1990; Fatih Güneren, “Şemseddîn-i Sivâsî Ailesi”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsiler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s. 23-36; Müjgân Üçer, “Şemseddin Sivâsî Hazretleri (1520-1597) ve Son Sivâsilerden Hatıralar”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsiler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s. 37-70; Ali Öztürk, “Şemseddin Sivâsî'nin Muhiti ve Şemsiyye'ye Giden Süreç”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsiler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s. 127-140; Aksoy, “Şemseddin Sivâsî Hayatı Eserleri ve Mevlid'i”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsiler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s. 141-159; Recep Toparlı, “Şemseddin Sivâsî'nin Şiir Dünyası”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsiler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s. 161-166; Ünal Kılıç, “Şemseddin Sivâsî ve Menâkıb-ı Çehâr-yâr-ı Güzîn Bağlamında Tarihçiliği”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsiler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s.167-184; Salih Karacabey, “Şemseddin Sivâsî ve Hadis İlmi”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsiler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s. 339-360; Abdullah Kahraman, “Sivâsilerin Fıkıh Kültürü”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsiler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s. 361-390; Rüya Kılıç, “Sivas'tan İstanbul'a Bir Tarikat Portresi: Şemsiyye ve Sivâsiyye”, *Türkler*, c. 11, s. 120-121; Gündoğdu, “Türk Tasavvuf Kültüründe Bir Şeyhler Ailesi: Şemsî-Sivâsiler”, *Türkler*, c. 11, s. 129-130; Aksoy, “Şemseddîn Sivâsî”, *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*, c. 8, s. 177-178.

³⁰ Receb es-Sivâsî, *Hidayet Yıldızı, Şems-ed-dîn-i Sivâsî Hazretlerinin Menkıbeleri: Necm-ül Hüdâ fi menâkıb-iş-şeyh Şems-id-dîn Eb-is-senâ*, terc. Hüseyin Şemsi Güneren; yayına haz. M. Fatih Güneren, İstanbul, Seçil Ofset, 2000, s.10.

³¹ Receb es-Sivâsî, *a.g.e.*, s. 83.

Şemseddîn-i Sivâsî, manzum ve mensur olmak üzere çok sayıda eser telif etmiştir:

A. Manzum Eserleri

1. *Dîvân-ı Şemsî*
2. *Süleymannâme*
3. *İbretnü mâ*
4. *Gülşen-Âbâd*
5. *Mevlid*
6. *Heşt-Bihişt*
7. *Mir'âtü'l-Ahlâk ve Mirkâtü'l-Eşvâk*
8. *Terceme-i Kasîde-i Bürde*
9. *Şerhu Gazeliyyâti's-Sultân Murâd-ı Sâlis*
10. *Umdetü'l-Hüccâc*
11. *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam*

B. Mensur Eserleri

1. *Menâkıb-ı Çehâr-Yâr-ı Güzîn*
2. *Menâzilü'l-Ârifîn*
3. *Umdetü'l-Edîb fi't-Ta'lîm ve't-Te'dîb*
4. *Emr-i İlâhî ve Hüccet-i İlâhî*
5. *Es-Safâyih fi-Tercemeti'l-Levâyih*
6. *İrşâdü'l-Avâm*
7. *Nakdü'l-Hâtır*
8. *Şerh-ü Terceme-i Ecvibe Alî bin Ebî Tâlib li-Es'ileti Kümeyl bin Ziyâd*
9. *Menâkıb-ı Abdülvehhâb-ı Gâzî*

10. *Dâiretü'l-Usûl*

11. *Hallü'l-Ma'âkidi'l-Kavâ'id*

12. *Zübdetü'l-Esrâr fî Şerh-i Muhtasari'l-Menâr*³²

Dîvânı:

Şemseddîn-i Sivâsî dîvânının ana konusu din ve tasavvuftur. Şemsî şiiirlerinde dünyânın fânîliği üzerinde durmuş, vahdete erişmek isteyen kulun fânî dünyâdaki her şeyden yüz çevirmesi gerektiğini, dünyânın ve içindekilerin sonlu, Allah'ın ise bâkî olduğunu idrak edip Hakk'a yönelen kulun gönlünde Hakk'ın tecellî edeceğini ve kulun gönlünün ilâhî sırlara açık hale geleceğini söylemiştir.

Şiirlerde peygamberlere de değinilmiş, bilhassa Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.)'nin üzerinde durulmuştur. O, hidâyet yolunun rehberi, hâtemü'l-enbiyâdır. Hz. Muhammed Mustafa'nın şefaatine mazhar olmak isteyen pek çok şâir gibi Şemseddîn-i Sivâsî de O'nun adına na't türünde şiirler yazmıştır.

Şemsî'nin dîvânında üzerinde durduğu konulardan biri de zikirdir. Kulun gönlünün mâsivâdan temizlenmesi ancak zikrullah ile mümkün olacaktır. Kul dilini ve gönlünü Allah ile meşgul ederse Allah da o kulunu kendisine yakınlaştıracaktır.

Şemsî mahlasıyla şiir yazan Şemseddîn-i Sivâsî, dîvânında; gazel, murabba, muhammes, müseddes, kıt'a, dübeyt ve beyit nazım şekillerini kullanmıştır.³³ Vezin olarak ise aruz veznine ağırlık vermiş olmakla birlikte, hece vezni ile de şiirler yazmıştır.

Şemseddîn-i Sivâsî ile alakalı pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen, dîvânıyla ilgili yapılan çalışma iki tanedir. Bunlardan biri Recep Toparlı'nın hazırlamış olduğu *Şemseddin Sivâsî Divanı*, diğeri ise Fatih Ramazan Süer'in doktora çalışması olan *Şemseddîn-i Sivâsî Dîvânı*'dir.³⁴

Recep Toparlı Şemseddîn-i Sivâsî Dîvânı'nın İ.Ü. Merkez Kütüphânesi'nde, İstanbul Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphânesi'nde, Kayseri ili Sarioğlan Kasabası

³² Eserler için bkz.: Fatih Ramazan Süer, *Şemseddîn-i Sivâsî Dîvânı*, 1. b., İstanbul, H Yayınları, 2017, s. 15-21. Cengiz Gündoğdu Bursalı Mehmed Tahir'den yola çıkarak Şemseddîn-i Sivâsî'ye ait 31 eser ismi zikretmektedir: Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 50-51.

³³ Süer, *a.g.e.*, s. 25.

³⁴ Fatih Ramazan Süer'in doktora tezi neşredilmiştir. Kitaplarla ilgili bilgiler önceki sayfalarda geçtiği için burada tekrar zikredilmemiştir.

Çiftlik nâhiyesi Ulu Câmii müezzini Halil Taşpınar'ın ve Sivas'ta Osman Efendi adlı şahsın özel kütüphanelerinde olmak üzere dört nüshasını,³⁵ Fatih Ramazan Süer ise İ.Ü. Merkez Kütüphânesi'nde, Millî Kütüphâne'de, Süleymâniye Kütüphânesi'nde, Millet Genel Kütüphânesi'nde, İzzet Koyunoğlu Kütüphânesi'nde ve Vatikan Kütüphânesi'nde olmak üzere on üç nüshasını tesbât etmiştir.³⁶

2.2. Abdülmecîd-i Sivâsî ve Dîvânı

Abdülmecîd-i Sivâsî Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başladığı ve siyâsî karışıklıkların oldukça fazla olduğu dönem olan XVI. yüzyılın sonu XVII. yüzyılın başında yaşamıştır.

971 (1563) yılında Tokat'ın Zile kazasında dünyâya gelen Abdülmecîd-i Sivâsî'nin asıl adı Ebu'l-Hayr Mecdü'd-dîn Abdülmecid b. Muharrem b. Ebu'l-Berakât Muhammed b. 'Ârif Hasan ez-Zilî es-Sivâsî el-Hanefî', şiiirlerinde kullandığı mahlas Şeyhî'dir.³⁷

Ailesi ve sosyal çevresi itibâriyle iyi bir muhîtte yetişen Abdülmecîd-i Sivâsî yedi yaşında Kur'ân'ı hıfzetmiş, amcası Şemseddîn-i Sivâsî'den zâhirî ilimleri okumuştur. Şemseddîn-i Sivâsî'ye intisâb eden Abdülmecîd-i Sivâsî kısa zamanda seyrü sülûkunu tamamlayınca halkı irşad amacıyla amcası tarafından Merzifon'a gönderilmiştir. Daha sonra şeyhi tarafından Eğri Seferi dönüşü yolda vefât eden Pir-zâde Şeyh Veliyyüddîn'in yerine Zile'deki Halvetî dergâhına halîfe olarak tayin edilmiştir.³⁸

Şemseddîn-i Sivâsî vefât edince, yerine geçen oğlunun ve dâmâdının da vefât etmesi üzerine Sivas'taki Şemsî dergâhında meşihat makâmına Abdülmecîd-i Sivâsî oturmuştur. Onun şeyhliğe geçmesi tevârüs yoluyla değil, bilakis liyâkatli olması sebebiyle bizzat halîfe ve müridlerinin isteği üzerine olmuştur.³⁹

³⁵ Toparlı, *a.g.e.*, s. 30.

³⁶ Süer, *a.g.e.*, s. 147-153.

³⁷ Nazmî, *a.g.e.*, s. 389. Abdülmecîd-i Sivâsî hakkında yapılan bazı çalışmalar şunlardır: Gündoğdu, "Sivâsî Abdülmecîd", *DİA*, İstanbul, 2009, c. 37, s. 286-287; Gündoğdu, "Türk Tasavvuf Kültüründe Bir Şeyhler Ailesi: Şemsî-Sivâsîler", *Türkler*, c. 11, s. 131-134; Toparlı, *Abdülmecid Sivâsî Divançesi*, Sivas, Sivas Belediyesi Yayınları, 2015; Vassaf, *a.g.e.*, c. 3, s. 479-483; Alper Ay, *Abdülmecid Sivâsî Divanı*, 1. b., İstanbul, Sivas Belediyesi Yayınları, 2017, s. 23-32; Aşkun, *a.g.e.*, s. 37-40; Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, c.1, s. 129; Yılmaz, *a.g.e.*, s. 197-201; Said Aykut, "Abdülmecid Sivâsî", *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*, c. 8, s. 224; Gündoğdu, "Sivas'tan Doğan Bir Şems-i Ma'nâ: Sivasiyye Yolu'nun Bânisi Abdülmecîd Sivâsî", *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s. 187-218; Rüya Kılıç, *a.g.m.*, *Türkler*, c. 11, s. 121-122; Yıldız, *Sivash Şairler Antolojisi*, s. 34; Yıldız, *Sivash Divan Şairleri*, s. 33-38.

³⁸ Nazmî, *a.g.e.*, s. 393.

³⁹ Gündoğdu, *a.g.e.*, s.56.

Sivas'a yerleştikten sonra ilim ve irfan yolundaki şöhreti İstanbul'a kadar yayılan Abdülmecîd-i Sivâsî III. Mehmed tarafından İstanbul'a davet edilmiştir.⁴⁰ “*Allâh'a, Peygamber'e ve sizden olan emir sâhiblerine itâat edin.*”⁴¹ âyeti gereğince davete icâbet eden Abdülmecîd-i Sivâsî'nin, kız kardeşi Safâ Hâtun, yeğenleri Abdülahad-i Nûrî, Abdüssamed Efendi ve Kâmil Ağa ile birlikte İstanbul'a gitmesiyle (1008/1599) Halvetiyye'nin Şemsiyye kolu taşradan merkeze taşınmış olmuştur.⁴² Pâdişahın isteği üzerine Ayasofya Câmii'nde ilim ve irşada başlayan Abdülmecîd-i Sivâsî,⁴³ Ayasofya'dan başka Sultan Selim, Süleymâniye ve birçok câmide bu görevini sürdürmüştür.

İlim ve irfanla geçen hayâtı 1049 (1639) yılında son bulan Abdülmecîd-i Sivâsî, Eyüp Nişanca'da kendine âit evinin bahçesine defnedilmiştir. Vefâtından iki yıl sonra IV. Murad ve Sultan İbrahim'in anneleri Kösem Mahpeyker Vâlide Sultan kabrinin üzerine bir türbe yaptırmıştır.⁴⁴

Eserleri:

Abdülmecîd-i Sivâsî'nin eserleriyle ilgili kaynaklarda farklı bilgiler bulunmakla birlikte Cengiz Gündoğdu, kütüphânelerde mevcut, ona ait yirmi bir eser ismi zikretmektedir:

1. *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*
2. *Bidâ'atü'l-Vâizîn*
3. *Letâifü'l-Ezhâr ve Lezâizü'l-Esmâr*
4. *Miskâlü'l-Kulûb*
5. *Mi'yâr-ı Tarîk*
6. *Dürer-i Akâid ve Gurer-i Külli Sâikin ve Kâid*
7. *Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye ve Mesâ'id-i Ervâh-ı Tayyibe ve Ayniyye*
8. *Kazâ ve Kader Risâlesi*
9. *Fir'avn İmânına Dâir Risâle*

⁴⁰ Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 58. Ayrıca bkz. Vassaf, *a.g.e.*, c. 3, s. 480; İbrahim Aslanoğlu, *Sivas Meşhurları*, Sivas, BMS Matbaacılık, 2006, c. 2, s. 456. M. Baha Tanman, bu davetin III. Murad tarafından yapıldığını söylemesine rağmen, araştırdığımız kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlamadık. Bkz. M. Baha Tanman, “Sivâsî Tekkesi”, *DİA*, İstanbul, 2009, c. 37, s. 288.

⁴¹ Nisa Sûresi (4/59).

⁴² Gündoğdu, *a.g.m.*, s. 286.

⁴³ Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 60.

⁴⁴ Gündoğdu, *a.g.m.*, s. 286.

10. *Mektûbları*
11. *Şerh-i Mesnevî*
12. *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*
13. *Şerh-i Kasîde-i Mîmiyye*
14. *Müşkilât-ı Mesnevî*
15. *Meyâdinü 'l-Fursân*
16. *'Uddetü 'l-Musta'iddîn*
17. *Dîvân*
18. *Kasîde fî Medhi 'n-Nebî Aleyhisselâm*
19. *Şerh-i Hilye-i Râsûl*
20. *Nasîhatnâme (Pendnâme)*
21. *Kasîde-i Abdülmecîd Sivâsî*⁴⁵

Dîvânı:

Abdülmecîd-i Sivâsî'nin dîvânının ana konusu din ve tasavvuftur. Şeyhî'ye göre zâhirî ilimlerden ziyâde bâtınî ilimlerin bilinmesi gereklidir ki bu da ancak bir mürşid rehberliğinde öğrenilir.

Hakk'a vâsıl olmak isteyen, gönlünden mâsivâyı çıkarmalıdır. Gönlü mâsivâdan arınan kimsenin gözünde fânî olanın önemi kalmaz. O sadece Allah aşkıyla yanmaktadır.

Âşık için sevgilinin olduğu her yer cennet gibidir. O'na ulaşmak isteyen her türlü zorluğa sabır ve tahammül göstermesi gerekmektedir. O'na ulaşmak ancak O'nun emirlerini yerine getirerek, elçisi Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.)'nin yolundan yürüyerek mümkün olacaktır.⁴⁶

Abdülmecîd-i Sivâsî, dîvânında ağırlıklı olarak gazel nazım şeklini kullanmıştır. Dîvânda gazel dışında iki kasîde, bir tahmis, bir murabba ve bir muhammes bulunmaktadır.⁴⁷ Vezin olarak sadece aruz veznini kullanan Şeyhî bu konuda pek başarılı olamamıştır.

Abdülmecîd-i Sivâsî'nin dîvânıyla ilgili yapılan ayrıntılı çalışma iki tanedir. Bunlardan biri Recep Toparlı'nın hazırlamış olduğu *Abdülmecid Sivasî Divançesi*, diğeri

⁴⁵ Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 210-252.

⁴⁶ Toparlı, *Abdülmecid Sivasî Divançesi*, s. 18-20.

⁴⁷ Ay, *a.g.e.*, s. 37.

ise Alper Ay'ın yüksek lisans çalışması olan *Abdülmeçid Sivasî Divanı*'dır.⁴⁸

Recep Toparlı Abdülmeçîd-i Sivâsî Dîvânı'nın İ.Ü. Merkez Kütüphânesi'nde ve İstanbul Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphânesi'nde iki nüshasını,⁴⁹ Cengiz Gündoğdu bu iki nüshayla beraber İstanbul Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphânesi Hâlet Efendi Bölümü'nde olmak üzere üç nüshasını,⁵⁰ Alper Ay ise Recep Toparlı'nın tesbît ettiği iki nüshayla beraber toplam altı nüshasını tesbît etmiştir.⁵¹

2.3. Abdülahad-i Nûrî ve Dîvânı

Halvetiyye tarikatının Sivâsiyye şûbesinin kurucusu olan Abdülahad-i Nûrî, 1003 (1595) yılında Sivas'ta dünyâyâ gelmiştir. Asıl adı Evhadüddîn Ebü'l-Mekârim Abdülahad en-Nûrî ibn Muslihuddîn Mustafa Safâyî ibn İsmâil ibn Ebi'l-Berekât, şiirde kullandığı mahlas Nûrî'dir.⁵²

Babası, kadılar zümresinden Muslihuddin Mustafa Safâyî, dedesi ise Amasyalı Şeyh Hacı Hızır'ın müritlerinden Muhammed Ebu'l-Berekât'ın dört oğlunun en küçüğü olan İsmâil Efendi'dir. İsmâil Efendi'nin Muharrem, İbrahim ve Ahmed adlarında üç ağabeyi vardır ve Abdülahad-i Nûrî'nin annesi Safâ Hâtun, Muharrem Efendi'nin kızıdır.⁵³

Abdülahad-i Nûrî'nin babası o daha küçükken vefât edince, Sultan III. Mehmed tarafından İstanbul'a davet edilen Abdülmeçîd-i Sivâsî, kız kardeşi Safâ Hâtun ile yeğenleri Abdussamed Efendi, Kâmil Ağa ve Abdülahad-i Nûrî'yi berâberinde İstanbul'a

⁴⁸ Alper Ay'ın yüksek lisans tezi neşredilmiştir. Her iki kitapla ilgili bilgi daha önce verilmiştir.

⁴⁹ Toparlı, *Abdülmeçid Sivasî Divançesi*, s. 25.

⁵⁰ Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 248-249.

⁵¹ Ay, *a.g.e.*, s. 34-36.

⁵² Nazmî, *a.g.e.*, s. 498. Abdülahad-i Nûrî ile ilgili yapılan bazı çalışmalar şunlardır: Abdullah Uçman, "Abdülahad Nûrî", *DİA*, İstanbul, 1988, c. 1, s. 178-179. Vassaf, *a.g.e.*, c.3, s. 485-497; Baz, *Abdülehad Nûrî-i Sivâsî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2007; Uçman, "Abdülahad Nûrî", *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*, c. 8, s. 228-235; Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, c. 1., 130-131. Baz, "Âlim, Şâir, Sûfî Abdülehad Nûrî-i Sivâsî", *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsiler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s. 241-290; Yıldız, *Sivaslı Şairler Antolojisi*, s. 27; Yıldız, *Sivaslı Divan Şairleri*, s. 19-24; Yılmaz, "Abdülehad Nûrî-i Sivâsî'nin Midilli'deki Faaliyetleri", *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsiler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s. 291-306; Akkaya, *a.g.e.*, İstanbul, Kitabevi, 2003; Ali Osman Coşkun, *Abdülahad Nûrî Dîvânı*, İstanbul, M.E.B. Yayınları, 2001; Aşkun, *a.g.e.*, s. 41-63; Yılmaz, *a.g.e.*, s. 203-212; Kemikli, "Sivaslı Şair-Mutasavvif Abdülehad Nûrî ve Bir Şiiri", *Sivas Altıncı Şehir*, sy. 2, (Nisan-Haziran 1997), s. 33-34; Rüya Kılıç, *a.g.m.*, *Türkler*, c. 11, s. 125; Gündoğdu, "Türk Tasavvuf Kültüründe Bir Şeyhler Ailesi: Şemsî-Sivâsiler", *Türkler*, c. 11, s. 134-135; Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, c. 1, s. 130-131; Müjgan Üçer, "Yunus İzinde Bir Şair Nurî-i Sivâsî (Abdülahad Nûrî)", *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri (Ankara, 7-10 Ekim 1991)*, ed. İbrahim Baştuğ, Ankara, 1995, s. 313-328.

⁵³ Nazmî, *a.g.e.*, s. 499.

götürmüştür.⁵⁴

İlk tahsiline Sivas'ta başlayan Abdülahad-i Nûrî, İstanbul'a gidince bir yandan devrin büyük âlimlerinden ilim tahsîl etmiş, bir yandan da dayısı Abdülmecîd-i Sivâsî'nin mânevî terbiyesi altında sülûkunu tamamlamıştır. Abdülahad-i Nûrî, yine dayısı ve mürşidi Abdülmecîd-i Sivâsî'nin gözetimi altında birbiri ardına kırk halvet çıkarmıştır.⁵⁵

Uzun halvet sürecinin ardından Abdülmecîd-i Sivâsî, Abdülahad-i Nûrî'yi Hz. Peygamber (s.a.s.)'den aldığı işâretle Midilli'ye halife tayin etmiş, halîfelik alâmeti olarak seccâde, asâ, ridâ ve kemer vererek duâda bulunmuştur.⁵⁶ Burada Sultan Mehmed Câmîi'nde ilim ve irşad faaliyetini yürüten Abdülahad-i Nûrî, Şeyhülislam Es'ad Efendi tarafından İstanbul'a çağırılmış ve Fatih'teki Mehmed Ağa Tekkesi'ne tayin edilmiştir.⁵⁷ Bu tekkedeki görevinin yanı sıra, sırasıyla Sultan Mehmed Câmîi, Bayezid Câmîi ve Ayasofya Câmîi'nde cuma vâizi olarak görev yapmıştır.

Ömrünün sonlarına doğru câmilerde verdiği dersleri bırakıp sadece dervişleri irşadla, kalan zamanını da ibâdetle geçiren Abdülahad-i Nûrî, 1061 yılının Safer ayının ilk cuma günü (27 Ocak 1651) vefât etmiştir. Cenâze namazını Abdülmecîd-i Sivâsî'nin oğlu Abdülbâkî Efendi kıldırmış ve Eyüp Nişanca'da dayısı ve mürşidi Abdülmecîd-i Sivâsî'nin kabrinin bulunduğu bahçeye defnedilmiştir.⁵⁸

Eserleri:

Abdülahad-i Nûrî'nin eserleriyle ilgili kaynaklarda farklı bilgiler bulunmakla birlikte, kütüphânelerde tesbît edilen eserleri şunlardır⁵⁹:

A. Manzum Eserleri

1. *Dîvân-ı İlâhiyyât*

B. Mensur Eserleri

2. *Terceme-i Te'dîbü'l-Mütemerriidîn*

⁵⁴ Nazmî, *a.g.e.*, s. 500-501.

⁵⁵ Dervişin halvette kırk gün süreyle az yemek, az içmek ve az uyumakla beraber ibâdetle ve şeyhinin kendisi için uygun gördüğü esmâ ile meşgul olmasına erbaîn denilir. Erbaîn uygulaması özellikle Kâdiriyye, Sühreverdiyye, Çiştîyye, Kübreviyye ve Halvetiyye mensupları arasında görülür. Bkz. Süleyman Uludağ, Selçuk Eraydın, "Erbaîn", *DİA*, İstanbul, 1995, c. 11, s. 270.

⁵⁶ Nazmî, *a.g.e.*, s. 507.

⁵⁷ Vassaf, *a.g.e.*, c. 3, s. 485.

⁵⁸ Necdet Yılmaz, *a.g.e.*, s. 207.

3. *Risâletün fî-Deverâni's-Sûfiyye*
4. *Tercüme-i Risâle-i Deverâni's-Sûfiyye*
5. *Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü's-Şühûd*
6. *Riyâzü'l-Ezkâr ve Hıyâzü'l-Esrâr*
7. *Hikmetü't-Te'âruz fî Sûreti't-Tenâkuz*
8. *Risâletün fî Tayyi'l-Mekân*
9. *Kasmü'l-Mübtedi'în bi-Sinâni's-Sünne*
10. *Te'dübü'l-Mütemerridîn fî İslâmi'l-Ebeveyn*
11. *el-'Adlü ve'l-İksât beyne't-Tefrîti ve'l-İfrât*
12. *İsbâtü'l-'Âlim ve's-Şu'ûr li-men Kâne min-Ehli'l-Kubûr*
13. *Risâletün Müte'allikatün bi-Kavlihî Te'âlâ "ve en-Leyse li'l-İnsâni illâ mâ-Se'â"*
14. *İnkâzü't-Tâlibîn 'an-Mehâvi'l-Gâfilîn⁵⁹*

Dîvânı:

Abdülahad-i Nûrî'nin dîvânında dînî ve tasavvufî konular işlenmiştir. Tevhîd ve aşk, onun en çok üzerinde durduğu konulardandır. Allah'ın birliğini ve O'nun en yüce varlık olduğunu şiirlerinde sık sık dile getiren Nûrî, kulun her an zikrullah ile meşgul olması gerektiğini, O'nun aşkıyla yanan kimsenin gönlünde mâsivâdan eser kalmayacağını ifâde eder. Ayrıca Allah'ı bilmek ve O'nda yanmak isteyen kimse, bir insan-ı kâmilin eteğinden tutmalı, onu kendine rehber edinmelidir.

Abdülahad-i Nûrî ayrıca yaşadığı dönemdeki toplumsal bozulmalara ve fikrî tartışmalara sessiz kalmamış, bu bozukluklar ve tartışmalarla ilgili tenkit içerikli şiirler yazmıştır.

Nûrî mahlasıyla şiir yazan Abdülahad-i Nûrî, dîvânında kasîde, gazel, tercî-bend, murabba, muhammes, müseddes, tahmis, tesdis, kıt'a, nazm, müfred ve koşma nazım

⁵⁹ Akkaya, *a.g.e.*, 71-104; Baz, *Abdülahad Nûrî-i Sivâsî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 269-308; Necdet Yılmaz, *a.g.e.*, s. 210-212.

şekillerini kullanmıştır.⁶⁰ Vezin olarak ise pek çok tekke şâiri gibi ağırlıklı olarak aruz veznini kullanmış, bununla birlikte az da olsa hece veznine de yer vermiştir.

Abdülahad-i Nûrî dîvânıyla ilgili Hüseyin Akkaya'nın *Abdülahad Nûri Divanı*, Ali Osman Coşkun'un *Abdülahad Nûri Dîvânı* ve Nilüfer Çelik'in *Abdülehad Nûri ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni* adlı çalışmaları mevcûddur.⁶¹ Bunlar içinde en kapsamlı olanı Hüseyin Akkaya'nın çalışmasıdır.

Ali Osman Coşkun Abdülahad-i Nûrî'nin İstanbul kütüphânelerinde yazma nüshalarının bulunduğunu söylemiş, fakat nerelerde olduğunu zikretmemiştir.⁶² Nilüfer Çelik çalışmasını beş nüsha üzerinden yapmıştır.⁶³ Hüseyin Akkaya, Süleymâniye Kütüphânesi, İ.Ü. Merkez Kütüphânesi, Konya Belediyesi İzzet Koyunoğlu Şehir Müzesi Kütüphânesi, Atatürk Kitaplığı, Dîvân Edebiyatı Müzesi Kütüphânesi (Galata Mevlevîhânesi), Dil-Târih ve Coğrafya Fakültesi Kütüphânesi, Kayserili Rasim Deniz Özel Kütüphânesi ve Yapı Kredi Bankası Kütüphânesi'nde olmak üzere dîvânın on yedi nüshasını tesbît etmiştir.⁶⁴ İbrahim Baz *Abdülehad Nûrî-i Sivâsî Hayatı, Eserleri, Görüşleri* adlı çalışmasında eserler üzerinde durmuş ve Abdülahad-i Nûrî Dîvânı'nın Süleymâniye Kütüphânesi, İ.Ü. Merkez Kütüphânesi, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Galata Mevlevîhânesi Dîvân Edebiyatı Müzesi Kütüphânesi, Dil-Târih ve Coğrafya Fakültesi Kütüphânesi ve Konya Belediyesi İzzet Koyunoğlu Şehir Müzesi Kütüphânesi'nde olmak üzere on dört nüshası hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca Hüseyin Akkaya'nın bunlar dışında tesbît ettiği üç nüsha ve Fatih Güneren'in özel kütüphânesindeki üç nüshayla beraber dîvânın on dokuz nüshasının tesbît edildiğini söylemektedir.⁶⁵

2.4. Abdülbâkî-i Sivâsî

Abdülmecîd-i Sivâsî'nin oğlu olan Abdülbâkî-i Sivâsî, 1614 yılında İstanbul'da doğmuştur. “Sivâsî-zâde” veya “Pîr-zâde” adıyla meşhurdur. Süleymâniye

⁶⁰ Akkaya, *a.g.e.*, s. 107.

⁶¹ Hüseyin Akkaya ve Ali Osman Coşkun'un çalışmalarına dâir bilgi daha önce verildiği için burada tekrar zikredilmedi. Nilüfer Çelik'in yüksek lisans çalışmasıyla alakalı bilgi için bkz: Baz, *Abdülehad Nûri-i Sivâsî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 295 dipnotu.

⁶² Coşkun, *a.g.e.*, s. 11.

⁶³ Baz, *Abdülehad Nûrî-i Sivâsî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 296 dipnotu.

⁶⁴ Akkaya, *a.g.e.*, s. 173-182.

⁶⁵ Baz, *Abdülehad Nûrî-i Sivâsî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 296-301.

Kütüphânesi'nde bir mecmuada yer alan şiirinde Bâkî mahlasını kullanmıştır.⁶⁶

Babasının rahle-i tadrîsinden geçen, dönemin önemli hocalarından da zâhirî ilimleri öğrenen Bâkî Efendi, babasının vefâtından sonra Yavsî Tekkesi'ne postnişin olmuştur. Babasının yerine Sultan Ahmed Câmîi'nin cuma vâizliği ve Fatih Câmîi'nin çarşamba günü vâizliği kendisine tevdi edilmiş, uzun yıllar bu görevleri ifâ etmiştir. 1122 (1710) yılında vefât eden Abdülbâkî-i Sivâsî Eyüp Nişanca'da babasının türbesinin yanında medfûndur.⁶⁷

Abdülbâkî-i Sivâsî'nin müstakil bir eseri bulunmamaktadır.

2.5. Şemsî Ahmed

Şemsî Ahmed'in asıl adı Şemsî Ahmed Efendi'dir. Abdülmecîd-i Sivâsî'nin ahfâdından olup Muhammed Emîn Efendi'nin oğludur. 13 Safer 1130 (15 Ocak 1718)'da İstanbul'da vefât eden Şemsî Ahmed, Abdülmecîd-i Sivâsî'nin Eyüp Nişanca'da bulunan türbesinin bahçesinde medfûndur.⁶⁸

2.6. Ahmed-i Sûzî

Ahmed-i Sûzî, Şemseddîn-i Sivâsî'nin altıncı kuşak torunlarından. Asıl adı Ahmed, şiirde kullandığı mahlas Sûzî olup Sivas'ta doğmuştur.⁶⁹ Halvetiyye tarîkatının Şemsiyye koluna mensûb olan Sûzî, tekke çevresinde yetişmiş ve devrin büyük âlimlerinden dersler almıştır. Hac farizasını yerine getirmek üzere 1198 (1783) yılında Sivas'tan ayrılan Ahmed-i Sûzî, hacdan döndükten sonra Sivâsî dergâhına postnişin olmuş, babası Şeyh Ömer-i Sâni Efendi'den sonra da dergâhın şeyhi olmuştur. 1246 (1830) yılında vefât eden Sûzî, Sivas Meydan Câmîi'nin kuzeybatısındaki türbede, Şemseddîn-

⁶⁶ Cengiz Gündoğdu, "Eyüp'te Medfun Bir Halvetî-Sivâsî Şeyhi: Sivâsî-zâde Abdülbâkî Efendi", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla IX. Eyüp Sultan Sempozyumu*, İstanbul, 2005, s. 318; Vassaf, *a.g.e.*, c. 3, s. 483.

⁶⁷ Cengiz Gündoğdu, "Eyüp'te Medfun Bir Halvetî-Sivâsî Şeyhi: Sivâsî-zâde Abdülbâkî Efendi", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla IX. Eyüp Sultan Sempozyumu*, s. 318-319. Abdülbâkî-i Sivâsî ile ilgili yapılan bazı çalışmalar şunlardır: Rüya Kılıç, *a.g.m.*, *Türkler*, c. 11, s. 125; Yıldız, "Şiir Vadisinde Bir Ailenin Hikâyesi: Şemsî'den Fatih Güneren'e Uzanan Halka", *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, s. 74; Aslanoğlu, *a.g.e.*, s. 32; Yıldız, *Sivaslı Şairler Antolojisi*, s. 30; Yıldız, *Sivaslı Divan Şairleri*, s. 25-26.

⁶⁸ Yıldız, *a.g.b.*, s. 74.

⁶⁹ Yıldız, *Ahmed Sûzî Divânı*, Sivas, Buruciye Yayınları, 2012, s. 5; Yıldız, "Ahmed Suzî ve Pendnâmesi", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, ed. Şeref Boyraz, Sivas, 2007, c. 2, s. 353-360; Yıldız, *Sivaslı Şairler Antolojisi*, s. 42; Yıldız, *Sivaslı Divan Şairleri*, s. 55-63; Aksoy, "Sûzî", *DİA*, İstanbul, 2010, c.38, s. 4; Aşkun, *a.g.e.*, s. 64.

i Sivâsî'nin yanında medfûndur.

Eserleri:

1. *Dîvân*
2. *Süleymânnâme*
3. *Kasîde-i Bürde Tercümesi*
4. *Pendnâme*
5. *Menkıbe-i Abdülvehhâb Gâzî*
6. *Sülûknâme*
7. *Vasiyetnâme*⁷⁰

2.7. Recep Kâmil

Şemseddîn-i Sivâsî'nin torunlarından olan Recep Kâmil XIX. yüzyıl şâirlerindedir. Hayatı hakkında detaylı bilgi bulunmamakla birlikte 1833 yılında Hicaz'da öldüğü bilinmektedir.

Recep Kâmil'in eserleri şunlardır:

1. *Dîvân*
2. *Hazînetü'l-Nükûl*
3. *Rûhü'l-Maksûd*⁷¹

2.8. Hüseyin Şemsi Güneren

Şemseddîn-i Sivâsî'nin onuncu göbekten torunu olan Hüseyin Şemsi Güneren 1888 yılında Sivas'ta doğmuştur. Sivas'taki Şemsiyye dergâhının son postnişînidir. Derin bir tasavvuf ve mûsikî bilgisine sahip olan H. Şemsi Güneren 19 Mart 1956'da İstanbul'da vefât etmiştir. Edirnekapı Şehitliği'nde medfûndur.

Derlediği ilâhîleri topladığı "*Tasavvuf Mûsikisinde Sivâsî İlâhileri*" (haz. M. Fatih Güneren) adlı bir kitabı vardır. Ayrıca Receb Sivâsî'nin "*Necmü'l-Hüdâ*" (haz. M. Fatih Güneren, İstanbul, 2000) adlı eserini tercüme etmiştir. Kaynaklarda *Fütüvvetnâme* adlı

⁷⁰ Yıldız, *Ahmed Sûzî Divânı*, s. 8-12.

⁷¹ Aşkun, *a.g.e.*, Sivas, Kâmil Matbaası, 1948, s. 90; Yıldız, *Sivaslı Divan Şairleri*, s. 217; Yıldız, *Sivaslı Şairler Antolojisi*, s. 104.

bir eseri sâdeleştirdiği, fakat bu eserin henüz yayınlanmadığı geçmektedir.⁷²

Oğlu Fatih Güneren tarafından yayına hazırlanan eserleri şunlardır:

1. *Necmü'l-Hüdâ (Recep Sivâsî)*
2. *Sivâsî İlähileri*

2.9. Şeyh Ahmed-i Rindî

Şeyh Ahmed-i Rindî, 1908 yılında Sivas'ta doğmuştur. Asıl adı Ahmet Güneren olan şâir, Sivâsî dergâhının sondan bir önceki postnişîni Şeyh Mehmet Efendi'nin oğlu, Hüseyin Güneren'in de kardeşidir. Şiirlerinde Karaşemis ve Rindî mahlasını kullanmıştır.⁷³

İrfânî bir muhît içinde yetişen Rindî, eğitimini Sivas'ta tamamladıktan sonra memuriyete başlamış, 1941 yılında eşi Pâkize Hanımın vefâtıyla, ona olan üzüntüsünden memuriyeti bırakarak kayıtsız bir hayat sürmüştür. Rindî kelimesi onda sadece bir mahlas olarak kalmamış, yaşantı itibâriyle de rindliği seçmiştir. Hayatında bir dönüm noktası olan bu olaydan sonra İzmir, İstanbul, Sivas ve Tokat'ta yaşamış, çeşitli işlerde çalışmıştır.⁷⁴

1960 yılında vefât eden Rindî'nin şiirlerinde rindâne bir söyleyiş hâkimdir. Çoğunu irticâlen söylediği binin üzerinde şiiri olmasına rağmen, şiirlerinin sadece bir kısmı oğlu Ali Kâsım Karaşemis tarafından *Son İkrâm* (haz. Ali Kasım Karaşemis, İstanbul, 1966) adıyla kitap haline getirilmiştir.⁷⁵

2.10. Fatih Güneren

Şemsiyye'nin Sivas'taki dergâhının son postnişîni Hüseyin Şemsi Güneren'in oğlu olan Fatih Güneren, 1929 yılında Sivas'ta doğmuştur. İ.Ü. Tıp Fakültesi'nden 1952 yılında mezun olmuş ve ihtisas yapmak üzere Amerika'ya gitmiş, ihtisasını

⁷² Gündoğdu, "Halvetiyye Tarikatı Şemsiyye Kolu Meşâyihî ve Şemsi Dergâhı Son Post-nişîni: Hüseyin Şemsi (Güneren)", *Ekev Akademi Dergisi*, sy. 10, (Kış 2002), s. 53-71; Gündoğdu, "Türk Tasavvuf Kültüründe Bir Şeyhler Ailesi: Şemsi-Sivâsîler", *Türkler*, c. 11, s. 136-137; Yıldız, *a.g.b.*, s. 77.

⁷³ Kemikli, *Şiir ve İrfan*, İstanbul, Kitabevi, 2009, s. 202.

⁷⁴ Kemikli, *Şiir ve İrfan*, s. 205.

⁷⁵ Kemikli, *Şiir ve İrfan*, s. 211. Ayrıca bkz. Necdet Şengün, "Şeyh Ahmed Rindî Sivâsî ve Şiirlerinde Melâmet Neşvesi", *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyum Tebliğleri*, s. 377-390; Yıldız, *a.g.b.*, s. 77-78; Yıldız, *Sivash Şairler Antolojisi*, s. 818; Aslanoğlu, *a.g.e.*, s. 310-312.

tamamlandıktan sonra da çeşitli birimlerde görevini icrâ etmiştir. Babası Hüseyin Şemsi Güneren'in "*Tasavvuf Mûsikîsinde Sivâsî İlâhileri*" ve Receb Sivâsî'den tercüme ettiği "*Hidayet Yıldızı, Şems-ed-dîn-i Sivâsî Hazretlerinin Menkıbeleri: Necm-ül Hüdâ fî menâkıb-iş-şeyh Şems-id-dîn Eb-is- senâ*" adlı eserlerini yayına hazırlayan Fatih Güneren, 2018 yılının Eylül ayında vefât etmiş ve İstanbul Edirnekapı Şehitliğindeki aile kabristanına defnedilmiştir.

Yayınlanan eserleri şunlardır⁷⁶:

1. *Halvetiyye-i Şabaniyye -Azizanın Hikmetli Sözleri ve Hatıralarım*
2. *Sivasî Şiirleri*⁷⁷

⁷⁶ Yıldız, *a.g.b.*, s. 82.

⁷⁷ M. Fatih Güneren, *Sivasî Şiirleri*, İstanbul, Seçil Ofset, t.y..

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEMSÎ, ŞEYHÎ VE NÛRÎ DÎVÂNLARINDA DİN VE TASAVVUF

I. DİN

Din; farklı tanımları olmakla birlikte, Allah tarafından, peygamberleri aracılığıyla gönderdiği ve uyanların dünyâ ve âhirette kurtuluşa ereceği itikat ve ameller bütünüdür. Sûfî şâirlerimiz Şemsî, Şeyhî ve Nûrî'nin en fazla üzerinde durduğu konulardan birisi dindir.

Aşağıda “itikad”, “ibadet”, “ayetler ve hadisler” ve “dînî mefhumlar” başlıkları altında Sivâsîlerin dînî kavramlara hangi anlamları yüklediğini analiz edeceğiz:

1. İTİKAD

İtikad, bir din ya da mezhebin temel inanç değerleridir. Şemsî, Şeyhî ve Nûrî, şiirlerinde müşterek⁷⁸ olarak; Allah, melekler, ilâhî kitaplar, peygamberler, hulefâ-yı râşidîn, âhiret, kaza ve kader konularına yer vermişlerdir.

1.1. Allah

Allah lafzı, ulûhiyete mahsus isimlerin hepsini kendinde toplamış olan en yüce isim, yani ismi a'zamdır. Bu isim sadece Allah'a özel olup, başka herhangi bir varlık için kullanılamaz. Şemsî, Şeyhî ve Nûrî dîvânlarında Allah, sevmeye ve övülmeye en layık, her müşkili halleden, günahları bağışlayan, sadece O'ndan medet umulan ve kendisinden başka ilah olmayandır.

Şemsî, Hak yoluna giren tâlibin Allah dışındaki hiçbir varlığa kıymet vermeyip yalnızca O'nu sevmesi ve canını Allah yolunda kurban etmesi gerektiğini dile getirmiş (Ş.S. G. 123/1), aşağıdaki beytinde ise Allah'tan kendisini bağışlamasını istemiştir. Medet umulacak olan sadece Allah'tır ve O'ndan başka ilah yoktur.

⁷⁸ Bu konuyla ilgili Ali Öztürk'ün bir bildirisi bulunmaktadır: Ali Öztürk, “Metinler Arası İlişkiler Çerçevesinde Eşrefoğlu'nun Şiirlerinde Yunus Emre Tesiri”, *İznikli Gönül Adamı Eşrefoğlu Rûmî*, ed. Bilal Kemikli, Bursa, Uludağ Yayınları, 2010, s. 243-255.

Aşkun ile hâdimü 'ş-Şemseddîn 'i

Mağfûr eyle yâ Azîz yâ Ganî

Cümle ihvân ile vir maksûdını

Yâ Allâh illallâh meded Sübhânım

Ş.S. (M. 5/7)

Şeyhî'ye göre insan, Allah'ın af ve mağfiret kapısına gidip hatâ ve kusurlarından dolayı af dilemeli ve o hatâları bir daha işlemek üzere onlardan uzaklaşmalıdır.

Sehvine secde idüp Allâh'dan 'özüün dile

Tevbe eyle 'ömrüne cümle hatâdan vaz gel

A.S. (94/39)

Nûrî, kuvveti tam ve eksiksiz olan, asla acze düşmeyen, herkesten ve her şeyden güçlü olan Allah'ı zayıf ve güçsüz kimselerin yardımcısı olarak nitelemiştir (A.N. İ. 106/1). Her derde dermân olacak, her zorluğu kolaylaştıracak sadece Allah'tır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de “Her zorlukla beraber bir kolaylık vardır”⁷⁹ buyrulmuştur.

Derdlilere dermân idici Hazret-i Allâh

Müşkilleri âsân idici Hazret-i Allâh

A.N. (İ. 111/1)

Allah ismi dışında esmâü'l-hüsâdan üç dîvânda da ortak olarak geçen isimler şunlardır:

⁷⁹ İnşirah Sûresi (94/5)

1.1.1. Hû

Allah isminin kısaltılmış şekli olan hû, tasavvufta, Allah'ın mutlak gayb olan hüviyetini ve kühünü; temâşâsı mümkün olmayan zâtını ifade eder. Hû Allah'ın zâtî ismi olup talep anlamı taşımadığından, sûfilerce en faziletli zikir olarak görülmüştür. Allah'ın bazı isimlerini belli sayıda tekrarlayarak seyrü sülûklerini gerçekleştiren tarîkatlarda sâlik, nefs-i emmâre mertebesinde “lâ ilâhe illallâh”, nefs-i levvâme mertebesinde “Allah”, nefs-i mülhime mertebesinde ise “hû” ismiyle zikrederek sırasıyla tevhîd-i ef'âl, tevhîd-i sıfât ve tevhîd-i zât makamlarına ulaşmış olmaktadır.⁸⁰

Şemsî, yokluk âleminden varlık sahasına çıkıp da Allah'ı idrâk etmeye başladığından beri yalnızca O'nu temâşâ ettiğini ve O'ndan başkasını görmediğini (Ş.S. G. 28/1), Hakk'ın âşığın gönlüne tecellî edebilmesi için, gönül hânesinden dünyâ sevgisini çıkarmak gerektiğini söylemiştir.

Hubb-ı dünyâyı çıkar hâne-i dilden cânâ

Tâ serây idene anı begenüp dildârı Hû

Ş.S. (G. 81/4)

Şeyhî gönlünün ilâhî aşkla dolu olduğunu, bu yüzden de sürekli Allah'ı zikrettiğini, O'nun kapısından başka kapıya gitmeyip yalnızca Hakk'a kul köle olduğunu söylemiştir.

Dil 'aşkıla yâr oldı yâ hû haberin söyler

Kapunda kulun oldı tapu haberin söyler

A.S. (21/1)

Nûrî, canından olsa, her şey yerle bir olsa, bütün cihan O'nu inkâr etse, yine de Allah'ı zikretmeye ve O'na kulluk etmeye devam edeceğini (A.N. İ. 85/4), gönüldeki

⁸⁰ Nurettin Albayrak, *Gönül Çalab'ın Tahtı*, 1. b., İstanbul, Dergah Yay., Ekim 2014, s. 411.

gizli hazînelerin en güçlü anahtarının hû olduğunu, Allah'ın mutlak gayb hüviyetinin sırlarının açığa çıkmasının ve saklanması da hû zikriyle olacağını söylemiştir.

Kenz-i mahfînün kavî miftâhı hûdur ey gönül

Gayb-ı mutlak sırrınun peydâsı hû pinhânı hû

A.N. (İ. 104/3)

1.1.2. Rahmân

Rahmân ism-i şerîfi dünyâ hayatında herkesi kapsayan ilâhî rahmeti ifade etmektedir. Bu rahmet, mü'min olsun ya da olmasın, tüm insanları kapsamaktadır.

Rahmân ismi Kur'an'da altı yerde rahîm kelimesiyle birlikte, diğer yerlerde tek başına kullanılmıştır.⁸¹

Şemsî bir beytinde, Allah'ın gözetlediği kimselerin zamanlarının sultânı olmasından dolayı, kendisini de gözetlemesi için rahmân ism-i şerîfiyle O'na münâcâtta bulunmuştur (Ş.S. G. 80/5). Rahmân olan Allah'ın rahmet deryâsı o denli coşkulu ve fazladır ki, bir damlası bile âlemleri doldurmaya yeter ve onun bir sonu da yoktur.

Şu denlü cûş idüpdür rahmetün deryâsı ey Rahmân

Dilersen gark ider bir katresi bin kerre 'ummânı

Ş.S. (G. 122/32)

Şeyhî Hz. Muhammed Mustafa'yı insanların seçilmiş, herkesin kendisine tâbi olduğu rehber ve canların sırlarını bilen Rahmân'ın Mustafa'sı olarak vâsifetmiştir.

Ey Mustafâ-yı Rahmân ey Murtazâ-yı insân

Ey Muktedâ-yı her cân ey sırr-ı rûh-ı peyker

⁸¹ Bekir Topaloğlu, "Rahman", *DİA*, İstanbul, 2007, c. 34, s. 416.

(A.S. 1/10)

Nûrî, rahmân ve rahîm, günahların bağışlayıcısı ve cömert olan Allah'ın kendisine lutfetmesini ve ihsanda bulunmasını istemiştir (A.N. İ. 80/4). Âlemlerin rabbi olan Allah, bütün âlemi merhametiyle kaplamıştır. Her derdin dermânı O'ndadır. Allah'ın sonsuz rahmeti sebebiyle derdi olanlar sadece O'ndan medet ummaktadır.

Eyâ âlemlerün Rahmân'ı Allâh

Eyâ derdlilerün dermânı Allâh

A.N. (İ. 107/1)

1.1.3. Hâlık

Allah'ın hâlık ism-i şerîfi, her şeyin varlığını ve varlığı boyunca görüp geçireceği halleri ve hâdiseleri tayin ve tesbît edip ona göre yaratan, yoktan var eden demektir.⁸² Hiçbir şeyin olmadığı şu kâinatta Allah 'kun' (ol) diyerek, yarattıklarını yokluk âleminden varlık sahasına çıkarmıştır ve tüm kâinat bir düzen içinde akıp gitmektedir.

Şemsî, Allah'ın "*fezkurûni*"⁸³ âyetine telmihte bulunarak, gaflet uykusundan uyanarak dâima Allah'ı anan ve işlerinde O'nun rızâsını gözetenlerin Allah tarafından anılacaklarını, Allah'ın böyle kullarına dünyâda da âhirette de yardım edeceğini, Allah tarafından anılmaya lâyık olan kulların da sadece O'nu zikredenler olduğunu söylemiştir (Ş.S. T. 1/4). Bir başka beyitte ise "*Rızkı veren Allâh'tır*"⁸⁴ âyetine telmih yapılmıştır. Hâlık olan Allah, yarattığı her kulunun rızkını da berâberinde yaratmıştır. Kulun sahip olduğu maddî ve mânevî her türlü rızık Allah tarafından O'na lütfedilmiştir. Bir kulun başka bir kul üzerinde rızık temini gibi bir şey söz konusu değildir. Bu yüzden kul, kendisi gibi olan bir varlıktan değil, her zaman ve sadece Allah'tan istemelidir.

⁸² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 1. b., Ankara, Rehber Yay., 1997, s. 107.

⁸³ Bakara Sûresi (2/152): "Artık siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, bana nankörlük etmeyin!"

⁸⁴ Zariyat Sûresi (51/58): "Şüphesiz rızkı veren, sarsılmaz gücün sahibi olan yalnızca Allah'tır."

Hâlık'dan utan rızkını halkdan sakın umma

Bil Rabbüni E'r-rızku 'alellâh'ı unutma

Ş.S. (G. 86/9)

Şeyhî, insanların, Allah'ın yarattığı diğer insanlardan övgü beklemeden ve kula kulluk etmeden, yalnızca kendisini yaratan Allah'ı anıp O'nu övmesi ve yüceltmesi gerektiğini söylemiştir.

Giy tam' hablesin gel mikrahı istiğnâ eyle

Hâlıkın medh eyle halk için senâdan vaz gel

A.S. (94/5)

Nûrî, Allah'ın nur cemâlinin her gönülde tecellî etmeyeceğini, ancak mâsivâdan arınmış bir gönülde bunun gerçekleşeceğini söylemiştir.

Zâhid dilünde pâsı zühd izdiyâdı silmez

Mâdâmki aralıkda çâvûş-ı 'ışkı yilmez

Olmasa rişte-i 'ışk insân Hudâ'yı bilmez

Nûr-ı cemâl-i Hâlık her dilde cilve kılmaz

Envâr-ı lâ-yezâlî iki cihâna sığmaz

A.N. (Ms. 5/2)

1.1.4. Kahhâr

Allah'ın her şeye her istediğini yapacak surette gâlip ve hâkim olması, kuvvet ve kudretiyle her şeyi içinden ve dışından kuşatması demektir. Karşılığı lütuftur.⁸⁵ Allah'ın

⁸⁵ A. Osman Tatlısu, *Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi*, 3. b., Eskişehir, Güzeliş Matbaası, 1950, s. 54.

bir kahr yönü bir de lütuf yönü vardır. Kulların üzerine düşen O'nun kahrından sakınıp lütfuna erişecek hâl üzere olmaktır.

Şemsî, Şeyhî ve Nûrî kakhâr ismini, Allah'ın vâhid ism-i şerîfiyle birlikte kullanmışlardır.

Lillâhi 'l-mülk vâhidü 'l-Kahhâr

Diye kendi cenâb-ı vâlâsı

Ş.S. (G. 125/36)

Cünd-i gaybdır 'asker-i seyf ü sinânı ism-i Hak

Vâhid ü Kahhârdır 'avn-i kuvâsı dervîşin

A.S. (46/9)

Bilmedün mi ki Vâhid-i Kahhâr

Li-meni 'l-mülk diyiser âhir-i kâr

A.N. (Ms. 8/4.1)

1.1.5. Kerîm

Kerîm ism-i şerîfi Allah'ın çok lütufkâr ve affedici olması anlamına gelir. Allah kâinatı yaratmış, insanı da yoktan var edip yaratılmışların en şerefli, eşref-i mahlûkât kılmış ve onu pek çok nimetle rızıklandırıp ikramda bulunmuştur. Allah bazı kullarına kat kat ihsanda bulunurken, bazı kullarının da günahlarını affeder. O her şeye kâdirdir.

Şemsî bir beyitte günahı çok olduğu için Allah'a yaklaştırmaya yüzünün olmadığını, O'nun kerîm ism-i şerîfine sığınıp lütfunu beklediğini söyleyerek münâcâtta bulunmuştur (Ş.S. M. 8/4). Kerîm olan Allah kullarına karşı çok cömerttir, bağışlayıcıdır. Dolayısıyla O'nun kapısına giden boş çevrilmeyecektir.

Ez-Kerîm coz kerem nemî âyed

Pes Kerîm ân koned ki vü şâyed⁸⁶

Ş.S. (B. 47)

Allahu Teâlâ cemâl ve celâl sahibidir. Kullarının işlediği hatâları bağışlayandır. Kul işlediği günahlara bakıp O'nun bağışlamasından ümîdini kesmemelidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de “*Allâh'ın rahmetinden ümîdinizi kesmeyin*”⁸⁷ buyrulmaktadır.

Şeyhiyâ kork cürmün için kesme ümmidin sakın

El-kerîmü zü'l-celâli'l-'azîzi zü'l-cemâl

A.S. (57/7)

Nûrî kusurlarının affi için rahîm ve kerîm olan Allah'a yalvarmaktadır (A.N. İ. 90/1). Kerîm olan Allah kullarına pek çok nimet lütfetmiştir. O aynı zamanda tevvâb (tövbeleri çok kabul eden)'dir. Bundan dolayı kul bir hatâ yaptığında ya da bir ihtiyâcı olduğunda O'nun güzel isimlerine sığınır ve onlarla Allah'tan yardım ister.

Dilerüz hâceti cenâbundan

Bi'smike yâ Kerîmü yâ Tevvâb

A.N. (İ. 16/9)

1.1.6. Hakk

Allah'ın “varlığı hiç değişmeden duran, dâima sabit olan” anlamındaki ism-i şerîfidir.⁸⁸ O'nun varlığının başlangıcı olmadığı gibi bir sonu da yoktur. Yani O hem ezeli hem de ebedîdir. Sonradan olan hiçbir varlık O'na eş değildir, O'na benzemez. Yaratılan her şey bir gün yok olup gidecek iken bir tek O'nun zâtı bâkî kalacaktır.

⁸⁶ “Kerîm olan Allah'tan keremden başka bir şey gelmez. O Kerîm olan ihtimâlen yine (kullarına) kerem eyler.” dipnotu için bkz: Fatih Ramazan Süer, *a.g.e.*, s. 449.

⁸⁷ Zümer Sûresi (39/53)

⁸⁸ Tatlısu, *a.g.e.*, s. 107.

Beyitlerde yâre ulaşmak için ağıyardan uzaklaşmak gerektiğinden bahsedilmektedir. Gönül ancak ağıyardan temizlenirse Hakk'a yer açılıp O'nun nûru tecellî edecek ve gönlü dolduracak, kul orada yalnız Allah ile halvette olacaktır.

Şemsî “*sıbgatullâh*”⁸⁹ âyetine telmîhen Allah'ın boyasıyla boyanmak için gözle ve gönülle, her yerde Hakk'ın zikriyle meşgul olmak gerektiğini (Ş.S. T. 1/6), hiçbir anlatıcının sultân-ı a'zam olan Allah'ı tam olarak anlatmaya gücünün yetmeyeceğinden dolayı Allah'ın, kendisini kullarına bildirmek için kâinatı yarattığını söylemiştir (Ş.S. G. 121/2). Kul mâsivâdan uzaklaşırsa Hakk'ı bulabilir ve tanıyabilir. Kesretten vahdete ulaşan gönülde Allah'ın nûru tecellî eder ve O'nun nûruyla dolan gönül artık sırlara açık hale gelir.

Vâsıl olmaz kimse Hakk'a cümleden dûr olmadan

Kenz açılmaz şol gönülde tâ ki pür-nûr olmadan

Ş.S. (G. 62/1)

Şeyhî, yalnızca Hak kapısına gidip O'na secde etmek ve kimseden bir şey ummayıp sadece O'na el açmak gerektiğini (A.S. 94/33), kulun Hakk'ı tanıyabilmesinin ağıyardan yüz çevirmesiyle olacağını, gönülden ağıyar çıkınca oranın sadece Hakk ile dolup kulun orada Hakk ile halvette bulunacağını söylemiştir.

Hakk ile âşinâ ağıyar ile bîgânedir gönlüm

Bi-hamdillah şeh-i tevhîde halvet-hânedir gönlüm

A.S. (65/1)

Nûrî, Hak ile beraber olmak isteyen kimsenin, O'na ulaşmasına mâni olan engelleri aradan kaldırıp aşk ateşinde yanması gerektiğini söylemiştir (A.N. İ. 76/3). Kâinatın yaratıcısı olan Allah, yarattığı her varlığa kendi nûrundan vermiştir. Cihan

⁸⁹ Bakara Sûresi (2/138): “Allâh'ın boyasıyla boyandık. Boyaca O'ndan daha güzel olan kim vardır? Biz yalnız O'na kulluk ederiz (deyin).”

O'nun nûruyla kaplıdır. Hakk'ın sırlarına mazhar olmak isteyen kimse, O'nun yarattığı her bir varlıkta O'ndan bir iz bulacaktır.

Sırr-ı Hakk'a 'ârif olmak ister isen Nûriyâ
Cân gözin açup cihânı zeyn iden envâra bak
A.N. (İ. 69/6)

1.1.7. Vâhid

Vâhid ism-i şerîfi Allah'ın zâtında, sıfatlarında, fiillerinde bir ve tek olması demektir. İhlâs sûresinde geçtiği üzere O tektir, eşi ve benzeri yoktur. Yarattığı hiçbir şey O'na benzemez. O'na herhangi bir şeyi ortak koşmak şirktir.

Şemsî bir beyitte “*lillâhi 'l-vâhidi 'l-kahhâr*”⁹⁰ ayetine telmîhen hükümrânlığın tek ve mutlak hükümrân olan Allah'ın olduğunu dile getirmiştir (Ş.S. G. 125/36). Aşağıdaki beyte göre ise kâinattaki bütün varlıkların bir eşi ve benzeri vardır ve bütün varlıklar var olabilmek için bir yaratıcıya muhtaçtır. Hâlbuki Allah, bir yaratıcıya ihtiyaç duymadan yoktan var olmuş, eşi ve benzeri olmayandır, tektir. O'nun sabit bir yeri yoktur ve O bütün kâinatı kapsamaktadır.

Çü Sen'sin Vâhid-i Mutlâk mekânun yok 'ale'l-ıtlak
Bahâne kışlak u yaylak göçen iller seni ister
Ş.S. (G. 13/9)

Şeyhî, tevhîd halkasını, ucunda değerli bir mücevher olan yüzüğe benzetmiş ve Allah'ın vâhidliğini, bir oluşunu görmek isteyenlerin tevhîd halkasına dâhil olmaları gerektiğini söylemiştir.

Vâhid yüzünü halka-i tevhîdde görsün

⁹⁰ Mümin Sûresi (40/16): “O gün onlar, Allah'a gizli kalan hiçbir şeyleri olmaksızın (kabirlerinden) çıkarlar. Bugün hükümrânlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümrân olan Allah'ındır!”

Bil hatemine cevheri taş urmuş ol üstâd

A.S. (15/2)

Aşağıdaki beyitte mü'min sûresinden⁹¹ iktibas yapılmıştır. Mülkün sahibi, kendisinden başkasında hükümranlık yetkisi bulunmayan, tek ve mutlak hâkim olan Allah'tır. Kişinin yanına kâr kalacak olan, dünyâdayken yapılanların karşılığının görüleceği âhirette, hiçbir şeyin Allah'tan gizli kalmayacağını idrâkinde olmasıdır.

Bilmedün mi ki Vâhid-i Kahhâr

Li-meni 'l-mülk diyiser âhir-i kâr

A.N. (Ms. 8/4.1)

1.2. Melekler

Meleklerle îmân, îmân esasları arasında önemli bir yere sahiptir. Meleklerle îmânın farz olduğu Kur'ân ve hadislerle sabittir. Melekler nurdan yaratılmış, irâdeleri olmayan rûhânî varlıklardır. Yemez, içmez, uyumaz, yorulmazlar. Erkeklik ya da dişilikleri yoktur. Bazıları Allah tarafından birtakım görevlerle görevlendirilmiş olmakla beraber onların asıl yaratılış sebebi, Allah'ı tesbîh edip O'na ibâdet ve itaatte bulunmalarındır. Melekler duyu organlarıyla algılanmadığı için onları inkâr edenler, esâsında peygambere gelen vahyi, dolayısıyla Allah'ı inkâr etmiş olmaktadır.

Şemsî cin, melek, hayvan veya insan, Allah'ın yarattığı her varlığın O'nu zikrettiğini ve O'nun aşkını istediğini söylemiştir (G. 13/1). Feleklerin dönmesi, meleklerin sürekli Allah'ı tesbîh etmesi Allah'a duyulan aşk sebebiyledir. O'na duyulan sevgi ve muhabbet hürmetine Allah duâları kabul eder, kullarına lütuflarda bulunur.

'Aşkun ile döner gökler felekler

'Aşkun ile tesbîh okur melekler

⁹¹ Mümin Sûresi (40/16)

'Aşkun ile kabûl olur dilekler

Yâ Allâh illallâh meded Sübhânüm

Ş.S. (K. 5/3)

Şeyhî'nin aşağıdaki beyitinde miraç mucizesine telmih vardır. Allah'a yaklaşabilmek için O'nun aşkıyla kanatları yakmak gerekir. Aksi takdirde Cebrâil (a.s.)'in kanatlarından vazgeçemediği için sidreyi geçemediği gibi, yanmayı göze alamayan da Allah'a varamaz.

Şehperin 'aşkla yak tâ uçasın kim Cibrîl

Sidreyi geçemedi olmadı çün fâriğ-i bâl

A.S. (54/2)

Şemsî gibi Nûrî de insan, melek ya da başka bir varlığın kâinattaki her bir hareketinin Allah'a olan aşktan olduğunu söylemektedir. Bütün varlıkların tek amacı Allah'tır, Allah'a kavuşmaktır.

Felekler eyleyüp devri

Melekler eyleyüp seyri

Eger insân eger gayrı

Sana 'âşık seni ister

A.N. (İ. 32/3)

1.3. İlâhî Kitaplar

Kitaplara î mân, î mân esaslarından biridir. Allah tarafından bazı peygamberlere gönderilen hak kitap dört tanedir. Bunlar; Hz. Dâvûd'a gönderilen Zebûr, Hz. Mûsâ'ya gönderilen Tevrat, Hz. Îsâ'ya gönderilen İncil ve Hz. Muhammed'e gönderilen Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân son hak kitaptır ve kendisinden sonra başka kitap gelmeyeceği için de

evrenseldir. Onun gelmesiyle birlikte diğerk kitapların hükmü ortadan kalkmıştır. Kıyamete kadar sadece Kur'ân geçerliliğini sürdürecektir.

Üç dîvânda da müşterek olarak zikredilen tek ilâhî kitap Kur'ân-ı Kerîm'dir.

Şemsî, gaflete dalmış, kasvetle dolmuş kalbin Kur'ân okuyarak nurlanacağını, baharın gelmesiyle etrafın şenlenmesi gibi Kur'ân'la da kalbin ferahlayıp huzur bulacağını söylemiştir (Ş.S. G. 90/5). Kur'ân-ı Kerîm son peygamber olan Hz. Muhammed'e gönderilen, son ve evrensel kitaptır. Mümin vasfına sahip kimse bu kitabı okumalı ve anladıklarını da hayatına yansıtmalıdır. Kur'ân'ın mânâsını anlamadan okumak faydasız, boş bir çabadır ve onu okuyandan kuru bir sestem başka bir şey çıkmamış olur.

Çok okıdun Hazret-i Kur'ân'ı manâ tuymadun

Gâr-ı bî-hûde gibi kuru sadâdan geçmedün

Ş.S. (G. 45/5)

Şeyhî asıl varlığa ulaşabilmek için şerâtin ipine sınımsıkı sarılmak gerektiğini, bunun için de Kur'ân'dan başka, hardal tanesi kadar bile olsa bir yol olmadığını söylemiştir.

Dâne-i hardal kadar Kur'ân'dan özge yol mu var

Koma elden habl-i şer'i kim budur asl-ı usûl

A.S. (52/5)

Nûrî bir şiirinde hidâyete ermek ve Kur'ân'daki sırlara erişebilmek için zikrullâhî da dilden düşürmemek gerektiğini, bu ikisiyle beraber aşk ehli olunacağını dile getirmiştir (A.N. İ. 115/5). Ayrıca Kur'ân, İslâm'ı yaşamaya çalışan her müminin başvurduğu ilk kaynaktır. Kur'ân sadece dirilere değil, aynı zamanda ölmüşlere de yoldaştır. Hayattayken Kur'ân'ın içindekilere uygun bir yaşam süren kul, ondan

öğrendiği ve hayatına aktardığı bilgiler sayesinde Allah'ın rızâsına uygun bir yaşam sürmüş olur ve fânî âlemden bâkî âleme de Kur'ân'la göçmüş olur.

Kabrinde garîbâne yatan kulına yoldaş

Îmân ile Kur'ân idici Hazret-i Allâh

A.N. (İ. 111/3)

1.4. Peygamberler

Farsça “peyâm” kelimesinden gelen peygamber, haber getiren, haber veren anlamına gelmektedir. Kur'ân'da bu kelimeye karşılık nebî, rasûl ve mürsel kelimeleri kullanılmıştır. Peygamberlere îmân da îmân esaslarından birisidir. Peygamberler, Allah'tan aldıkları vahyi insanlara iletmekle görevlendirilmişlerdir. Bu göreve çalışarak değil, Allah tarafından seçilerek gelmişlerdir. Allahu Teâlâ kullarına peygamber olarak gönderdiği kimseleri yine kendi içlerinden seçmiştir. Sıdk (doğru sözlülük), emânet (güvenilirlik), ismet (günah işlememe), fetânet (zeki, uyanık olma) ve tebliğ (Allah'tan aldıkları vahyi eksiksiz bir şekilde insanlara ulaştırma) bütün peygamberlerin ortak sıfatlarıdır.

Şemsî, Şeyhî ve Nûrî, dîvânlarında peygamberlerden bahsetmişlerdir. Üç dîvânda da üzerinde durulan peygamberler Hz. Âdem, Hz. İbrâhîm, Hz. Yakub, Hz. Yûsuf, Hz. Mûsâ, Hz. Hızır, Hz. Süleymân, Hz. Îsâ ve Hz. Muhammed Mustafâ'dır.

1.4.1. Hz. Âdem

Hz. Âdem İslâmî kaynaklarda insanlığın atası olması sebebiyle “ebu'l-beşer”, Kur'ân-ı Kerîm'de (bkz. Âl-i İmrân 3/33) Allâh'ın seçkin kıldığı kişiler arasında sayılmış olduğundan “safıyyullah” unvanlarıyla anılmaktadır.⁹² O, ilk insan ve yaygın kanaate göre ilk peygamberdir.

Şemsî bir beyitte âdem kelimesini tevriyeli kullanarak hem Hz. Âdem'in ilk insan ve ilk peygamber olması sebebiyle her şeyin bilgisinin kendisinde olduğunu, hem de yokluk âleminde varlık sahasına çıkan insana bakarak Hakk'ın tanınabileceğini

⁹² Süleyman Hayri Bolay, “Âdem”, *DİA*, İstanbul, 1988, c. 1, s. 358.

kastetmiştir (Ş.S. G. 93/2). Hz. Âdem, ilk insan ve ilk peygamber olması hasebiyle, Allah'ın sonsuz ilminin ilk öğrencisidir. O'nun eğitimi bizzat Allah'ın eliyle olmuş ve o Allah tarafından terbiye edilmiştir.

Ey mekteb-i 'ilmünde şehâ bir müte'allim

Âdem ki yed-i kudret ile oldı mürebbâ

Ş.S. (N. 2/3)

Şeyhî'ye göre dünyâ çukuru, Hz. Âdem'den beri devrâna devam ettiği halde gözü doymamış ve hala bu çukuru doldurmaya devam etmektedir.

Devr-i Âdem'den beri toldırdı çâhın toymadı

Şahne-i dünyâ egerçi durmayıp ölçer döker

A.S. (30/8)

Nûrî, şeytanın Hz. Âdem'i aldatması olayına telmih yapmıştır. Hz. Âdem'in şeytanın hîlesine kapılarak işlediği günah cennetten uzaklaştırılmasına sebep olmuş, fakat o, yaptığı yanlış fark edip Allah'tan af dileyince tevbesi kabul edilmiştir. Kerîm olan Allah, günahlarından dolayı pişmanlık duyup af dileyen kullarına karşı çok cömert ve lütufkârdır.

Hudâyâ men be-tû bâzâr dârem

Tü-râ ser-mâye-i bisyâr dârem

Merâ ger tû kerem dâr-i tü-râ men

Be-cürm âdem ki çendân cürm kârem⁹³

⁹³ “Ey Allahım! Benim seninle pazarım var; senin için (günâhlardan) pek çok sermâye biriktirdim. Senin bana kerem edeceğini umuyorum. Hz. Âdem'in günâhı gibi benim de çok günâhım var.” dipnotu için bkz. Hüseyin Akkaya, *a.g.e.*, s. 345.

1.4.2. Hz. İbrâhîm

Hz. İbrâhîm, üç hak dinde de kabul gören büyük bir peygamberdir. Bu yüzden ona kaynaklarda geniş yer verilmiştir. O, halîlullâh'tır, yani Allah'ın dostudur. Edebiyatta Hz. İbrâhîm'in putları kırması, ateşe atılması, oğlu İsmâîl'i kurban etmesi konu edilmiştir.

Şemsî, ateşin Hz. İbrâhîm'e serinlik ve esenlik olması ve Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.) doğduğunda küfrün bütün ateşinin sönmesi olaylarına telmih yapmıştır (Ş.S. G. 122/4). Hallâc-ı Mansûr'un idam edilmesindeki, Hz. Mûsâ'nın asâsının yılanı dönüşmesindeki sebep her ne ise Hz. İbrâhîm'in atıldığı ateşin gül bahçesine dönmesindeki sebep de aynıdır. Hepsi Allah'a duyulan aşktandır. Allah, kendisine dayanıp tevekkül eden kullarına böyle mucizeler vermiştir.

Aşkundur Mansûr'ı ber-dâr eyleyen

Mûsâ'nun asâsun mâr eyleyen

Nârı İbrâhîm'e gülzâr eyleyen

Yâ Allâh illallâh meded Sübhânüm

Ş.S. (Ms. 5/6)

Şeyhî'nin aşağıdaki beytinde En'âm sûresinden iktibas yapılmıştır. Kul, her karşısına çıkana yanmamalı, her şeyin peşine düşmemelidir. Hz. İbrâhîm'in batıp gidenleri sevmediği gibi, kişi de yanacaksa sadece Hakk'ın cemâline yanmalı, O'ndan gayrısından uzak durmalıdır.

Her çerâga yanma digil lâ uhibbu 'l-gâfilîn⁹⁴

⁹⁴ En'am Sûresi (6/76): "Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü. "Rabbim budur" dedi. Yıldız batınca da "Batanları sevmem" dedi."

Yan cemâl-i dilbere budur Halîl'in milleti

A.S. (2/75)

Nûrî, Hz. İbrâhîm gibi atıldığı ateşi gül bahçesine çevirmek isteyenlerin nefislerindeki putları parçalamaları gerektiğini söyler (A.N. İ. 31/3). Bülbülün aşkından dolayı ağlayıp inlemesinin de, Hz. İbrâhîm'in atıldığı ateşin gül bahçesine çevrilmesinin de sebebi aynıdır. Ateş, âşığın gözüne gül bahçesi gibi gözükür ve aşk vâr olmaya devam ettikçe âşık da o ateş içinde yanmaya devam eder.

Bilsen hezârün zârı ne 'âşık fenâ gülzârı ne

Yansan Halîl'ün nârına anda gülistân gizlidir

A.N. (İ. 43/3)

1.4.3. Hz. Yakub

Hz. Yakub, Hz. İshak'ın oğlu ve Hz. Yûsuf'un babasıdır. Yahudiler tarafından İsrail'in atalarından biri olarak kabul edilmiştir. Oğlu Yûsuf'un kaybolmasıyla büyük bir üzüntü yaşamış, bu yüzden de edebiyatta hüznün ve sabrın sembolü olarak anılmıştır. Edebiyatta Hz. Yakub, oğlu Hz. Yûsuf ile anılmış, ona duyduğu hasret dile getirilmiştir.

Hz. Yakub, oğlu Yûsuf'tan ayrı düşünce ona olan hasretinden yıllarca ağlamış ve gözleri kör olmuş, bu sebepten dolayı onun yaşadığı kulübe "hüzünler evi", "beytü'l-ahzen", "kulbe-i ahzen" gibi isimlerle anılmıştır. Hz. Yûsuf'un, kardeşi Bünyamin'le gömleğini babasına göndermesi sonrası, onun kokusunu hisseden Hz. Yakub'un gözleri tekrar görmeye başlamıştır.

Yakûb'a bugün Yûsuf'ınun kokusu geldi

Eyyûb'a dahi sıhhatinün çağı görindi

Ş.S. (G. 109/3)

Hz. Yakub'un oğluna susaması, onu özlemesi gibi âşık da sevgiliye öylece susamıştır. Âşık sevgilinin güzel cemâlinin sarhoşudur.

La'lüne Ya 'kûb-veş dil-teşneyim gâyetde ben

Mısır-ı hüsnün sen azîzîm gerçi kim reyyânısın

A.S. (72/2)

Abdülahad Nûrî hz. Yakub'u oğlu hz. Yûsuf'la beraber anmıştır.

Kanı Sultân-ı Yûsuf-ı devrân

Kanı Ya 'kûb u Âdem ü Havvâ

A.N. (Ms. 8/2.4)

1.4.4. Hz. Yûsuf

Hz. Yakub'un oğlu olan hz. Yûsuf, İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden biridir ve Kur'ân'da 12. sûreye ismi verilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de diğer peygamberlere ait kıssalar farklı sûrelerde yer aldığı halde Yûsuf kıssası "ahsenü'l-kasas" nitelemesiyle tek bir sûrede nakledilmektedir.⁹⁵ Edebiyatta hz. Yûsuf; kuyuya atılması, köle olarak satılması, zindana atılması, rüya yorumlaması, Züleyhâ ile münâsebeti ve Mısır'a sultan oluşu gibi konularla anılmıştır.

Hz. Yûsuf, aşağıdaki beyitte hz. Muhammed'le birlikte anılmıştır. Hz. Yûsuf güzelliğiyle bilindiği halde bütün peygamberler hz. Muhammed'i ve onun güzelliğini övmüş, bundan ötürü de o, güzellikte ikinci sırada yer almıştır.

Ne denlü enbiyâ geldi kamusı anı medh itdi

Anun hüsnini vasf itdi olup Yûsuf ana sâni

⁹⁵ Ömer Faruk Harman, "Yusuf", *DİA*, 2013, c. 44, s. 1.

Ş.S. (G. 122/3)

Hz. Yûsuf Züleyhâ'nın kendisine duyduğu aşkla tanınmaktadır. Hz. Yusuf'a bir tek Züleyhâ aşıkken ve onu sadece Züleyhâ seviyor iken, Hz. Muhammed'e bütün kâinat âşiktir. O, Allah'ın en sevgilisi ve peygamberler içinde de en mümtazıdır.

Âşık âna Züleyhâ sana cemi' eşyâ

Bil ki Hudâ te'âlâ ey enbiyâya muhtar

A.S. (1/51)

Kardeşleri tarafından kuyuya atılan Hz. Yûsuf'u bu kuyudan bir kervan kurtarmıştır. Hz. Yûsuf'un kuyuya düşmesi ve sonra da kurtarılması gibi, gam çukuruna düşmüş gönlü kurtarıp kervana katacak olan da ancak sevgilidir.

Gam çâhına düşmişken çekdün anı kurtardun

Dil Yûsuf'ınun cânâ seyyâresisin ancak

A.N. (İ. 68/3)

1.4.5. Hz. Mûsâ

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden biri olan Hz. Mûsâ, Kur'an-ı Kerîm'de adı en çok geçen peygamberdir. Allah ile aracısız konuşup O'ndan vahiy aldığı için ona "kelîmullâh" denilmektedir. Doğumu, Firavunla mücadelesi, Firavun'un zulmünden İsrailoğulları'nı kurtarması, Hızır ile yolculuğu, Tûr Dağı'nda Allah ile konuşması ve asâsının yılana dönüşmesi, yed-i beyzâ, Kızıldeniz'i yarması gibi mucizeleriyle bilinmektedir. Edebiyatta da bu yönlerine vurgu yapılmaktadır.

Şemseddîn-i Sivâsî'nin bir na'tında Hz. Mûsâ'nın kelîmullah sıfatına (Ş.S. N. 2/5), aşağıdaki beyitte ise asâsının yılana dönüşmesi mucizesine telmih yapılmıştır. Nasıl

ki Hz. Mûsâ'nın asâsının yılana dönüşmesiyle Firavun acze düşmüşse, zikir asâsıyla da nefis Firavun'u zayıf düşecek ve güçsüz hale gelecektir.

Nefs fir'avnın zebûn itdük 'asâ-yı zikr ile

Şevkle dûr eyledük Mûsâ bin İmrân illerin

Ş.S. (G. 72/11)

Şeyhî ve Nûrî aşağıdaki beyitlerde Allah'ın Tûr Dağı'nda Hz. Mûsâ ile konuşmasına⁹⁶ telmih yapmışlardır.

Bilmedüğin hazret-i Mûsâ'ya kimdür söyleyen

Yok mudur ehl-i fenânın bir şecerce kıymeti

A.S. (92/4)

Mûsâ'ya şecerden didüğü gibi ene'llâh

Bir dilde ene'l-hak dise olmaz mı ki âyâ

A.N. (İ. 9/5)

1.4.6. Hz. Hızır

Hz. Mûsâ zamanında yaşamış olup peygamber olup olmadığı ihtilafli olan Hızır aleyhisselâm, müfessirlerin kabul ettiği görüşe göre Hz. Mûsâ'nın Kehf sûresinde⁹⁷ bahsi geçen yol arkadaşıdır ve Allah tarafından kendisine ilim ve rahmet verilmiştir. Adı Hz. Mûsâ'dan başka Hz. İlyas'la da anılmakta, Kur'ân ya da sahih hadislerde böyle bir bilgi bulunmamasıyla birlikte, her ikisinin de âb-ı hayât denilen ölümsüzlük suyundan içtiklerine ve kıyâmete kadar darda kalanlara yardım edeceklerine inanılmaktadır.

⁹⁶ Taha Sûresi (20/9-12)

⁹⁷ Kehf Sûresi (18/60-82)

Şemseddîn-i Sivâsî, *Nakdû'l-Hâtır*⁹⁸ adlı eserinde Hz. Hızır ve Hz. Mûsâ kıssasının tefsîrini yapmış, Abdülâhad-i Nûrî ise *Kasmû'l-Mübtedî'in bi-Sinâni's-Sünne*⁹⁹ adlı eserinde Hz. İlyas, Hz. İsâ, Hz. İdris ve Hz. Hızır hakkında bilgi vermiş ve Hızır aleyhisselâmın sağ olduğunu çeşitli delillerle ispatlamaya çalışmıştır.

Şemsî, Hızır aleyhisselâmı ilm-i ledûnle birlikte anmış ve şöyle demiştir: Ey Şemsî! Gönül levhasından ilm-i ledünnîyi oku ki Hızır'ın ruhunun sırrından haberdâr olasın.

Levh-i dilden okı sen 'ilm-i ledünnî Şemsiyâ

Hızır-ı rûhun sırrına bulmak dilersen ittîlâ'

Ş.S. (G.39/20)

Şeyhî Hz. Hızır ile Hz. Mûsâ'nın iki denizin, şerîat ve hakîkat ilminin, birleştiği yerde (*mecma'u'l-bahreyn*)¹⁰⁰ buluşmalarına telmih yapmıştır: Şerîat ve hakîkat ilminin birleştiği yer olan *mecma'u'l-bahreyn* varamayan kimse Hızırlık yapamaz. Bu yüzden Allah bütün kullarına *mecma'u'l-bahreyn* varma yüceliğini nasîb etsin.

Mecma'u'l-bahreyn varamayan Hızırluk idemez

Hak nasîb ide kamu kullarına bu şevketi

A.S. (2/63)

Nûrî'ye göre Hızır aslında insan-ı kâmilidir. Hızır aleyhisselâmın âb-ı hayatın kaynağına gidip ondan içmesi gibi insan-ı kâmil de bu suyun kaynağıdır ve fenâ âleminden bekâ âlemine varmak isteyenlerin başvuracağı kaynak odur.

⁹⁸ Şemseddin Sivâsî, *Nakdû'l-Hâtır*, haz. Recep Toparlı, Durmuş Arslan, 1. b., İstanbul, Sivas Belediyesi Yayınları, 2017.

⁹⁹ Akkaya, a.g.e., s. 94.

¹⁰⁰ Kehf Sûresi (18/60-82)

Mecma' u'l-bahreyn'i mesken kıldı Hızr'ı 'aklumuz

Menba'-ı âb-ı hayât olduk gelen gelsün beri

A.N. (İ. 127/4)

1.4.7. Hz. Süleymân

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden biri de Hz. Dâvûd'un oğlu Hz. Süleymân'dır. Hz. Süleymân'ın; “Rabbim! Beni bağışla, bana benden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir hükümlük ver. Şüphesiz sen dâima bağışta bulunansın.” (Sâd, 38/35) niyâzı üzerine Allahu Teâlâ tarafından kendisine pek çok ilim ve hikmet verilmiştir. Saltanatı, mührü, kuşların dilini bilmesi ve diğer hayvanlarla konuşabilmesi, cinlere ve rüzgâra hükmedebilmesi, Sebe melîkesi Belkıs'la olan münâsebeti edebiyatta çokça kullanılmıştır.

Şemseddîn-i Sivâsî Hz. Süleymân ile ilgili *Süleymânnâme* adlı manzum bir eser kaleme almıştır.¹⁰¹

Hz. Süleymân pek çok farklı özelliğiyle şiire konu olmuştur. Aşağıdaki beyitte onun rüzgâra hükmetmesine yer verilmiştir.

Süleymân tahtına binüp iki aylık yol aldıysa

Yarım dem içre ol server geçüpdür haddi imkânı

Ş.S. (G. 122/7)

Hz. Süleymân, yaşadığı dönemde dünyadaki gücü elinde bulundurduğundan dolayı kendisinden sonra gelen güçlü kimseler de Süleymân-ı zamân diye anılmış, Şeyhî ve Nûrî de aşağıdaki şiirlerinde buna değinmişlerdir.

Elinde şark u garb tut ki Süleymânsın zamânında

¹⁰¹ Şemseddin Sivâsî, *Süleymâniyye*, haz. Hüseyin Akkaya, 2. b., Sivas, Sivas Belediyesi Yayınları, 2017.

Ölürsün sana da kalmaz ya bu gavgâyı neylersin

A.S. (71/4)

Vücûdum hâteminde nakş olunmuş İsm-i a'zam çün

Süleymân-ı zamân olsam revâdur 'ârifân içre

A.N. (İ. 113/6)

1.4.8. Hz. İsâ

Kur'an'da adı geçen peygamberlerden biri de Hz. İsâ'dır. Kendisine İncil gönderilen Hz. İsâ, Kur'an-ı Kerim'de rûhullâh yani Allah'tan bir ruh, Hristiyanlık'ta ise Tanrı'nın oğlu olarak nitelendirilmiştir.

Hiz. İsâ'nın beşikte iken konuşması (Meryem 19/30; el-Mâide 5/110; Âl-i İmrân 3/ 46), çamurdan yaptığı kuş şekline üfleyip onu canlandırması (Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide 5/ 110), anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştirmesi (Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide 5/110), ölüleri diriltmesi (Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide 5/110), evlerde yenilen ve biriktirilen şeyleri haber vermesi (Âl-i İmrân 3/49), semâdan sofraya indirilmesi (el-Mâide 5/112-115) Kur'an'da geçen mucizelerindendir.¹⁰² Bu mucizeleri sebebiyle edebiyatta da adından sıkça bahsedilen peygamberlerden biridir.

Şemsî, Şeyhî ve Nûrî Hz. İsâ'nın ölüleri diriltme mucizesine yer vermişler, ölü gibi olmuş gönüllerin Allah'ın nûruyla tekrar dirileceğini söylemişlerdir.

Hayy oldı kamu mürde gönüller nefesünden

İhyâ-yı beden kılsa n'ola mu'ciz-i İsâ

Ş.S. (N. 2/6)

Feyzinden aldı 'İsâ mevtâyı kıldı ihyâ

Beyzâ-yed oldı Mûsâ nûrun ile ser-â-ser

¹⁰² Harman, "İsâ", *DİA*, İstanbul, 2000, c. 22, s. 471.

A.S. (1/45)

Seherlerde esüp feth-i dehân it

Gel ey 'Îsî-nefes ihyâ-yı cân it

Bize dost illerin bildür beyân it

Haber vir ey sabâ dost illerinden

A.N. (İ. 102/4)

1.4.9. Hz. Muhammed

Hz. Muhammed (s.a.s.), vahyin insanlara bildirilmesi için Allah tarafından görevlendirilen peygamberlerin sonuncusudur, hâtemü'l-enbiyâdır. “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” (Enbiyâ/107) âyetinin muhatabı, Allah katında peygamberlerin en üstünü ve en şerefliisidir. Hz. Muhammed (s.a.s.)’e duyulan muhabbet ve özlem sebebiyle onunla ilgili pek çok tür kaleme alınmıştır. Bunların başlıcaları na’t, siyer, mevlid, mu’cizâtü’n-nebî, esmâü’n-nebî, evsâfü’n-nebî, şemâil, hilye, mi’râciyye, regâibiyye, gazavatnâme, hicretnâme, şefâ’at-nâme, fazilet-nâme ve kırk hadistir.¹⁰³

Şemseddîn-i Sivâsî, Hz. Muhammed Mustafa’yla ilgili kaleme aldığı *Mevlid*¹⁰⁴ adlı eser ile Türk Edebiyatında, Süleyman Çelebi ve Hamdullah Hamdi ile beraber “meşhur üç mevlid şâiri” olarak anılmıştır.¹⁰⁵ Hz. Muhammed Mustafa ile ilgili Abdülmecid-i Sivâsî de *Kasîde fi Medhi’n-Nebî Aleyhisselam*¹⁰⁶ adlı eseri kaleme almıştır.

Hz. Muhammed Mustafa, Şemseddîn-i Sivâsî, Abdülmecîd-i Sivâsî ve Abdülahad-i Nûrî dîvânlarında ismi en çok geçen peygamberdir.

Şemsî bir şiirinde Hz. Peygamber’i (s.a.s) dört halîfeyle; Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali ile anmıştır (Ş.S. N. 9/3). Şemsî’nin aşağıdaki beytinde ise “Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım”¹⁰⁷ hadis-i kutsîsine telmih vardır. Allahu Teâlâ

¹⁰³ Mustafa Uzun, “Muhammed”, *DİA*, İstanbul, 2005, c. 30, s. 458-459.

¹⁰⁴ Şemseddin Sivâsî, *Mevlid*, haz. Hasan Aksoy, 2. b., Sivas, Sivas Belediyesi Yayınları, 2017.

¹⁰⁵ Süer, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁰⁶ Alper Ay, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁰⁷ el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, c. 2, s. 232, Hadis No. 2123.

felekleri Hz. Muhammed (s.a.s) için yaratmıştır ve O'nun yeryüzüne gelmesiyle kâinat nûra gark olmuştur.

Tâ nûr bula rûy-ı zemîn Mûcid-i 'Âlem

Eflâki senün şânun için eyledi inşâ

Ş.S. (N. 2/4)

Şeyhî bir şiirinde her zorluğun Hz. Muhammed Mustafa ile kolaylaşacağını, her kapının O'nun sayesinde açılacağını dile getirmiştir (A.S. 1/14). Aşağıdaki beytinde ise Hz. Muhammed (s.a.s.)'i Allah'ın ve âlemin gözbebeği, yaratılmışlar içindeki en güzide varlık olarak tanıtmıştır.

Ey Mustafâ-yı Rahmân ey Murtazâ-yı insân

Ey Muktedâ-yı her cân ey sırr-ı rûh-ı peyker

A.S. (1/10)

Nûrî'nin bir şiirinde Hz. Muhammed Mustafa, karanlığı ortadan kaldırıp hidâyet yolunu gösteren (İ. 29/1), başka bir şiirinde ise şefâat deryâsının incisi (İ. 95/1) olarak anılmıştır. Aşağıda ise Hz. Muhammed'i âlemin nûru ve övünç kaynağı, her iki cihânın seyyîdi ve şâhı olarak tanıtmıştır.

Nûr-ı 'âlem fahr-i âdem seyyidü 'l-kevneysin

İki 'âlemde şeh-i şâhân Muhammed Mustafâ

A.N. (İ. 3/3)

1.5. Hulefâ-yı Râşidîn

İslâm târihinde Resûl-i Ekrem'in vefâtından sonra Hz. Ebû Bekir'e biat edilmesiyle başlayan, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilâfetleriyle devam edip Hz. Ali ile sona

eren döneme “Hulefâ-yı Râşidîn devri” denilir. Ehl-i sünnet'e göre ashab içinde en faziletli kimseler hilâfete geçiş sırasına göre Hulefâ-yı Râşidîn'dir.¹⁰⁸

Hiz. Ebû Bekir edebiyatta “sıddîk” ve “yâr-ı gâr”, hiz. Ömer “Fâruk”, hiz. Osman “zinnûreyn” lakablarıyla; Peygamber Efendimiz'in amcası Ebû Tâlib'in oğlu ve ilk müslümanlardan hiz. Ali ise “Esedullâh”, “Şah-ı merdân”, “Merd-i Hudâ”, “Haydar-ı kerrâr”, “Ebû turâb” ve “Sâkî-yi kevser” gibi lakablarla anılmıştır.¹⁰⁹

Şemseddîn-i Sivâsî'nin hulefâ-yı râşidîn ile ilgili *Menâkıb-ı Çehâr-Yâr-Güzîn*¹¹⁰ adlı müstakil bir eseri vardır.

Şemseddîn-i Sivâsî ve Abdülmecîd-i Sivâsî dîvânlarında halîfelerin dördü de yer almasına rağmen Abdülâhad-i Nûrî dîvânında sadece hiz. Ali'nin ismi zikredilmiştir. Bu çalışmada üç dîvândaki ortak konuların zikredilmesi sebebiyle aşağıda sadece hiz. Ali'yle ilgili örneklere yer verilmiştir.

Şemsî'nin bir beytinde hiz. Ali, Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in kendisine hediye ettiği zülfikâr adlı kılıçla anılmıştır (Ş.S. T. 1/9). Aşağıdaki beyitte ise diğer dört halîfeyle birlikte yer almıştır. Canlar hiz. Peygamber'e fedâ olduğu gibi, O'nun dostları olan hiz. Ebû Bekir, hiz. Ömer, hiz. Osman ve hiz. Ali'ye de fedâdır.

Ol Ebû Bekr u Ömer Osmân Aliyyü'l-murtazâ

Cânımız olsun fedâ dört yârine Peygamber'ün

Ş.S. (N. 8/3)

Şeyhî dîvânında Hiz. Ali, Peygamber Efendimiz'le katıldığı savaşlarda sancaktarlık yapmasından dolayı hâmilü'l-livâ lakabıyla anılmıştır.

Ol hâmilü'l-livâyı ol menba'-ı nidâyı

Ol ehl-i hal atâyı şevketle eyle berter

¹⁰⁸ Mustafa Fayda, “Hulefâ-yı Râşidîn”, *DİA*, İstanbul, 1998, c. 18, s. 324-325.

¹⁰⁹ Süer, *a.g.e.*, s. 85-86.

¹¹⁰ Şemseddin Sivâsî, *Menâkıb-ı Çehâr-Yâr-Güzîn*, haz. Mehmet Arslan, 1. b., İstanbul, Sivas Belediyesi Yayınları, 2017.

Nûrî dîvânında ise Hz. Ali murtazâ lakabıyla anılmıştır.

Toprak başına Hâricî'nün

Bir Murtazâ'ya mâliküz biz

1.6. Âhîret

Âhîret kavramı sözlükte; ölümden sonra gidilecek olan âlem, öbür dünyâ, bekâ âlemi olarak geçmektedir.¹¹¹ Allahu Teâlâ bütün varlıkları fânî olarak yaratmıştır. Dünyâdaki hayatları geçici olan fânî varlıklar, kıyâmetin kopmasıyla ebedî bir hayâta başlayacaklardır.

Âhîret inancı, İslâm akâidinin üç ana esâsından (Allah, peygamber, âhîret) birini teşkil etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de yüzden fazla yerde geçen bu kavram, konunun önemini vurgulamak, dünyâ ile âhîret arasındaki psikolojik mesâfeyi kısaltarak müminin rûhunu yüceltmek gibi hedeflerle âyetlerde sık sık tekrarlanmıştır.¹¹²

1.6.1. Cennet

Cennet, dünyâda yapılan iyi ve güzel işlerin karşılığı olan yerdir. Burası yalnızca müminler içindir. Müminler ebediyyen burada kalacaklar ve Allah tarafından pek çok nimetle nimetlendirileceklerdir. İslâmî literatürde cennetle eş anlamlı kullanılan kelimeler şunlardır: “cennetü'n-naîm”, “adn”, “firdevs”, “hüsnâ”, “dârüsselâm” ve “dârülmukame”.¹¹³

¹¹¹ İlhan Ayverdi, “Ahiret”, *Asırlar Boyu Târihî Seyri İçinde Misalli Büyük Sözlük*, 2. b., İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2006, c. 1, s. 56.

¹¹² Topaloğlu, “Ahiret”, *DİA*, İstanbul, 1988, c. 1, s. 544.

¹¹³ Albayrak, *a.g.e.*, s. 215.

Dîvân edebiyatında sevgilinin olduğu her yer âşık için cennettir. Kesretten vahdete ulaşan herkes cennete ulaşmıştır. Hakîkate ulaşamayan kimse, aslında dünyâda cehennemde içindedir. Vahdet sırrına eren kimse için artık cennet de cehennem de birdir.

Şemsî, kullarına şefâat edecek olan Hz. Muhammed'in yerinin cennetlerden Firdevs-i a'lâ, makâmının ise makâm-ı mahmûd olduğunu söyleyerek İsrâ sûresi 79. âyete telmih yapmıştır.¹¹⁴

Seni nûrdan yaratmışdur ol Mevlâ

Şefâ'atün irişür cümle kula

Makâmun Mahmûd Firdevs-i a'lâ

Yiründür Muhammed Mustafâ senün

Ş.S. (N. 9/2)

Şeyhî'ye göre vahdet sırrına eren gönül için cennet de cehennem de birdir. Gönlü vahdet sırrı ile dolan kimse Hakk'a kavuşmuştur ve bu onun için dünyâdaki her şeyden ve cennetten daha kıymetlidir.

Sırr-ı vahdet içre Şeyhî şöyle hayrân oldı dil

Yer ü gök hem yaz u kış cennet cahîm yeksân ona

A.S. (9/5)

Nûrî ise sevgilinin bulunduğu mahallenin âşığa cennet gibi olduğunu, cennetin içindeki hiçbir şeyin sevgiliye eş olmadığını söylemiştir.

Bana 'âlem içre ey dil 'ışk-ı bî pervâ yeter

¹¹⁴ İsrâ Sûresi (17/79): "Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibâdet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni makâm-ı mahmûd'a ulaştırsın."

'İşk-perestüm çünkü hüşyâr istemem sevdâ yeter
Ol boyı şimşâdumun kaddi bana Tûbâ yeter
Bana ey dil kûy-ı yârum cennetü'l-me'vâ yeter
Hûr u gilmân istemem ol dilber-i ra'nâ yeter

A.N. (Ms. 4/1)

1.6.2. Cehennem

Âhirette, dünyâda yapılan kötü işlerin karşılığının alınacağı yer cehennemdir. İnkârcılar sonsuza kadar, günahkârlar ise yaptıklarının karşılığını çekene kadar burada kalacaklardır. Kur'ân'da Hicr sûresinin 44. ayetinde cehennemin yedi kapısından bahsedildiği için, cehennemle ilgili özellikle yedi isim ön plana çıkmıştır. Bunlar; “cehennem”, “cahîm”, “hâviye”, “hutame”, “lezâ”, “sâir” ve “sakar”dır.¹¹⁵

Beyitlerde cehennem kelimesine eş olarak dûzah, tamu ve cahîm kelimeleri kullanılmıştır.

Ömrünü Allah'a ibâdet ve itâatle geçiren kullar için cehennem korkulacak bir yer değildir. Cehennem, Allah'ın istediği gibi bir kul olmayan ve ona âsî olan kulların yeri olacaktır.

Vâ'iz bizi korkutma cehennemde od olmaz
Herkes odını yanmaya bundan iletürler

Ş.S. (G. 20/4)

Allah'ı zikrederek halvette bulunan kimse daha bu dünyâda cennetin kokusunu duymaya başlamış, mâsivâyâ dalmış kimse ise cehenneme gitmeden onun azâbını çeker hâle gelmiştir. Dolayısıyla cehennemin azâbını çekmek istemeyen, cennetin kokusunu almak isteyen kul kesretten kurtulup vahdete ermelidir.

¹¹⁵ Albayrak, *a.g.e.*, s. 212.

Bûy-ı verd-i cennetin halvetde zıkr-i yârdır

Yedi tamunun 'azâbı sohbet-i ağıyârdır

A.S. (20/1)

Meclis-i zikri gelüp cânumuza telh itdün

Ravza-i cenneti 'âşıklara itdün dûzah

A.N. (İ. 27/4)

1.6.3. Hûri ve Gılman

Hûri; gözlerinin akı karasından çok olan, ceylan gözlü kız, gılman ise tüyü ve bıyığı çıkmamış delikanlı anlamlarına gelmektedir. Hûri ve gılmanlar cennette müminlere hizmet edeceklerdir.¹¹⁶ Her ikisi de Kur'an'da geçmekle beraber, haklarındaki bilgiler sınırlıdır.

Hûri ve gılman beyitlerde cennetle beraber kullanılmış, sevgiliyle berâber olunca cennetin, hûrinin ve gılmanın önemli olmadığı vurgulanmıştır.

Zeyn itmek için cennete insân iletürler

Kulluğa ana hûri vü gılmân iletürler

Ş.S. (G. 20/1)

Bana ey dil kûy-ı yârim cennetü'l-me'vâ yeter

Hûr u gılmân istemem ol dilber-i ra'nâ yeter

A.S. (33/1)

¹¹⁶ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 4. b., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1998, s. 152 ve 191.

'Âşıkun kalbüne kılsan bir nazar

Mâ-sivâdan anda kalmaz hiç eser

Sana iren cenneti hûrı n'ider

'İşk senün 'âşık senün ma'şûk senün

A.N. (İ. 73/3)

1.6.4. Tûbâ Ağacı

Tûbâ ağacı, kökü yukarıda ve dalları aşağıda olup cenneti gölgeleyen ilâhî bir ağaçtır. Dîvân şiirinde boyu ve gölgesi sebebiyle anılan bu ağaca, aşağıdaki şiirlerde de sevgilinin boyu ve gölgesinden ötürü vurgu yapılmıştır.

Zill-i tûbâyı bulan sâye-i tarfâyı anar mı

Kadr-i a'lâya iren menzil-i ednâyı anar mı

Ş.S. (G. 128/1)

Bana tûbâ vü şarâb-ı kevseri vasf itme kim

Tûbâ kadd-i yârdır kevser leb-i dildârdır

A.S. (20/2)

Bana 'âlem içre ey dil 'ışk-ı bî pervâ yeter

'İşk-perestüm çünkü hüşyâr istemem sevdâ yeter

Ol boyı şimşâdumun kaddi bana Tûbâ yeter

Bana ey dil kûy-ı yârum cennetü'l-me'vâ yeter

Hûr u gilmân istemem ol dilber-i ra'nâ yeter

A.N. (Ms. 4/1)

1.7. Kazâ ve Kader

Kader, Allah'ın meydana gelecek her şeyi ezeli ilmiyle bilip takdir etmesi, kazâ ise Allah'ın ezeli ilmiyle bildiği şeyleri zamanı gelince yaratmasıdır. Kazâ ve kadere îmân, îmân esaslarındandır.

Konuyla ilgili olarak Abdülmecîd-i Sivâsî *Kaza ve Kader Risalesi* adlı bir eser kaleme almıştır.¹¹⁷

Dîvânlarda bu kavrama daha çok “tîr-i kazâ” terkîbiyle yer verilmiştir.

Gel 'aşk ile rüsvâ olanı itme melâmet

Ger tîr-i kazâyâ siperün var ise söyle

Ş.S. (G. 84/2)

Havf eden girmez bu yola pes nemi edem siper

Dâ'imâ yağa ne gam tîr-i kazâ şimden geri

A.S. (79/4)

Atar tîr-i kazâyı câna cânum kavs-i kudretten

Urur maksûdını itmez hatâ tîr ol kemân içre

A.N. (İ. 113/8)

2. İBÂDET

Allahu Teâlâ'ya saygı ve O'nu yüceltme anlamındaki ibâdet, Allah'a kulluğun ve bize verdiği nimetlere karşı şükrün bir ifâdesidir. İbâdetleri nasıl ve ne şekilde yapacağımız Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde bize bildirilmiştir.

Kelime-i şehâdet, namaz, oruç, zekât ve hac; İslâm'ın beş temel şartıdır. Bunların dışında kurban kesme, duâ etme, infakta bulunma gibi davranışlarımız da ibâdet kapsamına girmektedir. Sûfiler ibâdeti cehennemden kurtulup cennete girmenin aracı

¹¹⁷ Ay, a.g.e., s. 26.

olarak görmüşler ve bu saydıklarımıza ahzâb ve evrâd okuma, semâ ve zikir gibi ibâdetleri de eklemişlerdir.¹¹⁸

2.1. Kelime-i Şehâdet

Kelime-i şehâdet, Allah'ın varlığını ve birliğini kabul edip, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in O'nun kulu ve elçisi olduğunu dil ile ikrar ve kalp ile tasdik etmektir.

Dîvânlarda daha çok lâ-illâ ve nefy-isbat kelimeleriyle telmih yapılmıştır. Nefy ve ispat, red ve kabul anlamına gelmektedir. Kelime-i tevhîdin “lâ-ilâhe” kısmı nefy, “illâllâh” kısmı ise ispattır.¹¹⁹ Birinci kısımda Allah'tan başka ilâhın olmadığı, ikinci kısımda ise sadece Allah'ın olduğu belirtilmektedir.

Allah'ı bilmeyen, O'nun varlığından bî-haber olan kişi, farkında olmasa bile karanlıkta kalmış ve bir bilinmezliğin içine düşmüştür. Ancak Hakk'ı tanıyan, O'nun varlığını ve birliğini kabul eden, menzilleri kat edip marifete erişen kimse bu karanlıktan kurtulur ve onun bütün bilinmezlikleri aydınlanır.

Kat'ı menâzil eyleyüp irdi yolum ma'rifete

Zulmet u gayb iken ziyâ viridi şehâdetüm benüm

Ş.S. (G. 58/3)

Allah'tan başka her şeyi gönlünden çıkararak kalbini mâsivâdan arındıran kimse için nefy de ispat da birdir. Dervişin gözü Allah'tan başka hiçbir varlığı görmediğinden, Allah'ın varlığını ispat etmek için başka varlıklarla kıyasa ihtiyaç duymaz. Çünkü onun baktığı her yerde Allah vardır.

Nefyile isbât birdir terk ü tecrîd ehline

Gitdi dilden gayrı illâ oldu lâsı dervişin

A.S. (46/14)

¹¹⁸ Albayrak, a.g.e., s. 426.

¹¹⁹ Kemikli, *Sun'ullâh-ı Gaybî Dîvânı*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 2000, s. 135.

Allah'ın varlığını ve birliğini kabul eden, O'na îmân eden kulun gönlü nefsânî duygulardan sıyrılır ve böylece boş olan gönül Allah'ın lütfuyla iyi hasletlere ve güzel vasıflara mâlik olur.

Milk oldu gönülde mahv-i isbât

İllâ ve lâ'ya mâliküz biz

A.N. (Ks. 2/20)

Şemsî (Ş.S. G. 39/18), Şeyhî (A.S. 2/97) ve Nûrî (A.N. Ms. 1/16) şiirlerinde lâ-illâ kelimeleriyle telmih yapmışlardır.

2.2. Namaz

Namaz İslâm'ın şartlarından biri olup, büluğ çağına ermiş akıllı her Müslümana farz bir ibâdettir. Namaz müminin miracı, dînin direğidir. Beyitlerde namaz kelimesiyle beraber salât, rükû' ve secde kelimeleri de kullanılmıştır.

Allah'ın huzûruna varıp O'na secde ettiği halde kalbi nefsinin istek ve arzularına meyleden kimsenin kıldığı namazdan bir fayda umulmaz. Kul hem beden hem de kalben namaza hazır olmalı, yönünü de kalbini de kibleye çevirmelidir.

Yönün mihrâba lâkin kalb-i meyyâlün hevâsında

Ne umarsın bu hâletle rükû' ile sücûdandan

Ş.S. (G. 71/3)

Kişi Allah'ın huzûruna varınca gönlünü mâsivâdan arındırmalı ve oraya sadece Allah'ı koymalı; namazı halka gösteriş için değil, Hakk'a ulaşmak için kılmalıdır (A.S. 94/33). Çok ibâdet eden kimse nefsinin hevâ ve heveslerinden vazgeçip kalbini mâsivâdan arındırmadıkça Allah'ı tam anlamıyla yüceltmemiş olur. Kalp Allah'ın

zikriyle meşgul edilip Allah'tan gayrısı oradan uzaklaştırılarak kılınan namazlar ve yapılan ibâdetler Allah katında daha makbul olur.

Çok namaz kıldun dahi bir kere tekbîr itmedin

Mahfila zikr eyleyip nefy itmedin külliyyeti

A.S. (92/3)

Settâr olan Allahu Teâlâ kullarının ayıp ve kusurlarını örter, onları bağışlar. Kişi namaza devam edip aşk ile Allah'ın karşısında kıyamda durdukça âdeta etrafını bir zırhla kaplar ve her dâim Allah'ın himâyesinde olur.

Salâtında devâma irse 'âşık

Turur el kavşurup Settâr'a karşı

A.N. (İ. 105/6)

2.3. Oruç

Allahu Teâlâ'nın akıllı ve bülüğ çağına ermiş Müslümanlara farz kıldığı oruç, İslâm'ın şartlarından biridir. Oruç, tan yeri ağarmaya başladığı andan itibâren akşam güneş batıncaya kadar yeme, içme ve mukârenetten uzak durmaktır. Beyitlerde bu kelimeye eş olarak savm ve sâim kelimeleri kullanılmıştır.

Şemsî, İslâm'ın şartlarından biri olan orucu; namaz, zekât ve hac kavramlarıyla berâber kullanmıştır. Buna göre; Allah'a vâsıl olmak isteyen kimse, Allah tarafından kendisine yüklenen görevleri tam bir sebat ve azimle yerine getirmeli ve namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibâdetler vâsıtasıyla Allah'a erişme yolundaki dört makamdan (şerîat, tarîkat, hakîkat, marifet) birincisi olan şerîat yolunu tutmalıdır.

Çünkü Cenâb-ı Hazret'e oldı 'azîmetüm benüm

Savm salât hac u zekât oldı şerî'atüm benüm

Ş.S. (G. 58/1)

Şeyhî oruç kavramını bayramla berâber kullanmıştır. Oruçlu birinin yeme, içme gibi şeylerden uzak durması gibi âşık da sevgiliden ayrı kalmanın hüznüyle ayrılık orucu tutmaktadır. Ramazan orucundan sonra müminlerin bayram yapması gibi âşığın bayramı da sevgiliye kavuşma ânıdır. Âşık sevgiliye kavuşunca mahzun gönlü şenlenecek ve ferahlayacaktır.

Dil-i mahzûn o mehin sâim-i hicranıdır

'İyd-i vaslını diler ol kim ola şâd u hurrem

A.S. (68/6)

Nûrî oruçla ramazan ayını berâber kullanmıştır. On bir ayın sultânı olan ramazan ayında diğer aylardan farklı olarak insanlar Allah'ı daha çok tesbîh ederler. Câmiler mahyalarla süslenir, kandillerle aydınlanır. Yine sâir aylardan farklı olarak sahur vakti temcîdler okunur. Bin aydan daha hayırlı olan kadir gecesi¹²⁰ bu ayda gizlenmiştir. Bir ayı oruçlu geçiren müminler, bu ayın sonunda bayram ederler. Oruç ayı olan ramazan, aynı zamanda Allah'ın huzûrunda kıyam ayıdır.

Tesbîh u tevhîdi güzel

Kandîl ü temcîdi güzel

Kadr'i güzel 'îdi güzel

Şehr-i sıyâm mâh-ı kıyâm

A.N. (İ. 91/4)

2.4. Zikir

¹²⁰ Kadir Sûresi (97/3): “Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır.”

Anma, hatırlama anlamlarına gelen zikir, Allah'ın isimlerinin söylenilmesiyle yapılan bir ibâdetdir. Sûfiler yaptıkları zikirle Allah'ı kalplerinde hazır tutmuşlar, her an O'nu görüyormuş gibi bir hâlet-i rûhiye içerisine girmişlerdir. Bazı tarîkatler zikri açık yaparken, bazıları gizli bir şekilde îfâ etmişlerdir.

İnsan, melek, hayvan ya da cin, bütün varlıklar dâima Allah'ı zikrederler ve O'nun aşkını isterler (Ş.S. G. 13/2). Allah aşkıyla yanan âşığın dilinde de gönlünde de sadece Allah vardır. Allah'ın adını zikredenler, Allah'ın verdiği nimetlere şükredenler, Allah'tan gelen her şeye sabredenler Allah'a duydukları aşk sebebiyle bu halledirler ve her an O'nu anar, sadece O'ndan medet umarlar.

'Aşkun ile zikrider zâkirler

'Aşkun ile şükrider şâkirler

'Aşkun ile sabrider sâbirler

Yâ Allâh illallâh meded Sübhânüm

Ş.S. (T. 5/5)

Allah'ın emir ve yasaklarına uygun yaşayan, hayâtına O'nun hükümlerini hâkim kılan kimse âyette de geçtiği üzere Allah'ın boyasıyla boyanmıştır¹²¹. Böyle kimseler aynı zamanda zikrullâh ile gönüllerini pak ederek, yerin ve göğün, bütün kâinatın sâhibi Allah'tan gayrısını oradan uzaklaştırırlar.

Sıbgatullâha boyan nûr-ı zikrullâhla

Pâk ide sırrın sivâdan pâdişâh-ı bahr ü berr

A.S. (29/18)

Her an Allah'ı zikrederek bâkî olana ulaşan için artık fânî olanın da bir kıymeti yoktur (A.N. İ. 40/2). Allah'a kavuşmayı arzulayan her gönlün zikri lâ ilâhe illallâhtır.

¹²¹ Bakara Sûresi (2/138): “Allah'ın boyasıyla boyandık. Boyaca O'ndan daha güzel olan kim vardır? Biz yalnız O'na kulluk ederiz” (deyin).”

“Lâ” ile O’ndan başka her şeye kapılarını kapatır ve “illâ” ile sadece Allah’ı kabul ederler.

Diler isen hakîkate kapu

Zikr kün lâ-ilâhe illâ hû

A.N. (Ms. 8/1.2)

2.5. Bayram

Müslümanlara neşe ve sevinç vesîlesi olan bayramlar, Ramazan ve Kurban Bayramı olmak üzere iki tanedir. Şemsî dîvânında Kurban Bayramı’na, Şeyhî ve Nûrî dîvânlarında ise her iki bayrama yer verilmiştir. Beyitlerde bu kavram, vuslat bayramı terkîbiyle kullanılmıştır.

Hız. İbrâhîm’in, göz bebeği Hz. İsmâîl’ini Allah’a kurban etmesi gibi, âşık da canını sevgiliye kurban olarak sunmakta, O’nun için her şeyden vazgeçmektedir. Bu sayede sevgiliye kavuşacak ve kavuşma günleri bayram olacak, böylece her iki âlemde de gülüp gönlü şenlenecektir.

Virmeyince cânımı cânâna kurbân olmadum

‘İyd-i vasla irmeden ‘âlemde handân olmadum

Ş.S. (G. 61/1)

Şeyhî de bayramı “kavuşma bayramı” terkîbiyle kullanmıştır. Âşık sevgili için canını fedâ eder ve fânî olan her şeyden, bütün arzu ve isteklerinden vazgeçerse bâkî olana erecektir.

Şeyhî visâl-i ‘ıydına kurban olursun eğer

İresin bir bekâyâ ki hergiz fenâsı yok

A.S. (48/5)

Nûrî'ye göre kul, Allah'tan başka her şeyden vazgeçip canını Allah yolunda kurban ederse Hakk'ın cemâlinin nûru tecellî edecektir.

'Îd-i visâl oldu yine 'arz-ı cemâl oldu yine

Kanlar helâl oldu yine kurbâna gel kurbâna gel

A.N. (İ. 77/5)

2.6. Kurban

Kurban, belirli vakitte, belirli özelliklere sâhip bir hayvanı Allah rızâsı için kesmektir. Bu, kulu Allah'a yaklaştıran bir ibâdetdir. Beyitlerde kurban kelimesi mecâzî anlamda kullanılmış ve kulun nefsinin Allah yolunda kurban etmesinden, nefsin ölmesiyle vuslatın gerçekleşeceğinden bahsedilmiştir.

Ey âşık! Hacıların ihrama girdikten sonra dünyâyâ âit her şeyden kendilerini arındırıp temiz bir şekilde Kâbe'ye girmeleri gibi sen de fânî olan her şeyden arınıp aşk çölüne gir. Sevgilinin bulunduğu mahalle girince de kurban olarak canını sun.

İhrâm-ı fenâ bağlan gir bâdiye-i 'aşka

İr Ka'be-i kûyına vir cânını kurbâna

Ş.S. (G. 94/3)

Ey Şeyhî! Sevgiliye kavuşmak ve bir bayram sevinci yaşamak istersen nefsinin hevâ ve heveslerini O'nun yolunda kurban et ki yarattıklarına benzemeyen, eşi benzeri olmayan ve bâkî olana erebilesin.

Şeyhî visâl-i 'ıydına kurban olursun eğer

İresin bir bekâyâ ki hergiz fenâsı yok

A.S. (48/5)

Dünyânın fânî lezzetleri kulun nefsinin hoşuna gider. Onu Allah yolundan alıkoyan pek çok çeldirici vardır. Buna rağmen bazı kimseler vardır ki Hak yolunda nefislerini öldürürler. Allah aşkıyla yanıp tutuşan gönüller geçici güzelliklerden vazgeçip asıl güzelliğin peşine düşerler.

Tatlu cânunı eyleyüp kurbân

Hak yolında fedâ olan gönlüm

A.N. (İ. 89/3)

3. ÂYETLER VE HADİSLER

Âyetler ve hadisler, İslâmiyet'in iki temel kaynağıdır. Dîvân edebiyatında da sıklıkla kullanılan âyet ve hadislerden şiiirlerde ya iktibas yoluyla faydalanılmış ya da onlara telmih yapılmıştır.

3.1. Âyet

Sözlükte “açık alâmet, işâret, emâre, iz ve nişâne” anlamındaki âyet, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e indirilen ve son kitap olan Kur'ân-ı Kerîm'de geçen uzun ya da kısa, başı ve sonu belli olan Allah'ın sözleridir.

Şemsî, Şeyhî ve Nûrî, şiiirlerinde âyetlerin tamamını vermemiş, belli kelimeleri kullanarak yarım iktibas yapmışlardır. Üç dîvânda da geçen âyetler üç tanedir:

3.1.1. Kün-fe-kân

“Allahu Teâlâ bir şeyin olmasını dilediğinde ona “Ol” der ve o da hemen “Olurur””.¹²²

¹²² Bakara Sûresi (2/117), Âl-i İmrân Sûresi (3/47 ve 59), En'âm Sûresi (6/73), Nahl Sûresi (16/40), Meryem Sûresi (19/35), Yâsîn Sûresi (36/82), Mü'min Sûresi (40/68).

Geçdi mâzî gam yimez ferdâ için hâl ehlidür
Safha-ı sırrında çün yazılmış anun Kün-fe-kân

Ş.S. (G. 68/3)

Safha-ı sırrında okursan o demde bî-zebân
Kün fe-kân dir ise yazılmış bulasın bu devleti

A.S. (2/126)

Ey murg-ı bâg-ı lâ-mekân
Ey remz-i sırr-ı kün fe-kân
Yirün degüldür bu cihân
Gel gidelüm Hak'dan yana

A.N. (İ. 4/4)

3.1.2. Cennâtü'l-me'vâ

“Îmân edip iyi işler yapanlar için, yapmış olduklarına karşılık, hazır olarak onları bekleyen, huzur içinde kalacakları cennetler vardır.”¹²³

Şu kim zulmânî ahlâkın değışdi nûr-ı mahz oldı
'Aceb mi benligin tebdîl iderse senlige yârâ
Virüp bu gökçe boncuğı alanlar dürr-i lâhûtı
Konar mı gâze-i dehre çü buldı Cennetü'l-me'vâ

Ş.S. (D. 5)

¹²³ Secde Süresi (32/19)

Bana ey dil kûy-ı yârim cennetü'l-me'vâ yeter

Hûr u gilmân istemem ol dilber-i ra'nâ yeter

A.S. (33/1)

Bana 'âlem içre ey dil 'ışk-ı bî pervâ yeter

'İşk-perestüm çünkü hüşyâr istemem sevdâ yeter

Ol boyı şimşâdumun kaddi bana Tûbâ yeter

Bana ey dil kûy-ı yârum cennetü'l-me'vâ yeter

Hûr u gilmân istemem ol dilber-i ra'nâ yeter

A.N. (Ms. 4/1)

3.1.3. 'İnde sidreti'l-müntehâ

“Sidre ağacının yanında.”¹²⁴

Gerçi Sidre Müntehâ'dur kaddüne nispet degül

Nass-ı mi'râc zîra andan geçdiğin tezkîr ider

Ş.S. (N. 1/2)

Şehperin 'aşkla yak tâ uçasın kim Cibrîl

Sidreyi geçemedi olmadı çün fâriğ-i bâl

A.S. (54/2)

Ceberûtına Sidre'den seyr it

'Ârif ol vahdet-i vücûda tamâm

¹²⁴ Necm Sûresi (53/14)

3.2. Hadis

Hz. Muhammed (s.a.s.)'in sözleri, fiilleri ve takrirlerine hadis denir. İslâm dîninin Kur'ân'dan sonraki en önemli kaynağı hadislerdir. Anlamı kapalı âyetlerin ve Kur'ân'da olmayan konuların açıklanması hadisler aracılığıyla sağlanmıştır. Dîvân edebiyatında âyetler gibi hadislere de yer verilmiştir.

Şemsî, Şeyhî ve Nûrî dîvânlarında geçen dört hadisten üçü yarım iktibas, biri ise tam iktibas şeklinde şiirde kullanılmıştır.

3.2.1. *Lî-ma'allâh*

“Benim Allah ile birlikte olduğum öyle bir vaktim var ki ne bir mukarreb melek ne de bir mürsel nebî yanıma girebilir.”¹²⁵

Lî-ma'allâh'ın rumûzı mest ü hayrân itdi bizi

Açılalı gönül gözi seyrânum vahdet ilidür

Ş.S. (G. 28/3)

Lî-ma'allâh sırrı hakk-ı Hudâ

Sırrımız sırlarından etme cûdâ

A.S. (93/64)

Karışup halka begüm n'eyleyelüm celveti biz

Lî-ma'a'llâh demidür eyleyelüm halvet-i 'ışk

A.N. (Ks. 1/15)

¹²⁵ el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, c. 2, s. 244, Hadis No. 2159.

3.2.2. Men 'aref

“Kendini bilen Rabbini bilir.”¹²⁶

*Hânkâh-ı 'âlemi çün yaptı Bennâ-yı Ezel
Kendüyi bildirmege insânı mihmân eyledi
Tâ ki sun'ından Ana yol bula erbâb-ı nazar
'Aynunun gaynın silüp bu kârı âsân eyledi*

Ş.S. (K. 57)

*Men 'aref sırrını tuydum 'ârif oldum sanmagil
'Âhiri fâsid ta'âmın gitmediyse lezzeti*

A.S. (2/135)

*Men 'aref sırrına vâ'iz çünki 'ârif olmadı
Bilmedi ümmü'l-kitâb'ı pür ma'ârif olmadı
Nahnü akreb'den murâdu'llâha vâkıf olmadı
Cân içinde cân olan cânânı bilmez kandadur
Sırr içinde sırr olan sultânı bilmez kandadur*

A.N. (Ms. 3/2)

3.2.3. Küntü kenz

“Ben gizli bir hazîne idim. Bilinmeyi istedim ve bunun üzerine mahlûkâtı yarattım.”¹²⁷

¹²⁶ el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, c. 2, s. 361, Hadis No. 2532.

¹²⁷ el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, c. 2, s. 191, Hadis No. 2016.

Kelâm-ı Küntü Kenz'ün mahremi olduğu bu Şemsî

Çü 'Abdülkâdir ol sultânun gulâmı olduğındandır

Ş.S. (G. 19/7)

Küntü kenz sırrını bulmuşlar

Geri irşâde bunda gelmişler

A.S. (93/57)

Küntü kenz'ün sırrıdır dünyâ vü ukbâdan garaz

Ana mekteb-hânedür bu çarh-ı minâdan garaz

A.N. (İ. 58/1)

3.2.4. Mûtû kable en temûtû

“Ölmeden önce ölünüz.”¹²⁸

Mûtû kable en temûtû sırrına mazhar düşen

Gördi anlar haşr u neşri nefha-i sûr olmadan

Ş.S. (G. 62/6)

Ölmeden gel ölegör hayy ü ebed vasfını bul

'Âkıbet muhmel kim sözüm ihmâl eyler

A.S. (24/3)

¹²⁸ el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, c. 2, s. 402, Hadis No. 2669.

Ölmezden evvel öldiler

Hak yolunun 'âşıkları

Bâkî hayâtı buldular

Hak yolunun 'âşıkları

A.N. (İ. 124/1)

4. DÎNÎ MEFHURLAR

4.1. İmân

Sözlükte “güven içinde bulunmak, emîn olmak” anlamındaki imân, terim olarak Allah’a ve Hz. Peygamber’in Allahu Teâlâ’dan getirdiği kesin olarak bilinen hükümlere inanmak ve onları dil ile ikrar, kalp ile tasdik etmektir.¹²⁹ Allah’ın birliğine, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, âhiret gününe, kadere ve öldükten sonra dirilmeye inanmak zarûrât-ı dîniyyedendir (inanılması zorunlu hükümlerdendir) ve bunlardan birini bile inkâr eden küfre düşmüş olur.

Beyitlerde imân kavramı, zıddı olan küfürle, bazı beyitlerde de irfân kavramıyla berâber ele alınmıştır.

“*Ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik.*” mealindeki âyette¹³⁰ geçen ilm-i ledûn, Hz. Hızır’a Allah tarafından öğretilmiş olan bâtinî ilmin adıdır. Bu ilmin mânâsını ancak irfân ehli kimseler anlayabilir. Aynı şekilde Allah’ın nûru da sadece O’nun varlığına ve birliğine inanan kimseler üzerinedir. Böyle kimseler Allah’ın nûruyla nurlanacak, küfre düşmüş kimseler ise bu nurdan nasipdâr olamayacaklardır.

Ma'nâ-yı 'ilm-i ledün 'irfân içinde gizlüdür

Şüphesiz nûr-ı Hudâ imân içinde gizlüdür

Ş.S. (G. 18/1)

¹²⁹ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *DİA*, İstanbul, 2000, c. 22, s. 212.

¹³⁰ Kehf Sûresi (18/65): “Derken, kullarımızdan birini buldular ki ona katımızdan bir rahmet vermiş ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik.”

“Her şey zıddıyla kâimdir.” kâidesince bir şeyin zıddı bilinmeden o şey tam olarak anlaşılmaz. Kesret âleminde geçmeden de vahdete ulaşılmaz. İnsan, kesret âlemindeki engeller sayesinde Hakk’a ulaşacak ve îmânın tadına varacaktır.

Putperest olmadan îmân şehrine kimdir geçen

Küfr-i zülfün berzahından geçmeden îmân güç

A.S. (12/6)

İnsanoğlu dünyâda pek çok nimetle nimetlendirilmiş olmasına rağmen, sâhip olduğu hiçbir şeyi ölünce yanında götürmeyecektir. Allahu Teâlâ, kendisine îmân eden ve Kur’ân-ı Kerîm’in hükümlerine uygun bir hayat süren kullarına öldükten sonra da bu ikisini, îmânı ve Kur’ân’ı yoldaş eylemiştir.

Kabrinde garîbâne yatan kulına yoldaş

Îmân ile Kur’ân idici Hazret-i Allâh

A.N. (İ. 111/3)

4.2. Küfr

Sözlükte “örtmek, gizlemek, inkâr etmek” anlamındaki küfür, terim olarak Hz. Peygamber’in Allah’tan getirdiği kesin olarak bilinen hükümleri inkâr etmektir. Bu hükümlerin birini inkâr etmekle tamamını inkâr etmek aynıdır, o kişi küfre düşmüş ve kâfir olmuştur.

Beyitlerde îmân ve küfr kavramları genellikle birlikte kullanılmıştır. Âlem fânîdir ve bu fenâ âlemi kulu hak yoldan alıkoyan taşlarla doludur. Eğer bunlar olmasaydı kul îmânın gerçek mânâda ne olduğunu bilemeyecekti. O, hakîkî îmâna ancak kendisini alıkoyan her şeyden arındığında ulaşacaktır.

Şemsî ve Şeyhî (A.S. (12/6) bu konuyla alakalı benzer şeyler söylemişlerdir. Güzelin yüzünden sarkan zülüfleri fazlalık gibi gözükse de onun güneş gibi parlayan güzel yüzünü perdeleyip korumaktadır. Zülüfleri açmaktan imtinâ eden biri, onun

altındaki güzel yüzden de mahrum olacaktır. İmânla küfür de bunun gibidir. Küfre dolaşmayan, onu bilip tanımayan biri de hakîkî imânın ne olduğunu tam olarak anlayamaz ve ona ulaşamaz.

*Zülfî hicâb olupdur çün âfitâb-ı rûya
Küfrine dolaşmayan imân nedür bilmedi*

Ş.S. (G. 117/4)

Sevgilinin güzel yüzünden dolayı sürekli sarhoş olan kimse, Kur'ân okumaya başlamıştır. Artık devamlı O'nun sözleri dilindedir. İşte ilâhî aşk öyle bir şeydir ki, kişiyi küfrün karanlığından kurtarıp aydınlığa çıkarır.

*Şeyhî rûyundan müdâmî âyet-i Kur'ân okur
Billâhi ey 'aşk küfr ü zulmet şehrinin sultânısın*

A.S. (72/8)

Peygamber Efendimiz (s.a.s.) gelmeden evvel dünyâ her türlü azgınlığın olduğu, her yerin küfürle dolduğu bir yer iken, bu karanlık devir Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in dünyâya gelmesiyle sona ermiş ve her yer O'ndaki imân nûruyla aydınlanmıştır.

*Cehl ile azmış iken halk-ı cihân
Küfr ile tolmış iken kevn ü mekân
Nûr-ı imân sende olmuşdur 'ayân
Merhabâ ey mâh-ı mevlid merhabâ*

A.N. (İ. 13/3)

4.3. Şeytan

Şeytan, kendisi ateşten yaratıldığı için, topraktan yaratılan Hz. Âdem'den daha üstün olduğunu söyleyip kibre kapılmış, bunun sonucunda da cennetten kovulmuş ve ilâhî rahmetten uzaklaştırılmıştır.

Edebiyatta ehrem, iblis, azâzîl gibi isimlerle de anılan şeytan, çirkin işlerin simgesi olmuştur ve kıyamete kadar insanları doğru yoldan saptırmaya çalışmaktadır.¹³¹ Aşağıdaki beyitlerde Hakka yaklaşmak için şeytanın oklarından uzak durmak gerektiğinden bahsedilmiştir.

Şemsî'ye göre tevhid halkasına bağlanan ve tevhid zırhına bürünen kimse şeytanın oklarından korunacaktır.

Tâlibâ tutmak dilersen tîr-i şeytâna siper

Halka-i tevhide peyvend ol yûri cevşen gibi

Ş.S. (G. 107/4)

Allah her kulunu İslâm fitratı üzerine yaratmıştır. Göz, kulak, kalp ve diğer bütün organlar Allah'ı tanımak için verilmiş olmasına rağmen kişi kendisine emânet olarak ve Allah'ı bilebilir diye verilen bu organlarıyla şeytanın eline düşer, ona hizmet eder hâlde gelirse temiz fitratı bozulmaya başlar.

Hak iden göz Hak işiden gûş Hak bilen gönül

Dest-i şeytâna düşerse boza hüsn-i fitratı

A.S. (2/46)

Hak yolunda sebat edebilmek için bir mürşide ve yol arkadaşlarına ihtiyaç vardır. Bunlar sayesinde kişi Allah'a yakınlaşacak ve istikâmet üzere olacaktır. Aksi halde Peygamber Efendimiz'in bir hadisinde de dediği gibi onun yalnızlığına ortak olacak olan şeytandır.¹³²

¹³¹ Süer, a.g.e., s. 59.

¹³² Muvatta, "İsti'zân", 36.

Çün buyurdı Mustafâ şeytân yalnızlardur

Râh-ı Hakk'a yalnız gitme sakın kim olma şâz

A.N. (İ. 31/5)

II. TASAVVUF

Şemseddîn-i Sivâsî, Abdülmecîd-i Sivâsî ve Abdülahad-i Nûrî birer mutasavvıftır. Buna bağlı olarak da dîvânlarında tasavvufî konulara ağırlık vermişlerdir.

1. VAHDET-İ VÜCÛD VE TEVHÎD

Vahdet-i vücûd, gerçek varlığın sadece Hakk'ın varlığından ibâret olduğu, Hak'tan ve O'nun tecellîlerinden başka hiçbir şeyin hakîkî bir varlığının bulunmadığı düşüncesidir.¹³³ Her şey Hakk'ın varlığına ve birliğine delildir ve bütün varlıklarda çeşitli şekillerde ortaya çıkan da yalnızca O'dur.

Şemsî ilim sahibi olmak isteyen kimsenin vahdet kitabını okuması gerektiğini, bütün ilimleri toplasa O'nun bir sayfası edemeyeceğini, O'nu tam anlamıyla bilip öğrenemeyeceğini söylemiştir (Ş.S. G. 49/3). Allahu Teâlâ kâinatta her bir varlığa nûrunu yansıtmıştır. Her kim kâinatı vahdet nûruyla gezer, her şeye Allah'ı anımsayarak bakarsa, gördükleri O'na Allah'ı bildirecek, O'nu hissettirecektir.

Temâşâ eyledüm kevn ü mekânı nûr-ı vahdetle

Görinen nûr-ı eşyâda hemîn Mevlâ imiş bildüm

Ş.S. (G. 55/4)

Şeyhî, Hakk'ı bulmak ve tanımak isteyen kimsenin okuyacağı kitabın O'nun cemâlinden yansıyanlar olacağını, Hakk'ın ancak bu şekilde idrâk edilebileceğini söyler

¹³³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 371.

(A.S. 10/3). Gönlünü mâsivâdan arındıran derviş için lâ da illâ da birdir. O her şeyde Allah'ı görür ve O'nun dışındaki her şey yokluktur.

Nefyile isbât birdir terk ü tecrîd ehline

Gitdi dilden gayrı illâ oldı lâsı dervişin

A.S. (46/14)

Nûrî, Allah'ın kâinatta görünen işâretlerinin bütün işâretlerden üstün olduğunu ve O'nun bir benzerinin de olmadığını, bu işâretlerden yola çıkarak Allah'ın varlığına ve birliğine îmân eden kimselerin kıyâmette hamd sancağı altında toplanmaya lâyık olduklarını söyler.

Cümle âyât içinde fâyıkdur

Âyet-i lâ-ilâhe illa'llâh

Olsa hamdün livâsı lâyıkdur

Râyet-i lâ-ilâhe illa'llâh

A.N. (Ms. 1/1)

1.1. Vahdet-Kesret

Kâinattaki bütün mevcûdât hâdistir, sonradan meydana gelmiştir. Mutlak varlık sadece Allahu Teâlâ'dır. Âlemde olan her şey O'nun yansımasından ibârettir.¹³⁴ Hakk'ın bu yansımasının çokluk halinde görülmesi kesret, bu çokluğun hakîkî bir varlık olmadığını idrâk edip var olarak yalnızca Hakk'ı görmek ise vahdettir.

Yâ Rab! Gaflet uykusundan uyanmayı bana nasîb et ki beni Sen'den alıkoyan bu çokluk âleminde Sen'i bulabileyim ve Sen'inle olmaktan, yönümü sana çevirmekten lezzet alayım.

¹³⁴ Kemikli, *Sun'ullâh-ı Gaybî Dîvânı*, s. 165.

Teveccühden bulam lezzet bu gafletten kılam nefret

Bu kesrette bulam vahdet dahi uzlet kanâ'at vir

Ş.S. (M. 7/5)

Hakk ile hemdem olmaya alışan, her an O'nunla halvette olan kimse O'ndan gayrısından uzaklaşır. Allah aşkını tadıp kesretten vahdete ulaşan kimse Allah'ın gizli sırlarına ve eşyânın hakîkatine vâkîf olur.

Hakkıla me'nûs olan müstevhiş olur gayriden

Kesretinden vahdet ü 'irfân iline hicreti

A.S. (2/140)

Âlem, vahdet sırrını gizleyen varlıklarla doludur. Bunların her biri Cenâb-ı Hakk'ın tecellîsiyle zuhûra gelmiştir. Dolayısıyla her birinde Hakk'ın nûru vardır. Bu nur sayesinde kesret âleminde kurtulup vahdete erişmek isteyen kimsenin varlık aynasına baktığında açık bir şekilde göreceği, Hak'tır. O'nun sırlarına vâkîf olmak, yine O'ndan zuhûr eden varlıklarla mümkün olmaktadır.

Bulur bu 'âlem-i kesretde vahdet sırrını el-hak

Bakup mir'ât-ı a'yâna gören 'aynam 'ayân içre

A.N. (İ. 113/3)

1.2. Mâsivâ

Mâsivâ, Allah'ın dışındaki her şeydir. Allah'tan başka her şey hâdistir ve vücûd sâhibi de değildir. Mutlak vücûd sâhibi yalnızca Allah'tır. Dolayısıyla O'nun dışındaki

her şey mâsivâdir.¹³⁵ Beyitlerde sivâ kelimesi de mâsivâ kelimesiyle aynı anlamı ihtivâ etmektedir.

Şemsî bir beyitte Allahu Teâlâ'dan, kendisini O'ndan alıkoyan şeylerden usandırtmasını ve kalp aynasını O'nun dışındaki her şeyden temizleyip orayı saf ve berrak hale getirmesini, bu sayede yalnızca Allah'la beraber olmayı istemiştir (Ş.S. M. 7/3). Gönül, Allahu Teâlâ'nın insanda tecellî ettiği ve insanın O'nu bulduğu yerdir. Bu gönül levhası Allah'tan başka varlıklarla doldurulursa, buradan Allah'ın sırlarına ulaşmak mümkün olmayacaktır. Bu sebeple hû'nun sırlarına erişmek isteyen kimse için bu levhanın mâsivâdan arınması ve sadece Allah ile dolu hale getirilmesi gerekmektedir.

Mâsivâdan bu gönül levhasını arıdalum

Tâ biline bize bunda ne imiş esrârî hû

Ş.S. (G. 81/3)

Şeyhî bir beytinde Allah'ın yalnızca kendisine secde etmemizi ve O'na herhangi bir varlığı şirk koştuktan da uzak durmamızı istediğini, bu sebeple Allah'la halvette olmak isteyen kimsenin O'nun dışındaki her şeyden vazgeçmesi gerektiğini söylemiştir (A.S. 63/2). Kâinatta bize Allah'ı hatırlatan pek çok varlık vardır ve bunlardan haberdar olmamızı sağlayan organlardan biri de gözdür. Gözün görme yetisi sınırlı olmakla berâber o, Allah dışında pek çok varlığı da görebilmektedir. Ancak kul gözünü mâsivâyâ yumar ve yüzünü ondan çevirirse, gözüyle olmasa bile kalp gözüyle Hakk'ın cemâlini görebilecektir.

Mâsivâdan yumalı çeşm-i cihân-bînimi ben

'Ayn-ı bî-basar ile yâr yüzine bînâyım

A.S. (64/3)

¹³⁵ Kemikli, *Sun'ullâh-ı Gaybî Dîvânı*, s. 168.

Nûrî, gönül mülküne dolan mâsivâdan kendisini kurtarması için Allah'tan yardım istemektedir (A.N. İ. 90/4). Mâsivâ putu gönülden uzaklaştırılıp orası nefsin isteklerinden arındırıldığında, mâsivâdan boşalan yer Allah aşkıyla dolar ve gönül sırlara açık hale gelir. Böylece âşık mâşukunun cemâlinin sırlarına vâkîf olur.

Kalmadı dilde mâsivâ hû ile pür oldı hevâ

Zâhir olup sırr-ı likâ cânâna irdi cânumuz

A.N. (İ. 48/3)

1.3. Tecellî

Sözlükte görünmek, açığa çıkmak, zuhûr etmek anlamlarındaki tecellî, “*ilâhî feyzin müminlerin kalbinde zuhûr etmesi*”¹³⁶, “*gaybden gelen ve kalpte ortaya çıkan nurlar*”¹³⁷ şeklinde tanımlanmıştır.

Padişah bakımsız, harap düşmüş ve temiz olmayan bir yere yerleşmez. Evin güzel, alımlı ve şerefli olması gerekir. Ev bakımlı, güzel, ihtişamlı olduğunda gelir ve oraya yerleşir. Kulun gönlü de bunun gibidir. Eğer orası Allah dışındaki varlıklarla doluyorsa, kul gönlünü mâsivâdan arındırmadıkça orada ilâhî tecellîler zuhûr edemeyecektir. Ancak kul gönlünü kirden, pastan, her türlü kötü niyetten ve kötü huylardan arındırıp mâsivâyı oradan uzaklaştırır, oraya sadece Allah sevgisini yerleştirirse, gönül levhası pak olacak ve tecellî nûru gönle dolacaktır.

Sür çıkar gayrı gönülden tâ tecellî kıla Hak

Pâdişâh konmaz sarâyâ hâne ma'mûr olmadan

Ş.S. (G. 62/2)

Ten âfitâb-ı tecellî ile kadîd olup

Gehîce hayret ayında serilmeye muhtâç

¹³⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1993, c. 3, s. 431.

¹³⁷ Cebecioğlu, a.g.e., s.700.

A.S. (13/3)

Kul dâima Allah'ın adını anarak gönül aynasını Allah'ın zikriyle temizleyip mâsivâyı da oradan çıkarır, kalbindeki her türlü kötülükten kurtulursa, gönül saf hâle gelecektir. Allahu Teâlâ temiz ve pak hale gelen bu aynaya tecellî edecek ve nûrunu yansıtacaktır.

Olsa ger mir'ât-ı dil sâfî sıkâl-i zikr ile

Eyler ol âyîne nûr-ı tecellî in'ikâs

A.N. (İ. 54/2)

1.4. Cemâl-Celâl

Sözlükte güzellik anlamındaki cemâl, Allah'ın lütuf ve rızâsına delâlet eden isim ve sıfatları ve O'nun mutlak güzelliği; sözlükte büyüklük, ululuk anlamındaki celâl ise Allah'ın kahr ve gazabına delâlet eden isim ve sıfatlarıdır.¹³⁸

Kâinattaki güzelliklerin tamâmı, Allah'ın güzelliğinin bir yansımasıdır. Allah'ın kâinata cemâliyle tecellî etmesi neticesinde bütün varlıklarda O'nun cemâlinden bir iz bulunmaktadır. Kulun âfet ve felâketlere uğraması ise Allah'ın celâliyle tecellî etmesinin bir sonucudur.

Yunus Emre'nin bir şiirinde “kahrın da hoş, lütfun da hoş” dediği gibi Şemsî'nin de gönlünü Allah sevgisi kapladığından beri O'nun celâli de cemâli de müsâvîdir. Allah aşkıyla yanıp tutuşan gönlün istediği sadece Hak'tır.

Bu gönlüm mülkini yağma idelden hubb-ı Yezdânî

Ol ilün şimdi Sultânı Celâl u hem Cemâl oldu

Ş.S. (G. 112/4)

¹³⁸ Akkaya, a.g.e., s. 133-136.

Kalbin nurlanması, Hakk'ın cemâl ya da celâl yönünü kuluna göstermesiyle olur. Her ne şekilde olursa olsun kulun istediği yalnızca Hak'tır. Karanlıklar aydınlığa ancak O'nun aşkıyla çıkar.

Nuvvira 'l-kalbü bi-envâri 'l-cemâli ve 'l-celâl

Suhhira 'l-eshâru bi 'l- 'aşkı ve iyyâke 'l-celâl¹³⁹

A.S. (57/1)

Nûrî Allahu Teâlâ'ya şöyle münâcâtta bulunmuştur: Hakk mâsivâdan arınmış gönle tecellî edecek ve gönül O'nun nûruyla nurlanacaktır. Yâ Rab! Buna rağmen hâlâ gönülde karanlıktan eser var ise gazabınla beni yak ki Sana yaklaşabileyim.

Envâr-ı cemâlünle dil zulmeti gitmezse

Enyâr-ı celâlünle ko yanayum ey Mevlâ

A.N. (İ. 5/5)

1.5. Sır (Esrâr)

Arapça gizli şey, kök, kıymetli, vâdînin orta yeri, asıl, nikâh gibi anlamlara gelen sır, “gönül ehli ve keşf sahibi olanlardan başkasının idrâk edemediği tasavvufî bilgiler ve duygulardır”¹⁴⁰, “kalpte bulunan Rabbânî bir latîfedir”¹⁴¹. Sevginin mahallî ruh, marifetin mahallî kalp, temâşânın mahallî ise sırdır. Sır, rûhânî bir nurdur.

Şemsî bir şiirinde, gönlün sırlarına vâkıf olan ârif-i billâh kimselere ilâhî sırların da ayân olacağını (Ş.S. G. 82/4), bir başka şiirinde de aşk ehli olanların sırlardan haberdâr olacağını söylemiştir (Ş.S. M. 6/1). Aşağıda ise, hazineler yıkık, izbe, kimsenin uğramadığı vîrâne olmuş yerlerde bulunduğundan, Hakk'ın sırlarına vâkıf olabilmek için gönüldeki her şeyi yıkıp orayı vîrân etmek gerektiğinden bahsetmiştir.

¹³⁹ “Cemâl ve celâlinin nûruyla kalp nurlandı. O aşkla ve senin celâlinle sabahlar oldu.”

¹⁴⁰ Uludağ, *a.g.e.*, s.313.

¹⁴¹ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 641.

Şemsiyâ vîrâne-dil ol ko 'imâret semtini

Genci her dem sâhibi vîrânede esrâr ider

Ş.S. (G. 9/5)

Şeyhî, gam meydanında canından vazgeçmeyen kimsenin sırları duyamayacağını (A.S. 74/5), vahdet sırlarına herkesin vâkıf olamadığını, olanların da bu sırları dile getirmediğini, dile getirenlerin ise hakîkî sırta tam anlamıyla erişemediğini söyler.

Şehâ tevhîdin esrârın diyen bilmez bilen dimez

Hakikat ehl-i güftârın diyen bilmez bilen dimez

A.S. (34/1)

Nûrî, şeyhlerin bildiği sırlar mahzeni açılacak olsa, oradaki tecellî nûrunun güneşin ortalığı aydınlatması gibi her yeri aydınlatacağını (A.N. Ks. 4/2), aşk meydanının, Allah'a samîmî bir îmânla bağlı olanların yeri olduğunu, bu sebeple bu meydana Hakk'ın sırlarını duyan ve canını bu yolda kurban edeceklerin gelmesi gerektiğini söylemiştir.

Semâdan sırr-ı tevhîdi tıyan gelsün bu meydâna

Derûnîce bugün Allâh diyen gelsün bu meydâna

A.N. (İ. 116/1)

1.6. Gönül

Marifet, keşif ve ilhâmın mahalli olan gönül, Allah'ın isim ve sıfatlarının en güzel şekilde tecellî ettiği yerdir. Bu kelimeyle berâber, aynı anlamı ihtivâ eden *kalb* ve *dil* kelimelerine de şiirde yer verilmiştir.

Şemsî, vesveseler ve kuruntular yüzünden harap olan gönlünü lütfuyla tamir edip orayı aşk ile doldurması için Allah'a yalvarmaktadır (Ş.S. M. 9/5). Gönül kuşunun, ten kafesine hapsedildiğinden beri ağladığını, ancak ilâhî tecellîye gark olunca Hakk'ın yüceliğinden haberdar olduğunu (Ş.S. G. 16/2), fânî âlemden bekâ âlemine ulaşmak isteyen kimsenin gönlünde Hak'tan gayrı bir şey bırakmaması gerektiğini, mâsivâdan arınıp temizlenen gönlün sırlara açık hâle geleceğini ve gizli sırların ona ayân olacağını, bunun sonucunda da Hakk'ın cemâlinin nûrunun o gönüle yansıtacağını söylemiştir.

Vâsıl olmaz kimse Hakk'a cümleden dûr olmadan

Kenz açılmaz şol gönülde tâ ki pür-nûr olmadan

Ş.S. (G. 62/1)

Şeyhî, gönlüne aşk derdi düştüğünden beri herkesten uzaklaşıp uzlete çekildiğini ve kalbini yalnızca Hakk'a bağladığını (A.S. 63/3), Hakk'ın cemâlinin tecellî etmesiyle gönül hânesinin mahpusluktan kurtulduğunu ve tecellî güneşiyle bahtiyar olduğunu (A.S. 10/7), Allahu Teâlâ'nın nûrunun yansımalarıyla dolu olan kâinata el, ayak, göz, kulak ve diğer bütün organların Hakk'a ulaşmak için birer yardımcı görevi üstlendiklerini, Allahu Teâlâ'nın, kullarının kendisini bulabilmesi için yarattığı bu organların Hakk'a değil de bâtıla meyil etmesi hâlinde gönül levhasının karanlıklar içinde kalacağını söylemiştir.

El ayak u göz kulak ger gayrıya meyl eylese

Kalbe te'sîr eyleyüp togar gönülde zulmeti

A.S. (2/92)

Nûrî, gönlünün her derde dermân olan Allah'ta olduğunu (A.N. İ. 15/1), gönülden dünyâ sevgisi çıkarıldığında Hakk'ın aşkına vâsıl olunacağını (A.N. İ. 96/2), gönül aynası kederden, vesveseden temiz olmadıkça orada ilâhî tecellîlerin zuhûr etmeyeceğini, ayna ne kadar saf, temiz, pak olursa ve Hak'tan gayrısı oradan çıkarılırsa Hakk'ın nûrunun o kadar fazla yansıtacağını dile getirmiştir.

Sâf eyle gönül âyînesin Nûrî kederden

Sâf olmaya çün âyîne didâr ele girmez

A.N. (İ. 49/6)

1.7. Aşk

Bir şeye duyulan aşırı sevgi demek olan aşk, varlığın aslı ve yaratılış sebebidir. Aşk, âşığın mâşukta kendini yok etmesi, aşkın yok olup yalnızca mâşukun var olması, her şeyin ondan ibâret olmasıdır. Beşerî ve ilâhî olmak üzere iki çeşidi bulunan aşktan dîvânlarda üzerinde durulanı ilâhî aşktır. İlâhî aşkın kaynağı “Ben gizli bir hazîne idim. Bilinmeyi istedim ve kâinatı yarattım.”¹⁴² hadis-i kutsîsidir.

Aşkla alâkası olan diğer kavramlar ise *âşık* ve *mâşuktur*. Âşık; Allah’ı seven, mâşuk ise sevgili, Allah’tır. Kâinatta sevmeye en lâyıık olan da Allah’tır.

Şemsî, aşk derdiyle yanıp tutuşmayan birinin dermândan, cefâ çekmemiş birinin de safâdan haberdar olamayacağını söyleyerek (Ş.S. G. 1/1), Allahu Teâlâ’ya şöyle niyazda bulunmuştur: “Yâ Rab! Vesveseler yüzünden perîşan olmuş gönlümü îmar edecek olan Sen’in lütfundur. Benim bütün endîşelerimi, üzüntülerimi gider ve onlardan boşalan yeri de sadece Sen’in aşkınla doldur.”

Dil hücrecini yâ Rab vesâvis harâb itdi

Lutf it anı kıl ma’ûr efkârımı ‘aşk eyle

Ş.S. (M. 9/5)

Şeyhî öyle bir aşka düşmüştür ki; bir deryânın dibinin gözükmemesi ve sonunun olmaması gibi onun aşkının da dermânı yoktur (A.S. 9/1). O öyle bir haldedir ki, yerin ve göğün her yerinde aşkın nûru âşikâr olmuş ve gönül hânesinde Hakk’ın kandili parıldamaya başlamıştır (A.S. 8/3). Şeyhî ayrıca, Hak yoluna varmak isteyenlerin, canlarından vazgeçmedikçe ve gönüllerindeki dünyâ ve dünyâlığa âit her şeyi yok

¹⁴² el-Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, c. 2, s. 191, Hadis No. 2016.

etmedikçe bu yolda sebat edemediklerini, her şeyden vazgeçip bu yola girenlerin ise akıllarında ve gönüllerinde yalnızca Hakk'ın olduğunu dile getirmiştir.

Cân u dil mahv itmeyenler bulmadı cânâne yol

Râh-ı 'aşka doğru var sakın gözetme sağ u sol

A.S. (52/1)

Nûrî bütün yaratılmışların, Allahu Teâlâ'nın aşkıyla yandıklarını ve O'nun cemâlini istediklerini (A.N. İ. 32/1), pervânenin, kanatlarının yanacağını bildiği halde mumun etrafında dönmekten zevk alması gibi âşığın da aşk ateşinin kendisini yakacağını bildiği halde Hakk'ın cemâlinden nasîbdâr olmak için bu ateşte dönüp durmakta olduğunu ve bundan da lezzet aldığını söylemiştir.

'İşk âteşine cânım yanmakda bulur lezzet

Çün şem '-i cemâlünle pervâneym ey Mevlâ

A.N. (İ. 5/2)

1.8. Cân

Sözlükte can, ruh, nefis gibi anlamlara gelen cân, tasavvufta insan ruhu, ilâhî nefes, Hakk'ın tecellîleri anlamında kullanılmaktadır.¹⁴³ Mevlevîlik ve Bektâşîlikte dervişlere ve müridlere de bu isimle hitap edilir. Tasavvufta cân kelimesiyle bazen Allah, bazen Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.), bazen de şeyh kastedilmektedir.¹⁴⁴

Şemsî bir şiirinde cân kelimesi ile Hz. Muhammed Mustafa'yı kastederek canının içindeki cânın, hayat sebebinin ve gönlünün en güzel köşesine sâhip olanın Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.) olduğunu söylemiş (Ş.S. N. 7/1), bir başka şiirinde Hak'tan gelen sıkıntılardan şikâyet ederse, derdine dermân bulmamasını, içinde O'ndan eser olmayan bir cân isterse de mâşuka kavuşamamasını istemiştir (Ş.S. G. 57/1). Aşağıda ise

¹⁴³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 83.

¹⁴⁴ Uzun, "Cân", *DİA*, İstanbul, 1993, c. 7, s. 139.

aşk meydanına girecek kişinin kendini Hak dışındaki her şeyden arındırıp canını bu meydana kurban etmesi gerektiğini, aksi takdirde kendisine itibar edilmeyeceğini söylemiştir.

Kıyamazsan baş u cânâ ırak tur girme meydâna

Bu menzilde nice cânlar baş oynar i'tibâr olmaz

Ş.S. (G. 34/5)

Şeyhî bir şiirinde Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.)'nın gül cemâlini bir kez görebilmek için canını bile fedâ edeceğini söylemiş (A.S. 50/2), aşağıda ise sıkıntılar içinde olan gönlünün devamlı inlemekte olduğunu, Hakk'ın cemâlinin sırlarının özünü anlamada canının şaşkın, bir o kadar da bu sırlara hayran olduğunu dile getirmiştir.

Künc-i gamda derd ile inler gönül ağlar gözüm

Küh-i esrârında cânım vâlih ü hayrân ona

A.S. (9/2)

Nûrî ise bir şiirinde gönlündeki tek sevgilinin Allahu Teâlâ olduğundan, O'nun aşkıyla can bulduğundan, bu yüzden de O'ndan gayrısına aldanmamak gerektiğinden bahsetmiş (A.N. İ. 107/3), aşağıda ise aşk derdine düşen kimsenin dermânının olmadığını, Sevgili için canını bile fedâ ettiği halde bir karşılık bulamadığını söylemiştir.

Şöyle düşdüm derde kim mümkün degül dermân ana

Cânı kurbân eyledüm bakmaz velî cânân ana

A.N. (İ. 12/1)

1.9. Vücûd

Vücûd kelimesi çeşitli anlamlarda kullanılmakla birlikte, vücûdun birliği ilkesini benimseyenlerin nazarında bu kelime hakîkî varlığa delâlet etmektedir. Hakîkî varlığın dışında kalan şeyler ise mâsivâdir.¹⁴⁵

Şemsî bir beyitte seyrü sülûkteki sâlikin kendisinde bulunan beşerî hallerden fânî olunca Hakk'ı bulacağını ve Hakk'ın tecellilerine mazhar olacağını söylemiş (Ş.S. G.123/3), bir başka beyitte gönlünün ten kafesinde esir kaldığını söyleyerek, bu kafesten kendisini kurtarması için Allah'a münâcâtta bulunmuştur (Ş.S. M. 9/3). Aşağıdaki beyitte ise tevhîdin sırlarına vâkıf olmaya başladığından beri hâlinin değiştiğini ve vücûdunun yerle yeksân olduğunu söylemiştir.

Tuyaldan sırr-ı tevhîdi bana bir özge hâl oldu

Yile viridi kamu varlık vücûdum pâ-y-mâl oldu

Ş.S. (G. 112/1)

Şeyhî bu konuyla ilgili, vücûd şehrini aşk ateşiyle yakan kimselerin duyacakları haz ve lezzeti hiçbir suya kanmış kimsenin tadamayacağını, aşk ateşiyle kendinden geçen kimselere Hakk'ın tecellî edeceğini ve bu kimselerin benliklerinden bir iz kalmayacağını söylemiştir.

'Aşk odına ger mısır-ı vücûdun yakar isen

Bir şerbet içersin anı reyyân dahi bilmez

(37/6)

Nûrî bir beytinde yokluk âleminde karanlıklarda olan cihânın, Hakk'ın tecellîsiyle nûra gark olup vücûda geldiğini söylemiş (A.N. İ. 1/6), bir başka beyitte gönlün, vücûd mülkünde aşkın şâhı için kurulan çadır gibi olduğunu ve Hakk'ın oraya tecellî edeceğini dile getirmiştir (A.N. İ. 79/4). Aşağıda ise mâsivâdan uzaklaşıp her türlü

¹⁴⁵ Kemikli, *Sun'ullâh-ı Gaybî Dîvânı*, s.190.

nefsânî isteğinden fânî olan kimselerin Allahu Teâlâ'nın lütfuyla hakîkî varlığa erişeceklerini söylemiştir.

Nefsânî vücûdını kişi eylese ifnâ

Lutf eyleye hakkânî vücûdı ana Mevlâ

(İ. 9/1)

1.10. Bekâ – Fenâ

Kulun Allah'ın sıfat ve nitelikleriyle süslenmesine bekâ¹⁴⁶; kulun benliğinin Allah'ın varlığında yok olmasına ve eşyânın nazarından silinmesine fenâ denir.¹⁴⁷ Kul insânî vasıflarını terkettiğinde fenâyâ erer ve kemâle ulaşır. Terk ettiği vasıfların yerine ilâhî sıfatları koyduğunda da bekâyâ ulaşmış olur.

Şemsî bir beytinde dünyânın ve içindeki güzelliklerin bâkî olduğunu düşünüp onlara aldanmamak gerektiğini, dünyâdaki hiçbir şeyin kalıcı olmadığını söylemiş (Ş.S. G. 34/6), bir başka beytinde dünyânın geçici güzelliklerinden yüz çevirip ebedî olana yönelmesi için her şeyin sâhibi olan Allahu Teâlâ'ya niyazda bulunmuş (Ş.S. M. 6/5), aşağıdaki beyitte de benzer şekilde, geçici güzelliklere aldanıp da onların devamlı sûrette var olacağını sanmamak gerektiğini söyleyerek, kulun mecâzî olana değil bâkî olan hakîkî aşka yönelmesi gerektiğini dile getirmiştir.

Mecâzî hüsne aldanma anı bâkî kalur sanma

Hakîkî 'aşkdan usanma sev Allâh'ı sev Allâh'ı

Ş.S. (G. 123/2)

Şeyhî bir beyitte kâinattaki geçici güzelliklerin kalıcı olduğunu iddia etmenin en büyük cehâlet olduğunu ve fânî varlıkları bâkî olarak düşünenlerin bekâyâ ulaşamayacaklarını söylemiştir (A.S. 76/8). Aşağıdaki beyitte ise nefsinin hevâ ve

¹⁴⁶ Albayrak, *a.g.e.*, s.170.

¹⁴⁷ Albayrak, *a.g.e.*, s.319.

heveslerinden arınmış kimselerin yanında bulunmaya başladığından beri güneş gibi ışık saçarak hale geldiğini ve Allah'ın nûruna gark olduğunu söylemiştir.

Yüzümi ehl-i fenâ hâkine cârûb ideli

Mihr-veş çarh-ı bekâ içre ziyâ-efzâyım

A.S. (64/2)

Nûrî bir şiirinde fânî olanlardan sıyrılıp, yerine bâkî olanı koyarak bekâyâ ulaştığını (A.N. Ks. 2/17), bir başka şiirinde Allahu Teâlâ'yı zikreden gönüllerin O'ndan gayrısından hâlî olup bâkî mutluluğa eriştiğini (A.N. İ.40/4), aşağıda ise fânî olan her şeyin ömrünün kısa olduğunu, bu sebeple de bu dünyaya aldanmamak ve vakit varken bir pîrin eteğinden tutup Hak yoluna girmek gerektiğini söylemiştir.

Ey Nûrî uyar cânı sakın ki geçer fırsat

Sel gibi akar 'ömrün yel gibi ider sür'at

Bin yıl yaşasan âhir gelmez sana bir sâ'at

Ey göz niçe bir uyhu ey dil niçe bir gaflet

Bilmem sana bu dünyâ bâkî mi kalur sandun

Bu meclis-i fânîde sâkî mi kalur sandun

A.N. (Ms. 6/5)

1.11. İrfân

Sözlükte bilme, biliş, kavrayış anlamındaki irfân kelimesi tasavvufta ledünnî ilme karşılık gelmektedir.¹⁴⁸ Marifet, ilham ve manevî tecrübeyle Allahu Teâlâ'nın isim, sıfat, fiil ve zâtını bilmeye irfân, bu bilgiye ulaşan kimseye de ârif denir.

¹⁴⁸ Pala, *a.g.e.*, s. 210.

Şemsî bu konuyla ilgili bir beyitte bildiklerini terk etmeden irfân sahibi olunamayacağını, bu sebeple ârif olmak isteyen kimselerin bilinmezlik dersi almaları gerektiğini (Ş.S. G. 1/6), bir başka beyitte tevhîd bahçesini mekân eyleyen kimselerin bir bedel ödemeksizin çok sayıda irfân hırkasına sahip olacaklarını söylemiştir (Ş.S. G. 76/1). Aşağıdaki beyitte ise tevhîd erbâbının arasına karışarak dünyâdan el etek çekmiş, vaktini bir köşede Allah’a ibâdet ve tâatle geçiren kimseyle berâber olup boş ve faydasız işlerle uğraşmayan kimsenin marifetullâha ulaşacağını dile getirmiştir.

Karış erbâb-ı tevhîde ulaş ashâb-ı tefrîde

Sözüm tut gezme bî-hûde ihfâ ile irfâna gel

Ş.S. (G. 47/5)

Şeyhî, ârif olan kimselerin her durumda manevî bir hâl içinde olup irfân sâhibi olduklarını ve başlarına Hak’tan her ne gelirse kabul edip hoş gördüklerini (A.S. (18/1), aşk denizine dalmadan irfân cevherine sahip olunamayacağını, bu yüzden de aşk denizinde irfân zevkine varmak isteyenin boğulana kadar o suda kalması gerektiğini söylemiştir.

Cevher-i ‘irfânı bulmaz bahr-i ‘aşka dalmayan

Gark olagör zevk istersen gözleme sâhile yol

A.S. (52/3)

Nûrî, bütün kâinatın Allahu Teâlâ’yı hatırlattığını ve ârif olan kimselerin Hakk’ı inkâr değil kabul edeceğini (A.N. İ. 100/3), zâhidin aşksız gönlünün irfâna erişemeyeceğini, ârif olmak isteyenin aşk fermânını okuyup Hakk’ı bulacağını söylemiştir (A.N. İ. 77/1). Aşağıda ise fânî olan dünyâya bel bağlayan kimsenin Hakk’ı, gönlündeki misâfiri bilmediğini, bâtinî ilimlerden haberdar olmadığı için de irfân sâhibi olmadığını ve hakîkî îmâna erişemediğini dile getirmiştir.

Bu nâsût içre ten-perver olanlar cânı bilmezler
Ne cânı hâne-i kalbindeki mihmânı bilmezler
Ledünnîden haberdâr olmayup ‘irfânı bilmezler
Nedür ‘irfân içinde küfr olan îmânı bilmezler
Ne cândur cân içinde cân olan cânânı bilmezler
Ne sırdur sırr içinde sırr olan sultânı bilmezler

A.N. (Ms. 7/1)

1.12. Zâhid

Dünyâdan el etek çekmiş, zühd ve takvâ sâhibi; çok dindar olmakla birlikte irfânı olmayan, kaba sofu kimselere zâhid denir.¹⁴⁹

Şemsî, Şeyhî ve Nûrî, dîvânlarında zâhidin ikinci anlamını kullanarak, irfânı olmayan kaba sofu kimselerin dînin özüne inemeyip şekle takıldıkları için hiçbir zaman hakîkî îmâna erişemeyeceklerini söylemişler ve şiirlerinde zâhidle ârifi kıyaslamışlardır.

Şemsî, namaz, oruç gibi dînî konularda bilgisi olduğu için bu konularla ilgili haberleri zâhiden almak gerektiğini; fakir, düşkün ve kendinden geçmiş haldeki ârife ise tekkeden ve Allah aşkıyla dolu olan gönlünden sormak gerektiğini söylemiştir (Ş.S. G. 44/2). Aşağıdaki beyitte de zâhidin, vaktini ilim ve ibâdetle geçirdiğini, âşıkların ise meyhânede Hak aşkıyla sarhoş olup kendilerinden geçerek Allahu Teâlâ’ya kulluk ettiklerini anlatmıştır.

Mescid ile medreseyi ismarladık zâhidlere
Hakk’a ‘ibâdet itmege yeter bize meyhâneler

Ş.S. (G. 17/3)

¹⁴⁹ Albayrak, *a.g.e.*, s. 852.

Şeyhî, tabiatında aşka ve âşıklara teslim olmak olduğunu ve aşk yolunda canından bile vazgeçtiğini, bencil ve kibirli olan zâhidin söylediklerini ve yaptıklarını asla kabul etmediğini (A.S. 36/3), zâhidlerin, âşıkların âvâre bir halde meyhânede oyalandıklarını sandıkları halde, onların sabah akşam Hakk'ın cemâlinin hayâliyle vakitlerini geçirdiklerini (A.S. 36/4), aşağıda ise dînin özünden habersiz olup görünüşe önem veren zâhidi ihlâs tekkesine davet ederek burada biraz gayretle dîni riyâsız ve samîmî bir şekilde yaşayabileceğini söylemiştir.

Ey zâhid-i bî-ma'nâ gel tekye-yi ihlâsa

Sa'y et bulagör dîni gel tekye-yi ihlâsa

(A.S. 84/1)

Nûrî, zâhidin ve vâizin bildikleri ilimle amel edip bunun kâfi olduğunu düşündüklerini ve ilimleriyle kibirlendiklerini, hâlbuki aşk ehli olanların boş işlerle uğraşır gibi gözükseler de hakîkatte onların iç âleminden kimsenin haberdar olmadığını (A.N. İ. 10/7), Hakk'ın cemâlînin, mâsîvâdan arınmış gönülde tecellî edip orayı nûruyla aydınlattığı halde; zâhidin, O'nun tecellîlerinin gözle de gönülle de temâşâ edilemeyeceğini sandığını (A.N. İ. 100/6), Hakkı isteyen kimselerin aşk ile O'na kavuşacaklarını ve O'nun aşkıyla yanıp tutuşanların Allah katında kıymet ve itibarlarının artacağını söylemiştir.

Zâhidâ 'izzet dilersen 'âşık ol

'İşka kul olmaz mı hünkâr isteyen

A.N. (İ. 101/2)

1.13. İlm-i Ledünnî

Allahu Teâlâ'nın, bazı kullarına ilham yoluyla öğrettiği bilgidir. Zâhirî ilimler Allah tarafından bir melek veya peygamber aracılığıyla insanlara bildirilirken, ledünnî

ilim ise ilham yoluyla doğrudan bildirilmiştir. İlm-i ledün kâl değil hâl ilmidir.¹⁵⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan Hz. Hızır ile Hz. Musa kıssası da bu ilimle alâkalıdır.¹⁵¹

Şemsî, ledün ilminin herkese verilmediğini söyler. Bu ilmi elde etmek isteyenlerin bir mürşide bağlanmaları (Ş.S. G. 49/5) ve sadece Allahu Teâlâ'ya inananların O'nun nûruna gark olmaları gibi ledün ilmini öğrenmek isteyenlerin de ârif olmaları gerektiğini (Ş.S. G. 18/1), Hz. Hızır'ın bildiği sırlara vâkıf olmak isteyenlerin gönül levhasına bakmaları gerektiğini söylemiştir.

Levh-i dilden okı sen ilm-i ledünnî Şemsiyâ

Hızır-ı rûhun sırrına bulmak dilersen ittîlâ'

(Ş.S. G. 39/20)

Şeyhî bir beyitte Hz. Ali'ye ledün ilminin öğretilip bu ilmin anahtarının da ona teslim edildiğini (A.S. 93/8), bir başka beyitte ise aşk ateşiyle yanmış gönlün ledün ilmini ayna gibi yansıttığını, gönül levhasından o ilim okudukça gönlün onu okuyan kimse için bir mürşid olacağını söylemiştir.

Suhte dil mir'ât olur 'ilm-i ledünnî dersine

Sonra dânişmend olur mülk idinür şeyhiyyeti

(A.S. 2/129)

Nûrî, kendisine ledün ilmi verilmiş kimselerin, herkesin erişemediği sırların sırlarına vâkıf olacağını söylemiş (A.N. İ. 49/5), aşağıdaki beyitte ise vücûdunun her bir katresinin hakikat denizinde boğulup gönlünün ledün ilmiyle dolması için Allahu Teâlâ'ya münâcâta bulunmuştur.

¹⁵⁰ Cebecioğlu, a.g.e., s.393.

¹⁵¹ Kehf Sûresi (18/60-82)

Vücûdum katresin gark eyleyüp bahr-i hakikatde

Ledünnî 'ilmi ile kalbi 'ummân eyle yâ Allâh

(A.N. İ. 110/2)

2. TARİKATLAR

Tarîkat, Allah'a ulaşmak amacıyla bir mürşide bağlanarak tutulan yoldur. Allah'a ulaşma yolundaki dört makamın, şerîat, tarîkat, hakîkat ve marifetin, ikincisidir. Tarîkat yoluna giren kimseye sâlik denir.

Necmeddîn-i Kübrâ, kişiyi Allah'a götüren yolları üçe ayırmıştır. Bunlardan tarîk-i ahyâr; ibâdet ve sâlih amelle rûhunu olgunlaştıranların, tarîk-i ebrâr; mücâhede ve riyâzetle nefsini terbiye edenlerin, tarîk-i şüttâr ise bu ikisiyle birlikte cezbeyle Hakk'a seyahat edenlerin yoludur. Bu yollardan sâliki Allah'a ulaştıracak en hızlı yol tarîk-i şüttârdır.¹⁵²

Tarîkatlerin başlıcaları Kâdiriyye, Rifâiyye, Yeseviyye, Nakşbendiyye, Kübreviyye, Bektâşiyye, Mevleviyye, Şâzeliyye ve Halvetiyye'dir. Üç dîvânda da müşterek olarak bahsi geçen tarîkat Halvetiyyedir. Beyitlerde Halvetiyye'den ziyâde halvet kelimesi kullanılmıştır.

2.1. Halvet

Halvet; dervişin, şeyhinin izniyle gönlünü mâsivâdan temizleyip benliğinden sıyrılmak ve Hakk'a erişmek amacıyla tek başına bir hücreye kapanıp ibâdet ve zikirle meşgul olmasıdır.¹⁵³

Yüzünü görmek degül zâhid işitse nâmını

Zikrünü tesbîh ider halvetde esmâ'dan geçer

Ş.S. (G. 30/2)

¹⁵² Reşat Öngören, "Tarikat", *DİA*, İstanbul, 2011, c. 40, s. 95-105.

¹⁵³ Albayrak, *a.g.e.*, s. 376.

Âşiyân-ı devlet imiş murg-ı sırra sidre-veş

Halvetiler tâcudur çünkim yuvası dervişin

A.S. (46/13)

Girüp halvetlere kesb eyle sûfi sen de bir âteş

Ki her şey nâra yandukça görürsün kim olur enver

A.N. (İ. 33/3)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEMSÎ, ŞEYHÎ VE NÛRÎ DÎVÂNLARINDA CEMİYET VE TABİAT

I. CEMİYET

Şemseddîn-i Sivâsî, Abdülmecîd-i Sivâsî ve Abdülahad-i Nûrî dîvânlarında cemiyet başlığı altında ortak olarak şahıslar ve ülkeler ele alınmıştır.

1. ŞAHISLAR

Şemsî, Şeyhî ve Nûrî dîvânlarında farklı farklı isimler zikredilmiş olmasına rağmen ortak olarak zikredilen isimler oldukça azdır. Mesela Ebû Hanîfe, Şemseddîn-i Sivâsî'de üzerinde durulan bir konudur. Zîra onun Ebû Hanife'yle ilgili bir kitabı vardır¹⁵⁴. Ancak bu çalışmanın şâirlerin müşterek kullandıkları kavramlardan oluşması sebebiyle bu isim ve buna benzer ortak olmayan isimler çalışmaya dâhil edilmemiştir.

1.1. Mutasavvıflar

Tasavvuf yolunu tutmuş kimselere mutasavvıf denir. Dîvânlarda Veysel Karânî ve özellikle Hallâc-ı Mansûr üzerinde durulmuştur.

1.1.1. *Veysel Karânî*

Veysel Karânî, Hz. Peygamber zamanında yaşayıp onu görmeden îmân eden muhadramlardandır. Hz. Peygamber'i görmeyi çok arzuladığı halde yaşlı annesini bırakmadığı için O'nun yanına gidememiş, sonrasında annesinden aldığı kısa bir izinle Medine'ye gitmiş, fakat Rasûlullâh'ı göremeden geri dönmüştür. Geldiğini duyan Peygamber Efendimiz hırcasının ona verilmesini vasiyet etmiş, O öldükten sonra da

¹⁵⁴ Şemseddin Sivâsî, *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam*, haz. Mehmet Arslan, 2. b., Sivas, Sivas Belediyesi Yayınları, 2017.

hırka Hz. Ömer tarafından Veysel Karânî'ye teslim edilmiştir. Herhangi bir şeyhe bağlı olmadan doğrudan Hz. Peygamber tarafından irşad edilmiştir.¹⁵⁵

Veysel Karânî, zulmün ve karanlığın hâkim olduğu çölde yaşayan bir genç iken, Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'e olan sevgisi ve bağlılığı sayesinde, gönlünde Allah'ın nûrunun tecellî ettiği biri haline gelmiştir. Bundan anlaşılacağı üzere Allahu Teâlâ, kendisini sevenlerin ve sevdiği kimseleri sevenlerin derecelerini âlî eylemektedir.

Ünsüni bulmak ile mahrem-i 'arş olmadı mı

Tih-i vahşetde şübbân iken Üveys-i Karânî

Ş.S. (N. 5/2)

Gönül kendisini Allah'tan alıkoyan her şeyden öyle usandı ki, Veysel Karânî gibi îmânın peşine düştü ve gönlünü mâsivâdan arındırıp Hak ile doldurdu.

Veysel 'l-Karan deminden aldım çü bûy-ı îmân

Bi'l-cümle mâsivâdan cân u gönül usandı

A.S. (90/7)

Veysel Karânî, Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'i görmeden ve herhangi bir şeyhe bağlı olmadan kalbinde cemâl-i ilâhîyi müşâhede ederek Allah'ın varlığına ve birliğine îmân etmiş, bu sayede de Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in sevgisine mazhar olmuştur. Peygamber Efendimiz'le böyle bir ünsiyet kurmak ve Allah'ın cemâlinin tecellîlerine mazhar olmak isteyen kimseler de her an Hak ile iştigâl etmeli, her nefeslerinde O'nu anarak ruhlarını iyileştirmelidirler.

Bulmak istersen eger üns-i Üveys

Her nefes Hakk ile eyle inti 'âş

¹⁵⁵ Nurettin Albayrak, a.g.e., s.799.

1.1.2. Hallâc-ı Mansûr

Ünlü bir mutasavvıf olan Hallâc-ı Mansûr, 858 yılında İran'ın Fars eyâletine bağlı Tûr kasabasında doğmuştur. Asıl adı Hüseyin olmasına rağmen, Mansûr ya da Hallâc-ı Mansûr isimleriyle anılmıştır. Cezbe halindeyken söylediği “Ene'l-Hak” (Ben Hakkım) sözü üzerine îdam edilmiştir. Ancak kaynaklardan anlaşıldığı üzere onun îdam edilme sebebi dînî olmaktan ziyâde siyâsîdir.¹⁵⁶

Şemsî, Mansûr'u canından edenin aşk olduğunu (Ş.S. M. 5/6), Mansûr'un mest olduğu bir zamanda söylediği “ene'l-hak” cümlesini Mansûr'dan başka da nice söyleyenler olduğunu, bu kimselerin aşk şarâbını içmezden evvel canlarından olacaklarını bildikleri halde, Allah aşkıyla kendinden geçtikten sonra ağızlarından çıkan sözlerin farkında olmadıklarını dile getirmiştir.

Mest olanların kelâmı kendüden gelmez velî

Pes Ene'l-Hak nice söyler kişi Mansûr olmadan

Ş.S. (G. 62/4)

Şeyhî, aşk şarâbının kadehinden bir yudum içince kendinden geçen Hallâc-ı Mansûr'un, cezbe halinde eriştiği sınırları saklayamadığını ve canını Hak yolunda kurban ettiğini söyler.

Nûş idince cur'a-ı câm-ı şarâb-ı 'aşkı

Ketm-i esrâr itmedi Mansûr kıldı terk-i ser

A.S. (29/6)

Nûrî, Allah aşkıyla kendinden geçen bir kimsenin cezbe hâlindeyken her bir kılından “ene'l-hak” nidâsının duyulduğunu, Mansûr'un Allahu Teâlâ'ya duyduğu aşkın

¹⁵⁶ Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, *DİA*, İstanbul, 1997, c. 15, s. 377-378.

bütün âlemi kapladığını ve bu hâlin Mansûr'dan başka kimselerde de görüldüğünü söyler.

Her bir ser-i mûdan gelüp âvâz-ı ene'l-hak

Pür eyledi 'âlemleri Mansûr-ı mehabbet

A.N. (İ. 18/3)

1.2. Târihî Şahsiyetler ve Âşıklar

Dîvânlarda farklı isimler de zikredilmekle birlikte, müşterek olarak zikredilen târihî şahsiyet İskender, meşhur âşıklar ise Leylâ ile Mecnûn ve Ferhâd ile Şîrîn'dir.

1.2.1. İskender

Tarihte bilinen iki İskender vardır: Kur'an'da adı geçen Zülkarneyn (a.s.) ve Makedonya kralı İskender. Kaynaklarda geçen İskender'in hangisi olduğu tartışılan bir konudur. İskender'in hayâtını anlatan İskendernâmelerde bile, bahsedilen iki İskender birbirine karıştırılmıştır.

Makedonya kralı olan İskender, m.ö. 356 yılında Makedonyalı II. Filip ile Epiros Prensesi Olympias'ın oğlu olarak dünyâya gelmiştir. Aristo'dan ders almıştır. Babasının vefâtından sonra onun yerine geçen İskender, büyük bir imparatorluk kurmuştur. Büyük bir kral olmasının yanında zâlim ve içki düşkününü biri olarak da tanınır. Ateşli bir hastalığa tutulan İskender, Babil'de ölmüştür.¹⁵⁷

Edebiyatta âb-ı hayat, sedd-i İskender, İrem bağları ve güçlü ordusuyla anılmıştır.

Hayli cem'îne bakan ol serverin İskender'i

Cevf-i cündinde sipâhî olduğunu tefkîr ider

Ş.S. (N. 1/8)

¹⁵⁷ Mahmut Kaya, "İskender", *DİA*, İstanbul, 2000, c. 22, s. 555-556.

Şeyhî, güçlü bir orduya ve askerlere sahip olan İskender'in, akıl askerinin aşkının önünü tıkayıp aşka engel olması sebebiyle, yol geçitlerinin artık yabancılara köprü olduğunu, aşkın dolduramadığı boşluğun yabancı varlıklarla dolu hâle geldiğini söylemiştir.

Sedd eyledi İskender 'aşk-ı 'asker-i 'aklı

Bîgâneye bend oldu bugün râh-güzerler

A.S. (22/4)

Nûrî, en büyük emeli bulup O'ndan gayrısını terk etmek, ölmeden önce nefsinin hevâ ve heveslerini öldürüp fenâdan bekâyâ ulaşmak ve bâtinî ilimle dolup zihni mâsivâdan boşaltmak gerektiğini; sonunu düşünüp bir ibret isteyen için ise Kayser, Fağfûr, Cem, İskender ve Dârâ gibi şahısların hayatlarının yeteceğini söylemiştir.

Fârig olgıl gayrıdan aksâ-yı maksûdı bulup

Hem hayât-ı bâkîye ir ölmeden evvel ölüp

Gel boşal efkâr-ı gayrîden ledünniyle tolup

'İbret istersen cihânda 'âkibet-endîş olup

Kayser ü Fağfûr u Cem İskender ü Dârâ yeter

A.N. (Ms. 4/4)

1.2.2. Leylâ ile Mecnûn

Leylâ ile Mecnûn, Arap, Türk, Fars ve Urdu edebiyatlarında sıkça ele alınmış bir aşk hikâyesidir. Yaygın görüşe göre Mecnûn, şâir Kays b. Mülevvâh el-Âmirî; Leylâ ise, Leylâ binti Mehdî el-Âmiriyye'dir.¹⁵⁸ Leylâ ile Mecnûn hikâyesinde kavuşamayan iki

¹⁵⁸ İsmail Durmuş, "Leylâ ve Mecnûn", *DİA*, İstanbul, 2003, c. 27, s. 159.

gencin aşkı anlatılır. Mecnûn, Leylâ'ya olan aşkından aklını yitirip çöllere düşmüş, zamanla bu aşk maddî olandan ilâhî olana yönelmiştir. Tasavvufta, Allah aşkıyla kendinden geçmiş kimseler Mecnûn olarak anılmıştır.

Şemsî, aşk derdine düştüğünden beri Mecnûn'un gönlünün Leylâ'yı sayıkladığını (Ş.S. G. 16/1), aşk ateşinin Mevlâsını bulmak için çöllere düşen Mecnûn'un her yerini sarması yüzünden, Mecnûn'un Leylâsını ararken kendinden geçtiğini söylemiştir.

Beni bende kodı vü gitdi kendi

Degülem bende ben ez-cû-yı Leylâ

Ş.S. (G. 2/6)

Mecnûn'un asıl adı Kays'tır. Şeyhî bu isimle âşığa şöyle seslenmektedir: “Ey Kays gönüllü. Leylâ'nın rûhu gibi tecellî edip Ferhâd'ın gözüyle Şîrîn'e bakar oldun.”

Ey dil-i Kays rûh-ı Leylâ'dan oldun cilveger

Çeşm-i Ferhâd ile kıldın vech-i Şîrîn'e nazar

A.S. (29/1)

Kanı Ferhâd u sûret-i Şîrîn

Kanı Mecnûn u hâlet-i Leylâ

A.N. (Ms. 8.2/5)

1.2.3. Ferhâd ile Şîrîn

Ferhâd ile Şîrîn hikâyesi, İran edebiyatında önemli bir yer tutmakla beraber, dîvân ve halk edebiyatlarında da işlenmiş meşhur bir aşk hikayesidir. Hüsrev ü Şîrîn ismiyle de bilinmektedir.¹⁵⁹ Hikâyede Ferhâd'ın Şîrîn'e olan aşkı ve ona kavuşmak için göze aldığı zorluklar anlatılmaktadır.

¹⁵⁹ İskender Pala, *a.g.e.*, s.139.

Herkesin gözüne kendi sevgilisi şirin gelir. Mâşukun âşığın gözündeki hâlini ancak âşık olanlar anlar. Bu yüzden, Ferhâd'ın Şîrîn uğruna neden dağları deldiğini de ancak Ferhâd gibi olanlar anlayabilir.

Herkesün mahbûbı öz 'aynında şîrîndür velî

Bilmedi Şîrîn nedür her kim ki Ferhâd olmadı

Ş.S. (G. 101/4)

Bâzen çölleri, bâzen de dağlık yerleri temâşâ eden gönül, çöldeki Mecnûn gibi, dağdaki Ferhâd gibi meczup bir halde dolaşmaktadır. Mecnûn'u çöle düşüren, Ferhâd'a dağları deldiren dert her ne ise gönül de o derde dûçar olmuştur.

Gehî sahrâ gehî kühsârı seyrân eyleyüp durmaz

Gehî Mecnûn gehî Ferhâd olur dîvânedir gönlüm

A.S. (65/8)

Kanı Ferhâd u sûret-i Şîrîn

Kanı Mecnûn u hâlet-i Leylâ

A.N. (Ms. 8.2/5)

2. ÜLKELER / ŞEHİRLER

Müşterek olarak her üç dîvânda da şehir-mekân bağlamında ele alınan yegâne kavram Mısır'dır.

2.1. Mısır

Büyük bir kısmı Afrika'da olmakla birlikte Afrika ve Asya kıtalarında yer alan Mısır, dîvân şiirinde en çok bahsi geçen ülkelerdendir. Hz. Yûsuf ile Züleyhâ kıssasının geçtiği yerdir. Kelimenin memleket, şehir anlamı da vardır.

Şemsî, bir şiirinde Hz. Yûsuf'un kuyudan çıkarıldıktan sonra Mısır'a sultan olması gibi, beden kafesinde hapsolmuş can kuşunu bedeninin esâretinden kurtarınca, onun da cihâna hükmedeceğini söylemiştir (Ş.S. G. 70/4). Aşağıdaki şiirinde ise benliğinden sıyrılmış bir köle olarak aşk zindanına düşen ve yalnızca Hakk'a kul-köle olan kimsenin bu aşk sebebiyle sonunda cihâna şâh olacağından bahsetmiştir.

Bi'l-âhir şâh olur Mısr-ı cihâna

Şu kim bende gelür zindân-ı 'aşka

Ş.S. (G. 88/4)

Şeyhî, bir şiirinde Hz. Yûsuf'un güzelliğine telmihte bulunmuş (A.S. 72/2), bir başka şiirinde ise marifete erişen Hz. Yûsuf'un, Hakk'ın hükümlerini insanlara bildirip onların doğru yolda olmalarını sağlayacak Hak vekîli olduğunu söylemiştir.

Erdi Yûsuf çü mısr-ı 'irfâna

Oldı kâim-makâm o sultâna

A.S. (93/31)

Nûrî ise câhil kimsenin; ten ülkesindeki candan, vücûd şehrinin şâhından ve Rahmân'ın kâinattaki yansımalarından bîhaber olduğunu söylemiştir.

Kişver-i ten içre ol kim cânı bilmez kandadur

Kimdür ol Mısr-ı vücûdun hânı bilmez kandadur

Seyr iderken sûret-i Rahmân'ı bilmez kandadur

Cân içinde cân olan cânânı bilmez kandadur

Sırr içinde sırr olan sultânı bilmez kandadur

A.N. (Ms. 3/1)

II. TABİAT

Şemsî, Şeyhî ve Nûrî dîvânlarında tabiat başlığı altında müşterek olarak bulunan kavramlar; bitkiler, hayvanlar ve gök cisimleridir.

1. BİTKİLER

1.1. Gül

Dîvân edebiyatında bahsi en çok geçen çiçek, güldür. Kokusunu Hz. Muhammed'in terinden aldığına inanıldığı için, çiçeklerin en değerlisi olarak görülür. Güller bahar mevsiminde açtığından, baharın bir diğer adı da gül mevsimidir. Tasavvuf edebiyatında gül bâzen ilâhî güzelliğe, bâzen de Hz. Muhammed'e işâret etmektedir. Şemseddîn-i Sivâsî'nin on çiçek vâsıtasıyla seyrü sülûku anlattığı *Gülşen-âbâd*¹⁶⁰ adlı eserinde ise gül şeyhi, diğer çiçekler (çiğdem, sümbül, zerrin, benefşe, lale, sûsen, zambak, nilüfer, nergis) mürîdânı temsil etmektedir.¹⁶¹ Daha çok bülbülle olan ilişkisi ile ön plana çıkan gül mâşuk, bülbül ise onun âşığıdır. Gül hep naz makâmında, bülbül ise onun aşkından feryâd u figâdadır.¹⁶²

Şemsî bir şiirinde gül ile bülbülü ve âşık ile mâşuku beraber kullanmıştır (Ş.S. G. 87/3). Aşağıdaki şiirde ise gül ile Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.)'yı kastederek; esen yellerin ve O'nun ismini zikredip her dâim O'nu gönüllerinde tutanların O'nun ayağının tozuna bile hasret olduğunu, kırmızı güllerin kokusunu O'nun terinden aldığını ve gülün, koklayanlara Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.)'yı çağrıştırdığını dile getirmiştir.

Gubâruna hasretdür esen yiller

Her hutbede ismün okuyan diller

Dikende açılan kırmızı güller

Teründür Muhammed Mustafâ senin

¹⁶⁰ Şemseddin Sivâsî, *Gülşen-âbâd*, haz. Hasan Aksoy, 2. b., Sivas, Sivas Belediyesi Yayınları, 2017.

¹⁶¹ Süer, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁶² Cemal Kurnaz, "Gül", *DİA*, İstanbul, 1996, c. 14, s. 219-222. Ayrıca bkz. Bilal Kemikli, *Şiir ve İrfan*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2009, s. 26.

Ş.S. (N. 9/4)

Şeyhî de bir şiirinde âlemin Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.) için yaratıldığından ve O'nun ayağı değdiği için nurlandığından, her derdin ve kederin de O'na duyulan sevgi sayesinde giderileceğinden bahsetmiştir (A.S. 1/29). Aşağıda ise dikensiz gülün olmaması gibi Hak'a giden yolların da dikenlerle, engellerle dolu olduğunu Hak yolunda olup O'na kavuşmak isteyenlerin O'ndan gelecek her sıkıntıya katlanması gerektiğini dile getirmiştir.

Ne için kılasın figân ile zâr

'Aceb işledi mi cenâhına hâr

Yoksa yapışdı mı güle agyâr

Çekme gam olmadı çü gül bî-hâr

Râzı ol her ne gelse tâ bülbül

A.S. (4/4)

Nûrî bir şiirinde gül ile Allahu Teâlâ'yı kastetmiş ve O'na kavuşmak isteyen, O'nu arzulayan kimselerin bülbül gibi inlemekte olduğunu söylemiştir (A.N. İ. 4/3). Aşağıda ise Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.)'yı vahdet ravzasının gülü olarak nitelemiş, kesretten kurtulup vahdete ulaşmak isteyen kimselerin bir mürşide ihtiyaç duyduklarını ve bu mürşidin de Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.) olduğunu söylemiştir.

Ravza-i vahdet gülisin lî-ma'allâh bülbüli

Cânlara cânân cihâna cân Muhammed Mustafâ

A.N. (İ. 3/2)

1.2. Lâle

Dîvân edebiyatında sevgilinin, âşığı yaralayan gül renkli çehresi lâleye, âşığın döküğü gözyaşları da lâlezâra benzetilir. Lâle ile Allah kelimelerinin ebced hesabının aynı olmasından dolayı lâle Allah'ı, O'nun birliğini ve güzelliğini simgeler.¹⁶³

Lâlenin ortasındaki siyahlığın sevgilinin yanaklarını kıskanması sonucu oluştuğu düşünülmüş, aşağıdaki beyitlerde de buna telmih yapılmıştır.

Lâle-veş gibi kapkara yandı ciğerüm bu gussadan

Nergisün bağı göyindi gül ü reyhân ağladı

Ş.S. (G. 120/2)

Gördi çün bûy-ı vefâ kalmadı âdem-zâdede

Kuhsâre düşdi Mecnûn hemçü lâle muttasıl

A.S. (61/2)

Hasret-i la'liyle bagrın yakdı lâle âh ile

Şeş zebân ile derûnî derdini itdi beyân

A.N. (Ks. 3/5)

1.3. Sünbül

Dîvân edebiyatında sünbül, şekli ve kokusundan dolayı sevgilinin saçlarına benzetilir. Sünbül saçlar, gül yanaklar üzerine döküldüğü için gül ve sünbül çoğu zaman berâber kullanılmıştır.¹⁶⁴

Bûy-ı zülfi 'âlemi başdan mu'attar eyledi

Bitmesün sünbül cihân içinde güller tutmasun

¹⁶³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 224.

¹⁶⁴ Pala, *a.g.e.*, s. 362.

Ş.S. (G. 67/5)

Sünbül ü gül nefha-i zülfünden aldı itr-ı tâm

Cümle gülzâr-ı cihân aldı rûhundan âb u tâb

A.S. (10/6)

İster gönül ol illeri

Müşgin kokar sünbülleri

Solmaz o bâgun gülleri

'İşk illerine kim gider

A.N. (İ. 36/3)

1.4. Serv

Sevgilinin boyu için kullanılan servi, dîvân şiirinde en çok bahsedilen ağaçtır. Her mevsim yeşil kalan bu ağaç, rüzgârda salınışıyla sevgilinin yürüyüşünü andırır. Rüzgârda hû sesi çıkaran servi, ölümlere bir mağfiret vesîlesi olarak düşünüldüğü için, mezarlıklarda daha çok bulunur.¹⁶⁵

Çünkü ol şimşâd-kad basdı kadem bu ravzaya

Serve söylen bir dahi bostân içinde bitmesün

Ş.S. (G. 67/2)

Pâ-bûsun için ey serv her serv-i ser-efrâz

Her sûda kıldı secde gördi nihâl-i kaddin

A.S. (49/2)

¹⁶⁵ Pala, *a.g.e.*, s. 350.

Hizmete bel bağlayup tırdı mü'eddeb servler

Bûstânda gûyiyâ bûstâncı taçlı çâkerân

A.N. (Ks. 3/3)

2. HAYVANLAR

Bu bölüm “kuşlar” ve “diğer hayvanlar” şeklinde iki ayrı başlık altında incelenmiştir.

2.1. Kuşlar

2.1.1. Ankâ

Ankâ, yüksek yerlerde uçan, kolay avlanamayan, tüyleri renkli, kendisinde her kuştan bir iz bulunduran, adı bilindiği halde gözle görülemeyen, mekânının Kafdağı olduğu varsayılan bir kuştur. Kimseye muhtâç olmadan kendi başına yaşadığı için kanaati temsil eder.¹⁶⁶

Aşağıdaki beyitlerde Ankâ kuşu Kafdağı'yla ve kanaatkârlığıyla beraber anılmıştır.

Kanâ'at kâfına 'ankâ olupdur sâ'il-i bâbun

Ne turfe ger temelluk itmese anlar seg-i şehre

Ş.S. (G. 89/4)

Gözüme katre değil bahr-i muhît-i melekût

Kûşe-i kâf-ı kanâ'atde bugün 'aceb 'ankâyım

A.S. (64/7)

¹⁶⁶ Pala, “Ankâ”, *DİA*, İstanbul, 1991, c. 3, s. 201.

Kâf-ı vahdetde ola gör 'Ankâ

Kâf-ı kesretde itmeden ahşâm

A.N. (Ms. 8.5/3)

2.1.2. Bülbul

Arapça “andelîb”, Farsça “hezâr” kelimelerine karşılık gelen bülbul, sesinin güzelliği dolayısıyla şiirimizde hezâr-destân, hoş-hân, hoş-gû, hoş-âheng, zend-hân, mürğ-i bâğ, mürğ-i çemen, şeb-hân ve hezâr-âvâz gibi isim ve sıfatlarla da kullanılmaktadır.¹⁶⁷ Dîvân edebiyatı bülbulden ayrı, bülbul de gülden ayrı düşünülemez. Bülbul gülün âşığıdır, mâşuğunun nazından dolayı âh u efgân içindedir. O sürekli mâşuğunun yakınında, gülzârda dolaşmaktadır.

Sûfilere göre bülbulün inlemesi, ilâhî aşkla yanmasındandır. Rûhu ten kafesine hapsedildiği için ezeli gül bahçesinden uzak düşmüş ve o bahçenin hasretinden dolayı feryâd etmektedir.¹⁶⁸

Şemsî, gönül bülbulünün bağrının fenâ dikenini yüzünden kan revân içinde kaldığını söyleyerek, cihanda her ânının ve her hâlinin aşkla dolmasını istemiştir (Ş.S. M. 9/4). Aşağıda ise bülbulün seher vakti aşkıdan inleyip durduğunu söyler. Gül bahânedir, o her an Hakk'ı zikrederek O'na kavuşmayı arzu etmektedir. Bülbulün bu hâlini görenler ondan etkilenmekte ve onlar da aşk derdine düşmektedirler.

Seherlerde okır viridi virür 'âşıklara derdi

Bahâne eylemiş verdi o bülbüller seni ister

Ş.S. (G. 13/5)

Şeyhî, bülbulün güle duyduğu aşktan dolayı gül bahçesinde inleyip ağlaması gibi, âşıkların da gam bahçesinde Sevgiliden ayrı düşmenin acısıyla feryâd ettiklerini söyler.

¹⁶⁷ Kurnaz, “Bülbul”, *DİA*, İstanbul, 1992, c. 6, s. 485.

¹⁶⁸ Kemikli, Gül ve Aşk: “Güle Ayna Tutmak ya da Bülbulün Gül Tasavvuru”, *I. Ulusal Isparta Gül Sempozyumu*, ed. Bilal Kemikli, Selami Turan, Isparta, 2005, s. 295.

Bu feryâdları seher vakti daha da çoğalır. Onların tek eğlenceleri, o vakitlerde Sevgilinin adını zikretmektir.

Bâg-ı gamda bülbül-i gülzârdur eğlencemiz

‘Âşığız vakt-i seherde zârdur eğlencemiz

A.S. (36/1)

Nûrî, Hakk’ın aşk bağında gülistân olmak isteyenlerin bülbül gibi ağlayıp inlemeleri ve her anlarını O’nu zikrederek geçirmeleri gerektiğini söyler. Bülbülün gülden karşılık bulamadığı halde onun bahçesinden ayrılmaması gibi, âşık da karşılık bulamasa bile Hakk’ın kapısından ayrılmamalı, O’ndan başkasına yüz çevirmemelidir.

Eylesün bülbül gibi efgân u zâr

‘İşk-ı Hak bâgında gülzâr isteyen

A.N. (İ. 101/5)

2.1.3. Hümâ

Hümâ kuşu, kaynaklarda farklı bilgiler olmakla birlikte, Kafdağı’nda yaşayan, boz renkli, yeşil kanatlı efsânevî bir kuştur. Cennet kuşu ve Hümâ’nın başına konduğu kişinin pâdişah olacağına inanıldığından dolayı devlet kuşu olarak da bilinir. Buradaki devletten kasıt hem iktidar hem de ikbâl ve mutluluk anlamlarını içermektedir. Hümâ, dîvân şiirinde sevgiliyi, tasavvufta ise dervişin muhtâc olduğu himmeti temsil eder.¹⁶⁹

Şemseddîn-i Sivâsî aşağıdaki şiirinde hümâ-yı kuds tamlamasıyla Hümâ kuşunun cennet kuşu olarak bilinmesine değinmiştir.

Ne revâdur idesin vâdi-yi imkânı vatan

¹⁶⁹ Albayrak, *a.g.e.*, s. 416.

Bir fenâ cismün için ha çekesin cevr ü mihen
Sen hümâ-yı kuds iken ilişe her zâğ u zâğân
Aça himmet perini Ka'be-i cânâna uzan
'Aklunı 'aşka değış vâkıf-ı esrâr olasın

Ş.S. (Ms. 6/10)

Hakk'a varılacak yolda kendisine rehber olacak bir şeyhin eşğine başını yaslamayan dervişin başına hümâ kuşunun konması mümkün değildir. Derviş ancak bir mürşidin eteğine tutunarak, onun yardımıyla aşk ehli olabilir ve böylelikle hakîkî mutluluğa erişebilir.

Şâh-ı 'aşkın eşğini nice yıl yasadınmadın
Konmadı başına ol devlet hümâsı dervişin

A.S. (46/6)

Hümâ kuşunun gölgesi kimin üzerine düşerse onun pâdişah olacağına inanılır. Bundan dolayı o aynı zamanda devlet kuşudur. Bir kimsenin üzerine hümâ kuşunun gölgesi düşse, yani âşığa sevgiliden bir yardım gelse, bu yardım sayesinde âşık âlemdeki nice zengin ve güçlü kimseden daha ileri seviyeye ulaşmış olur. Sevgilinin yardımı âşık için hiçbir dünyâlığa eş değildir.

Hümâ-yı himmetüm ger sâye salsa bir gedâ üzre
Ana hem-tâ bulunmaz bunca şâhân-ı cihân içre

A.N. (İ. 113/6)

2.1.4. Pervâne

Pervâne, geceleri ışığın etrafında dönen kelebeklerdir. Edebiyatta pervâne âşığı, şem' (mum) ise mâşuğu, Allah'ı temsil eder. Mumun etrafında dönen pervâne, mâşuğa ulaşmak için bütün zorluklara katlanmayı göze almıştır ve mumun ateşine dayanamayıp o ateşte can verir.¹⁷⁰

Şemsî bir şiirinde dervişin halvethânedede kolunu kanadını yakıp benliğinden ve mâsivâdan sıyrılarak Hakk'a ulaşması gerektiğine değinmiştir (Ş.S. G. 14/2). Aşağıdaki şiirinde ise varlık âleminin, kulu Hak yoldan alıkoyan engellerle dolu olduğunu hatırlatarak kendisine şöyle seslenir: “Ey Şemsî! Sen de kesret âleminde oyalanmayıp vahdete ulaşmak için çabala. Çünkü her ruh, Allah'ın ruhları yarattıktan sonra ezel meclisinde “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sorusunu “Evet, Sen bizim Rabbimizsin” diyerek tasdik ettiğinden beri Hak mumunda yanmaya pervânedir.”

Her çerâğa dil virüp devr eylemegil Şemsiyâ

Çün ezel Hak şem'ine pervânesin pervânesin

Ş.S. (G. 69/8)

Şeyhî ise şöyle seslenmektedir: Ey peri yüzlü Sevgili! Yanacağını bildiği halde mumun etrafında dönmeye devam eden pervâne gibi, Senin cemâlinin nûrundan nasîbdâr olmak isteyen gençler ve yaşlılar da canlarını Senin için fedâ etmekte ve gönüllerinden her şeyi çıkarıp orayı sadece Seninle doldurmaktadırlar.

Ey perî peyker senin herkes cemâlin şem'ine

Yanmağa pervâne-veş cânlar verirler şeyh u şâb

A.S. (10/2)

¹⁷⁰ Albayrak, *a.g.e.*, s. 577.

Nûrî bir şiirinde aşk yüzünden sarhoş olup bu derdin ateşiyle pervâne gibi yandığından (A.N. İ.10/1), aşağıdaki şiirde ise gönlün, ruhta tecellî eden mum ışığının etrafında pervâne gibi döndüğünden ve bu ateşte yandığından bahsetmiştir.

Ey dil zen-i dünyânun çün âline aldandun
Pervâne gibi her dem şem'i ruhuna yandun
Kardaş o yalancınun rengine mi boyandun
Va'dine mi tayandun 'ahdine mi inandun
Bilmem sana bu dünyâ bâkî mi kalur sandun
Bu meclis-i fânîde sâkî mi kalur sandun

A.N. (Ms. 6/1)

2.2. Diğer Hayvanlar

2.2.1. Yılan

Ejdehâ, mâr, suban gibi isimlerle de bilinen yılan, dîvân şiirinde sevgilinin saçlarına benzetilmiş; uzunluğu, kıvrımlı oluşu, zehri gibi özellikleriyle de ele alınmıştır. Sevgilinin kıvrımlı ve uzun saçları bin başlı bir ejderhâya benzetilmiştir.¹⁷¹

Şemsî, Şeyhî ve Nûrî'nin içinde yılan geçen aşağıdaki şiirlerinde Hz. Mûsâ'nın mucizelerinden olan asâsının yılanı dönüşmesi olayına telmih vardır.

'Aşkundur Mansûr'ı ber-dâr eyleyen
Mûsâ'nun asâsun mâr eyleyen
Nârı İbrâhîm'e gülzâr eyleyen
Yâ Allâh illallâh meded Sübhânum

Ş.S. (T. 5/6)

¹⁷¹ Pala, a.g.e., s. 125.

Zülf-i dilber halkadır boynunda atar mâr var

Ejder-i mevt ermeden bu ejdehâdan vaz gel

A.S. (94/23)

Kad tecellâ zâtühû fî-Tûri sırrı tâle mâ

Mâhiyen işrâkuhu şemse 'd-duhâ bedre 'd-dücâ¹⁷²

İsm-i a 'zam sırrına çün vâsıl oldum ey dede

Bu 'aceb midür ola destümde ejderler 'asâ

A.N. (K. 7)

2.2.2. Balık

Farsça mâhî anlamındaki balık, edebiyatta marifet ummânındaki kâmil insanı temsil eder. Âlem Allah'ın varlığının delilleriyle doluyken hâlâ O'nu bilmeyenler, denizdeki balıkların su aramasına benzetilmiştir.¹⁷³

Şeyhî ve Nûrî balığı mecâzî anlamıyla kullanmışken, Şemsi'de bu durum geçerli değildir. Nitekim o, gereksiz ve yersiz masraf yaparak yiyip içen kimsenin borçlarını ödeyemeceğini, böyle bir kimsenin sudaki balığa varana kadar hesap ederek yaşaması gerektiğini söylemiştir.

Fuzûlî 'ayş ile borç ödenilmez

Hesâb idecegin suda semekdür

Ş.S. (G. 32/2)

Oysa Şeyhî ve Nûrî, Allah'ın, yarattığı kullarının Kendisini bulabilmesi için âlemdeki her şeye nûrunu yansıttığı halde O'nu bulamayanları denizdeki balıklara

¹⁷² “Zât-ı Bârî sırrımın Tûr'una tecellî etti de O'nun tecellisinin parlaklığı sürekli kuşluk güneşini ve karanlığın ayını söndürdü.” dipnotu için bakınız: Akkaya, *a.g.e.*, s.345.

¹⁷³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 233.

benzeterek teşbih yapmıştır. Balıklar da denizin içinde oldukları halde hâlâ suyu aramaktadırlar.

Gezer deryâyı mâhîler yine deryâyı fehm etmez

Ona benzer cihân halkı dahı Yezdânı bilmezler

A.S. (31/2)

Şeh-bâz-ı İlâhîyem ser-bâz-ı güvâhîyem

'Ummânlara mâhîyem der- 'âlem-i 'irfânî

A.N. (İ. 123/4)

3. GÖK CİSİMLERİ

3.1. Gökyüzü/Felek/Semâ

Her gezegenin bulunduğu gök tabakasıdır. Bir düşünüşe göre dünyâ kâinatın merkezidir ve çevresinde dokuz felek vardır. Bunlardan yedi felek Ay, Utarid, Zühre, Şems (Güneş), Mirrih (Merih), Müşteri ve Zuhâl, sekizinci felek sâbit yıldızlar ve burçlar, dokuzuncu felek ise atlas, felek-i a'zam veya felekler feleği olarak adlandırılır.

Aynı anlamda kullanılan gökyüzü, eflâk, çarh, gerdûn, sipihr, semâ, âsumân ve gök kelimeleri, dîvân şiirinde yükseklik, yücelik, sonsuzluk, parlaklık gibi özellikleriyle anılmıştır.¹⁷⁴

Şemsî (Ş.S. G.70/10), Şeyhî (A.S. 30/2) ve Nûrî (A.N. İ.1/5) özellikle nüh felek (dokuz felek) kavramı üzerinde durmuşlardır.

Şemsî; Allah'ın yarattığı yedi kat yer, yedi kat gök, on iki burç, Güneş, Ay ve bunlar dışındaki her şeyde O'ndan bir iz olduğunu, O'nu bulmak isteyenlerin kendilerine ve kendileri için yaratılmış olan kâinata bakmalarının yeterli olacağını söylemiştir.

Yedi kat yir yedi kat gök on iki burç Şems ü Mâh

¹⁷⁴ Pala, *a.g.e.*, s. 136-137.

Her ne var âdemde var insânı sen sende ara

Ş.S. (G. 93/2)

Şâh-ı ‘aşkım nâle vü âhım benim tabl u ‘alem

Hayme vü hem sâyebânım kubbe-i mînâ yeter

A.S. (33/2)

Nûrî, gönlü aşkla dolu olan aşk ehli kimselerin bu halleri sebebiyle hiçbir şeye ihtiyaç duymadan manevî âlemde rahatlıkla gezinti yapabildiklerine değinmiş, kolları kanatları olmasa bile dokuz feleği tek nefeste geçip arşa ayak basabileceklerini söylemiştir.

Bir nefesde geçerem nüh felegi bî-per ü bâl

Basaram ‘Arş’a kadem olur ise himmet-i ‘ışk

A.N. (Ks. 1/10)

3.1.1. Güneş

Dîvân edebiyatında genellikle şems, âfitâb, mihr, hurşîd ve neyyir-i a’zam isimleriyle anılan Güneş, rengi, parlaklığı, yüksekliği, dünyâyı aydınlatması, dördüncü felekte bulunması gibi özellikleriyle ele alınmıştır. Güneş, sevgilinin yüzü veya yanağına benzetilmiştir. Tasavvuf edebiyatında ise Güneş’in parlaklığı, Hak’tan tecellî eden nur gibidir.¹⁷⁵

Şemsî bir beytinde “tûba lehum ve hüsnü me’âb”¹⁷⁶ âyetinden iktibas yapmıştır. Buna göre Güneş’in doğduğu yeri aydınlatması gibi, Allah’ın îmân nûru da kime ışıksaçar ve gönlünü aydınlatırsa onun için güzel bir varış yeri olacaktır. (Ş.S. G. 4/1). Aşağıda ise îmânla küfrün birlikteliğini konu almıştır. Güzelin yüzünden sarkan zülüfleri

¹⁷⁵ Kurnaz, “Güneş”, *DİA*, İstanbul, 1996, c. 14, s. 294.

¹⁷⁶ Rad Sûresi (13/29): “Îmân edip dünyâ ve âhiret için yararlı işler yapanlara ne mutlu! Varılacak güzel yurt onlar içindir.”

fazlalık gibi gözüke de onun Güneş gibi parlayan güzel yüzünü perdeleyip korumaktadır. Zülûfleri açmaktan imtinâ eden biri, onun altındaki güzel yüzden de mahrum olacaktır. İmânla küfür de bunun gibidir. Küfre dolaşmayan, onu bilmeyip tanımayan biri de hakîkî îmânın ne olduğunu tam olarak anlayamaz ve ona ulaşamaz.

Zülfî hicâb olupdur çün âfitâb-ı rûya

Küfrine dolaşmayan îmân nedür bilmedi

Ş.S. (G. 117/4)

Şeyhî, fânî olanlara sırtını dönüp yüzünü bâkî olana çevirenlerin, îmânın nûruyla Güneş gibi etrafına ışık saçarak hâle geleceğini, Allahu Teâlâ'nın, mâsivâdan uzaklaşan gönlü kendi nûruyla aydınlatacağını ve bu nûra gark olan kimselerin başkalarına ışık saçacağını dile getirmiştir.

Yüzümi ehl-i fenâ hâkine cârûb ideli

Mihr-veş çarh-ı bekâ içre ziyâ-efzâyım

A.S. (64/2)

Nûrî'ye göre kula her türlü iyilik Hak Teâlâ'dan gelir. Bir kimsenin gönlünde lütuf güneşi doğsa, Allahu Teâlâ orayı nûruyla donatıp rahmetiyle kuşatsa, bu kimse dünyâ ve içindeki her şeyden daha güzel ve daha büyük bir iyiliği elde etmiş sayılır. Böyle bir ihsâna sâhip olmak isteyen kimsenin yapacağı tek şey Allahu Teâlâ'ya tevekkül edip her işini O'na havâle etmektir.

'Înâyet âfitâbı olsa tâli'

Gönülde nûr-ı Mevlâ ola lâmi'

Ne vardur rahmet-i Rahmân 'a mâni'

A sultânım hemân ihsân senüdüdür

3.1.2. Ay

Dîvân edebiyatında Ay; kamer, mâh, hilâl ve mehtap kelimeleriyle anılmıştır. Tasavvufî açıdan Güneş değişmeyip hep aynı görüldüğü için Allah'ın zâtını, Ay ise ışığını Güneş'ten alıp sürekli değiştiği ve sâbit bir görüntüsü olmadığı için Allah'ın ışığını yansıtan aynayı temsil eder. Allah'ın zâtı idrâk edilememekle birlikte bu ayna sayesinde O'nun sıfatları ve tecelliyâtı idrâk edilebilmektedir. Ay, Güneş'le vuslata ermek isteyen fenâ hâlindeki bir dervişe de benzetilmiştir. Güneş'ten aldığı ışıkla sabaha kadar karanlığı aydınlatan Ay'ın, sabahleyin ışığı sönmüş olur. Yani Güneş'ten ne kadar fazla ışık alırsa o derece olgunlaşır. Âşık da bunun gibidir. Sevgiliden aldığı feyiz ne kadar çok olursa o kadar olgunlaşmış olur.¹⁷⁷

Şemsî Ay'ı Hz. Muhammed Mustafa'ya benzeterek teşbih yapmıştır. Güneş'in ışığını Ay'a yansıtması gibi Allahu Teâlâ'da nûrunu kullarına yansıtmaktadır. Nûrunun en fazla yansıdığı ve O'na bakanların Allah'ı hatırladığı kimse de Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.)'dir. Ay Güneş'ten aldığı ışıkla nasıl ki karanlığı aydınlatıyorsa, Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.)'de Allah'tan aldığı ışıkla dünyadaki karanlığı aydınlatmış ve zulmü ortadan kaldırmıştır.

Kamer hûrşîd-i vechünden alur nûrı anun'çündür

Bu ümmîd ile her kim rûyunu gördi hilâl oldu

Ş.S. (G. 98/4)

Şeyhî ise Ay'ı dervişe benzeterek teşbih yapmıştır. Güneş'in Ay'a ışığını yansıtması gibi şeyh de bir ayna gibi, dervişe Allah'tan aldığı nûru yansıtır ve böylece dervişin feyzi artar. Allahu Teâlâ'nın sırlarına vâkıf olmak, O'nun tecelliyâtına mazhar olmak isteyenlerin doğru yoldan sapmış kimselerle değil, Hakk'ın nûrunu en fazla yansıtanlarla berâber olması gerekmektedir.

¹⁷⁷ Âmil Çelebioğlu, "Ay", *DİA*, İstanbul, 1991, c. 4, s. 186-191.

Cemâlin gösterir şehden sıfâtın mihriyle mehdên

Çekilin merd-i gümrehden diyen bilmez bilen dimez

A.S. (34/6)

Niçe bir bunca tarz bu dârât

Eksirû zikra hâdimi 'l-lezzât

Anlasan sana dir kamu emvât

Meh sana dahı pâ-y-ı âh el-mevt

A.N. (İ. 20/4)

3.1.3. Yıldız

Yıldız, dîvân şiirinde necm, ahter, kevkeb, sitâre gibi eş anlamlarıyla da kullanılmaktadır.

Beyitlerde daha çok diğer gök cisimlerinden Güneş ve Ay ile anılmıştır.

Kevâkib Ay u Gün bî-cân kararı yok ider seyrân

Olup sergeşte vü hayrân dönen gökler seni ister

Ş.S. (G. 13/6)

Gerçi ahter gibi alçakda görünür gönlüm

Himmetim 'âlî olup mihri-cihân-ârâyım

A.S. (64/8)

Encüm gibi dâ'im döner gâhî çıkar gâhî iner

Turmaz gice gündüz yanar bir nâra gönlüm n'eyleyem

A.N. (İ. 87/4)

3.1.4. Bulut

Dîvân şiirinde bulut, sevgilinin lütfu ve ihsânıdır. Aynı zamanda âşığın gamı ve yaşlarla dolu olan gözü de buluta benzetilmiştir.¹⁷⁸

Aşağıdaki beyitlerde de gam bulutundan bahsedilmiştir.

Bâd-ı cezbeyle sürülse bu gamâm-ı kesret

Fülk-i dilde o gün şems-i mücellâ göresin

Ş.S. (G. 70/8)

Ârızın görse 'arak-rîz oldığın nüh âsumân

Gaym-ı gamdan âb-ı rûyın her biri ölçer döker

A.S. (30/2)

Gam tutdı çün âfâkı aldı dil-i 'uşşâkı

Gaym ile bu nüh tâkı gam-hâneye döndürdün

A.N. (İ. 74/3)

¹⁷⁸ Pala, *a.g.e.*, s.119.

SONUÇ

Sûfi şâirlerimizden Şemseddîn-i Sivâsî, Abdülmecîd-i Sivâsî ve Abdülahad-i Nûrî, içinde buldukları muhîtin izlerini taşımaktadırlar. Sûfi şâirler şiirlerini sanat endişesi taşımadan, mesajlarını mürîdâna ulaştırmak amacıyla yazarlar. Bu durum Şemsî, Şeyhî ve Nûrî’de de görülmektedir. Onlar, dîvân edebiyatı alanında yaşadıkları dönemin öne çıkan isimleri arasında olmamakla birlikte, şiiri bir amaç olarak değil araç olarak görerek, tasavvufî düşüncelerini şiirle ifade etmişlerdir.

Şâirlerin dîvânlarında şekil ve içerik olarak bazı ortak yönler karşımıza çıkmaktadır. Şemsî, Şeyhî ve Nûrî’nin şiirlerinin ekserîsi Türkçe olmakla birlikte Arapça ve Farsça ibâreler de şiirlerde yer almıştır. Şiirlerini sade ve samîmî bir üslupla yazan şâirlerimiz, vezin olarak aruz ölçüsüne ağırlık vermiş, içlerinde bu vezni en iyi kullanan Nûrî olmuştur. Şemsî’nin yaşadığı dönem olan 16. y.y., devletin edebî yönden en zengin olduğu dönemdir. Şiirlerini sanat kaygısı olmadan yazması sebebiyle Şemsî’nin şiirleri şekil ve vezin açısından zayıf kalmış, dolayısıyla da onun ismi bu yüzyılın önemli şâirleri arasında yer almamıştır. Şeyhî de aruz veznini kullanmada başarılı olamamış ve şiirlerinde pek çok vezin hatası yapmıştır.

Nûrî müretteb bir dîvâna sâhib olmakla birlikte, Şemsî ve Şeyhî’nin dîvânları müretteb değildir. Şâirler dîvânlarda müşterek olarak Allah’ın birliği, ilâhî aşk, gönül, tecellî, mâsivâ, dünyânın fânî ve geçici olduğu, zikrullah ve Allah’ın isim ve sıfatları gibi konulara ağırlık vermişlerdir. Nûrî bunlarla birlikte, yaşadığı devirdeki idârî ve iktisâdî bozukluklar ve fikrî tartışmaları da şiirinde konu edinmiştir.

Sonuç olarak bu çalışmada gördük ki şâirin içinde bulunduğu muhît, onun düşünce dünyâsına büyük etki etmektedir. Sivâsîler de verdikleri eserlerle edebî bir muhîtin içinden geldiklerini göstermişler ve güzel hizmetler ortaya koymuşlardır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Rindî, *Son İkrâm*, haz. Ali Kasım Karaşemis, İstanbul, Matbaa Teknisyenleri Basımevi, 1966.
- AKKAYA, Hüseyin, *Abdülahad Nûri Divanı*, İstanbul, Kitabevi, 2003.
- “Şemseddin Sivasî”, *Şemseddin Sivasî Sempozyum Bildirileri*, ed. Ahmet Dağüstü, Sivas, 2015, 37-50.
- AKKUŞ, Mehmet, “Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî”, *Sahabe’den Günümüze Allah Dostları*, genel yayın yönetmeni: A. Ali Ural, yayın danışmanları: Ethem Cebecioğlu, H. Kamil Yılmaz, İsmail Hakkı Ünal, Ahmed Nedim Serinsu, c. 7, İstanbul, Şûle Yayınları, 1995, s. 402-404.
- AKPINAR, Muhammed Raşit, *Kadıızâdeliler ve Sivâsîler Arasındaki Fikhî Tartışmalar*, (Yüksek Lisans Tezi), danışman: Hasan Hacak, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- AKSOY, Hasan, “Sûzî”, *DİA*, c. 38, İstanbul, 2010, s. 4.
- “Şemseddin Sivâsî”, *DİA*, c. 38, İstanbul, 2010, s. 523-526.
- “Şemseddin Sivâsî Hayatı Eserleri ve Mevlid’i”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s. 141-159.
- “Şemseddîn Sivâsî”, *Sahabe’den Günümüze Allah Dostları*, genel yayın yönetmeni: A. Ali Ural, yayın danışmanları: Ethem Cebecioğlu, H. Kamil Yılmaz, İsmail Hakkı Ünal, Ahmed Nedim Serinsu, c. 8, İstanbul, Şûle Yayınları, 1995, s. 175-182.
- ALBAYRAK, Nurettin, *Gönül Çalab’ın Tahtı*, 1. b., İstanbul, Dergah Yay., 2014.
- ALMAZ, Hasan, *Bakü’den Anadolu’ya Yansıyan Işık Halvetî Pir Seyyid Yahyâ Şirvânî Hayatı ve Eserleri*, 2. b., Ankara, Bizim Büro Basımevi, 2007.
- ALTUNTAŞ, Halil, Muzaffer ŞAHİN, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, 15. b., Ankara, DİB Yayınları, 2008.
- ASLANOĞLU, İbrahim, *Sivas Meşhurları*, c. 2, Sivas, BMS Matbaacılık, 2006.
- AŞKAR, Mustafa, *Niyazî-i Mısırî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 1. b., İstanbul, İnsan Yayınları, 2004.
- AŞKUN, Vehbi Cem, *Sivas Şairleri*, Sivas, Kâmil Matbaası, 1948.
- AY, Alper, *Abdülmeccid Sivasî Divanı*, 1. b., İstanbul, Sivas Belediyesi Yayınları, 2017.
- AYKUT, Said, “Abdülmeccid Sivâsî”, *Sahabe’den Günümüze Allah Dostları*, genel yayın yönetmeni: A. Ali Ural, yayın danışmanları: Ethem Cebecioğlu, H. Kamil Yılmaz, İsmail Hakkı Ünal, Ahmed Nedim Serinsu, c. 8, İstanbul, Şûle Yayınları, 1995.
- AYVERDİ, İlhan, “Ahiret”, *Asırlar Boyu Târihî Seyri İçinde Misalli Büyük Sözlük*, c. 1, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2006, s. 56.

- BAZ, İbrahim, *Abdülehad Nûrî-i Sivâsî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2007.
- *Kadızeliler Sivasiler Tartışması*, 1.b., Ankara, Otto Yayınları, 2019.
- BİLKAN, Ali Fuat, *Fakihler ve Sofuların Kavgası*, 1. b., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- “Âlim, Şâir, Sûfî Abdülehad Nûrî-i Sivâsî”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsiler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s. 241-290.
- BOLAY, Süleyman Hayri, “Âdem”, *DİA*, c. 1, İstanbul, 1988, s. 358-363.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç, c. 1, TÜBA, 2016, Ankara.
- CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 1. b., Ankara, Rehber Yay., 1997.
- COŞKUN, Ali Osman, *Abdülahad Nûrî Divânı*, İstanbul, M.E.B. Yayınları, 2001.
- ÇAVUŞOĞLU, Semiramis, “Kadızeliler”, *DİA*, İstanbul, 2001, c. 24, s. 100-102.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil, “Ay”, *DİA*, c. 4, İstanbul, 1991, s. 186-191.
- DEMİREL, Ömer, “XVI. Asırda Sivas ve Şemseddin Sivasi”, *Şemseddin Sivasi Sempozyum Bildirileri*, ed. Ahmet Dağüstü, Sivas, 2015, s. 9-21.
- DURMUŞ, İsmail, “Leylâ ve Mecnûn”, *DİA*, c. 27, İstanbul, 2003, s. 159-160.
- el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlû'l-ilbâs 'amme'stehere mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs*, c. 2, Beyrut, 1351.
- FAYDA, Mustafa, “Hulefâ-yi Râşidîn”, *DİA*, c. 18, İstanbul, 1998, s. 324-338.
- GIBB, E. J. Wilkinson, *Osmanlı Şiir Tarihi*, terc. Ali Çavuşoğlu, c. 1-2, Ankara, Akçağ Yayınları, t.y.
- GÖZTEPE, Yüksel, “Osmanlı'da Bir Fikri Mücadele: Kadızâde-Sivâsî Tartışmaları”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsiler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s. 83-105.
- GÜNDOĞDU, Cengiz, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecid Sivâsî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 1. b., Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- “XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münâsebetleri Açısından Sivâsiler-Kadızeliler Mücadelesi”, *İLAM Araştırma Dergisi*, c. 3/1, İstanbul, 1998, s. 37-72.
- “Eyüp'te Medfun Bir Halvetî-Sivâsî Şeyhi: Sivâsî-zâde Abdülbâkî Efendi”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla IX. Eyüp Sultan Sempozyumu*, İstanbul, 2005, s. 314-321.
- “Halvetiyye Tarîkatı Şemsiyye Kolu Meşâyihî ve Şemsî Dergâhı Son Post-nişini: Hüseyin Şemsi (Güneren)”, *Ekev Akademi Dergisi*, sy. 10, (Kış 2002), s. 53-71.
- “Sivâsî, Abdülmecid”, *DİA*, c. 37, İstanbul, 2009, s. 286-287.

- “Sivas’tan Doğan Bir Şems-i Ma’nâ: Sivasiyye Yolu’nun Bânîsi Abdülmecîd Sivâsî”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, 187-218.
- “Türk Tasavvuf Kültüründe Bir Şeyhler Ailesi: Şemsî-Sivâsîler”, *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, c. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 128-140.
- GÜNEREN, M. Fatih, *Sivâsî Şiirleri*, İstanbul, Seçil Ofset, t.y..
- “Şemseddîn-i Sivâsî Ailesi”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s. 23-36.
- GÜNEREN, Hüseyin, *Tasavvuf Müsîkisinde Sivâsî İlâhileri*, haz. M. Fatih Güneren, y.y., Seçil Ofset, t.y..
- HARMAN, Ömer Faruk, “İsâ”, *DİA*, c. 22, İstanbul, 2000, s. 465-472.
- “Yusuf”, *DİA*, c. 44, İstanbul, 2013, s. 1-5.
- İmam Malik, *Muvatta*, Çev. Ahmet M. Büyükçınar, Vecdi Akyüz, Ahmet Arpa, Durak Pasmaz, Abdullah Yücel, c. 4, İstanbul, Beyan Yay., 1994.
- KAHRAMAN, Abdullah, “Sivâsîlerin Fıkıh Kültürü”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s. 361-390.
- KARA, Mustafa, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, 6. b., İstanbul, Dergah Yayınları, 2015.
- *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 8. b., İstanbul, Dergah Yayınları, 2010.
- KARACABEY, Salih, “Şemseddin Sivâsî ve Hadis İlmi”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s. 339-360.
- KARADAŞ, Cağfer, “Sivâsîler-Kadıızâdeliler Olayı ve İnanç Boyutu”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s. 107-124.
- KARAGÖZ, Memet, Osmanlı Fikir Hayatında “Kadıızâdeliler”, *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, c. 11, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 141-152.
- Katip Çelebi, *Mizânü’l-Hak Fi İhtiyâri’l-Ehak*, (Haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara), 2. b., İstanbul, Marifet Yayınları, 1990.
- KAYA, Mahmut, “İskender”, *DİA*, c. 22, İstanbul, 2000, s. 555-557.
- KEMİKLİ, Bilal, “Bir Milletın Rûhî Serencâmı: Türk Tasavvuf Edebiyatı”, *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, c. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 880-890.
- Gül ve Aşk: “Güle Ayna Tutmak ya da Bülbülün Gül Tasavvuru”, *I. Ulusal Isparta Gül Sempozyumu*, ed. Bilal Kemikli, Selami Turan, Isparta, 2005, 293-302.
- *Sun’ullâh-ı Gaybî Dîvânı*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 2000.
- *Şiir ve Hikmet*, 1. b., İstanbul, Kitabevi, 2017.

- *Şiir ve İrfan*, İstanbul, Kitabevi, 2009.
- “Sivaslı Şair-Mutasavvıf Abdülehad Nûri ve Bir Şiiri”, *Sivas Altıncı Şehir*, sy. 2, (Nisan-Haziran 1997), s. 33-34.
- KILIÇ, M. Erol, *Sûfi ve Şiir*, 11. b., İstanbul, İnsan Yayınları, 2014.
- KILIÇ, Rüya, “Sivas’tan İstanbul’a Bir Tarikat Portresi: Şemsîyye ve Sivâsîyye”, *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, c. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 120-127.
- KILIÇ, Ünal, “Şemseddin Sivâsî ve Menâkıb-ı Çehâr-yâr-ı Güzîn Bağlamında Tarihçiliği”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s.167-184.
- KIRAL, Murat, *Şemseddin Sivâsî (Hayatı, Duaları, Şiirleri)*, Sivas, Sivas Vilayet Kitaplığı, 2015.
- KURNAZ, Cemal, “Bülbül”, *DİA*, c. 6, İstanbul, 1992, s. 485-486.
- “Gül”, *DİA*, c. 14, İstanbul, 1996, s. 219-222.
- “Güneş”, *DİA*, c. 14, İstanbul, 1996, s. 294-296.
- Mehmed Nazmî, *Hediyetü’l-İhvân*, haz. Osman Türer, 2. b., İstanbul, İnsan Yayınları, 2011.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: “Kadıızâdeliler Hareketi””, *Yeni Çağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri*, 1. b., İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011.
- Osmânzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, İstanbul, Kitabevi, 2006.
- ÖNGÖREN, Reşat, “Tarikat”, *DİA*, c. 40, İstanbul, 2011, s. 95-105.
- ÖZTÜRK, Ali, *XVI. Yüzyıl Halveti Şiirinde Din ve Tasavvuf*, (Doktora Tezi), danışman: Mehmet AKKUŞ, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- “Metinler Arası İlişkiler Çerçevesinde Eşrefoğlu’nun Şiirlerinde Yunus Emre Tesiri”, *İznikli Gönül Adamı Eşrefoğlu Rûmî*, ed. Bilal Kemikli, Bursa, Uludağ Yayınları, 2010, s. 243-255.
- “Şemseddin Sivâsî’nin Muhiti ve Şemsîyye’ye Giden Süreç”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s. 127-140.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1993.
- PALA, İskender, “Ankâ”, *DİA*, c. 3, İstanbul, 1991, s. 201.
- *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 4. b., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1998.
- Receb Sivâsî, *Hidayet Yıldızı, Şems-ed-dîn-i Sivâsî Hazretlerinin Menkıbeleri: Necm-ül Hüdâ fî menâkıb-iş-şeyh Şems-id-dîn Eb-is-senâ*, tercüme Hüseyin Şemsi Güneren; yayına hazırlayan M. Fatih Güneren, İstanbul, Seçil Ofset, 2000.

- RIHTİM, Mehmet, “Yahyâ-yı Şîrvânî”, *DİA*, c. 43, İstanbul, 2013, s. 264-266.
- Sâdık Vîcdânî, *Tarikatler ve Silsileleri (Tomâr-ı Turûk-ı ‘Aliyye)*, haz. İrfan Gündüz, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1995.
- SARAÇ, M. A. Yekta, *Osmanlı’nın Şiiri*, 2. b., İstanbul, 3F Yayınevi, 2008.
- SİNANOĞLU, Mustafa, “İman”, *DİA*, c. 22, İstanbul, 2000, s. 212-214.
- SÜER, Fatih Ramazan, *Şemseddîn-i Sivâsî Dîvânı*, 1. b., İstanbul, H Yayınları, 2017.
- Şemseddin, Sivâsî, *Gülşen-âbâd*, haz. Hasan Aksoy, 2. b., Sivas, Sivas Belediyesi Yayınları, 2017.
- *Menâkıb-ı Çehâr-Yâr-Güzîn*, haz. Mehmet Arslan, 1. b., İstanbul, Sivas Belediyesi Yayınları, 2017.
- *Menâkıb-ı İmâm-ı A’zam*, haz. Mehmet Arslan, 2. b., Sivas, Sivas Belediyesi Yayınları, 2017.
- *Mevlid*, haz. Hasan Aksoy, 2. b., Sivas, Sivas Belediyesi Yayınları, 2017.
- *Nakdü’l-Hâtur*, haz. Recep Toparlı, Durmuş Arslan, 1. b., İstanbul, Sivas Belediyesi Yayınları, 2017.
- *Süleymâniyye*, haz. Hüseyin Akkaya, 2. b., Sivas, Sivas Belediyesi Yayınları, 2017.
- ŞENGÜN, Necdet, “Şeyh Ahmed Rindî Sivâsî ve Şiirlerinde Melâmet Neşvesi”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyum Tebliğleri*, s. 377-390.
- TANMAN, M. Baha, “Sivâsî Tekkesi”, *DİA*, c. 37, İstanbul, 2009, s. 287-288.
- TATCI, Mustafa, Ümit AKDEMİR, *Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî Kitabı*, 1. b., İstanbul, H Yayınları, 2018.
- TATLISU, A. Osman, *Esmâü’l-Hüsna Şerhi*, 3. b., Eskişehir, Güzeliş Matbaası, 1950.
- TOPALOĞLU, Bekir, “Ahiret”, *DİA*, c. 1, İstanbul, 1988, s. 543-548.
- “Rahman”, *DİA*, c. 34, İstanbul, 2007, s. 415-417.
- TOPARLI, Recep, *Abdülmecid Sivâsî Divançesi*, Sivas, Sivas Belediyesi Yayınları, 2015.
- *Şemseddin Sivâsî Divanı*, Sivas, Sivas Belediyesi Yayınları, 2017.
- “Şemseddin Sivâsî’nin Şiir Dünyası”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s. 161-166.
- UÇMAN, Abdullah, “Abdulahad Nûri”, *DİA*, c.1. İstanbul, 1988, s. 178-179.
- “Abdulahad Nûri”, *Sahabe’den Günümüze Allah Dostları*, genel yayın yönetmeni: A. Ali Ural, yayın danışmanları: Ethem Cebecioğlu, H. Kamil Yılmaz, İsmail Hakkı Ünal, Ahmed Nedim Serinsu, c. 8, İstanbul, Şûle Yayınları, 1995, s. 228-235.
- ULUDAĞ, Süleyman, Selçuk ERAYDIN, “Erbaîn”, *DİA*, c. 11, İstanbul, 1995, s. 270-271.

- “Hallâc-ı Mansûr”, *DİA*, c. 15, İstanbul, 1997, s. 377-381.
- “Halvetiyye”, *DİA*, c. 15, İstanbul, 1997, s. 393-395.
- *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1. b., İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2012.
- UZUN, Mustafa, “Cân”, *DİA*, c. 7, İstanbul, 1993, s. 138-139.
- “Muhammed”, *DİA*, c. 30, İstanbul, 2005, s. 457-459.
- ÜÇER, Müjgân, “Şemseddin Sivâsî Hazretleri (1520-1597) ve Son Sivâsîlerden Hatıralar”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s. 37-70.
- “Yunus İzinde Bir Şair Nürî-i Sivâsî (Abdulahad Nürî)”, *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri (Ankara, 7-10 Ekim 1991)*, ed. İbrahim Baştuğ, Ankara, 1995, s. 313-328.
- YILDIZ, Alim, *Ahmed Sûzî Divânı*, Sivas, Buruciye Yayınları, 2012.
- “Ahmed Suzî ve Pendnâmesi”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, ed. Şeref Boyraz, c. 2, Sivas, 2007, s. 353-360.
- *Sivaslı Divan Şairleri*, 1. b., İstanbul, Kalkan Matbaacılık, 2017.
- *Sivaslı Şairler Antolojisi*, İstanbul, Kitabevi, 2003.
- “Şemseddin Sivâsî ve Sivas”, *Şemseddin Sivâsî Sempozyum Bildirileri*, ed. Ahmet Dağüstü, Sivas, 2015, s. 23-35.
- “Şiir Vadisinde Bir Ailenin Hikâyesi: Şemsî’den Fatih Güneren’e Uzanan Halka”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s. 71-82.
- YILMAZ, H. Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 11. b., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2007.
- YILMAZ, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf- Sûfiler, Devlet ve Ulemâ*, İstanbul, OSAV Yay., 2001.
- “Abdulahad Nürî-i Sivâsî’nin Midilli’deki Faaliyetleri”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Alim Yıldız, Sivas, 2010, s. 291-306.
- YÜKSEL, Hasan, “Sivas’ta Bir Şeyh Ailesinin Ortaya Çıkışı ve Vakıflar Üzerine Bir Deneme (Şeyh Şemseddin Ailesi)”, *Revak*, c. 1, sy.: 1, Sivas, 1990.